

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Məmmədova Sara Sənan QIZI

“Qloballaşma şəraitində beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının fəaliyyət mexanizmləri”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı 060401 Dünya iqtisadiyyatı

İxtisaslaşma Beynəlxalq maliyyə və valyuta-kredit münasibətləri

Elmi rəhbər:

i.e.d., prof. M. A, İbrahimov

Magistr proqramının rəhbəri:

i.e.n., dos. M. Q. Məmmədov

Kafedra müdiri

i.e.d., prof. İ. A. Kərimli

BAKİ - 2018

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3
I FƏSİL: BEYNƏLXALQ MALİYYƏ TƏŞKİLATLARININ YARANMASINA TARİXİ BAXIŞ VƏ İQTİSADİ ZƏRURƏT	5
1.1. Beynəlxalq maliyyə institutlar sisteminin yaranmasının tarixi.....	5
1.2. II Dünya müharibəsindən sonra beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının yaranmasının zərurəti.....	13
1.3. Beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının təsnifatı.....	24
II FƏSİL: BEYNƏLXALQ VƏ REGIONAL MALİYYƏ TƏŞKİLATLARININ DÜNYA İQTİSADİYYATININ İNKİŞAFINA TƏSİRİ	28
2.1. Beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının fəaliyyətinin təhlili.....	28
2.2. Beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının idarəetmə strukturunun təhlili.....	53
III FƏSİL: BEYNƏLXALQ MALİYYƏ TƏŞKİLATLARININ GƏLƏCƏK İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ	65
3.1. Qlobal maliyyə böhranı şəraitində beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının fəaliyyəti.....	65
3.2. Müasir dünya iqtisadiyyatı şəraitində beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının qlobal problemlərin həllində rolu.....	72
NƏTİCƏ	83
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	85
PEZIOME	91
SUMMARY	92

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Qloballaşan müasir dünyada dövlətlərin maliyyə inteqrasiyası və onların xarici iqtisadi fəaliyyətinin incələnməsi zəruri məsələdir. Dünya ölkələrinin pul-kredit sistemi və beynəlxalq valyuta-kredit münasibətləri maliyyə investorlarını, maliyyə təşkilatlarına ehtiyacı olan dövlət qurumlarını və özəl sektoru yaxından maraqlandırır. Dünya ticarətində və qarşılıqlı beynəlxalq münasibətlərdə yüksək paylı dövlətlərin milli iqtisadiyyat səviyyəsində olan dəyişiklikləri dərhal onunla iqtisadi əlaqədə olan dövlətin tədiyyə balansını, milli valyutasını, xarici ticarət balansını və digər iqtisadi göstəricilərinə təsir edir. Məhz bu səbəbdən ölkə iqtisadiyyatının inkişafında beynəlxalq maliyyə təşkilatları ilə olan beynəlxalq iqtisadi münasibətlər mühüm rol oynayır və onların təhlili və tənzimlənməsi aktual məsələlərdən hesab olunur.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi dünya maliyyə və valyuta-kredit münasibətlərinə nəzər salmaq, beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının yaranma zərurətini araşdırmaq, qloballaşan dünyada onların rolunu müəyyənləşdirmək, üzv-dövlətlərə göstərilən yardımları nəzərdən keçirmək, böhran şəraitində fəaliyyətini təyin etmək və dünya əhalisinin daha yaxşı həyat tərzini üçün onların strateji inkişaf planlarını tədqiq etməkdən ibarətdir.

Uyğun olaraq dissertasiya işində aşağıdakı vəzifələr qoyulmuş və baxılmışdır:

- Beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının yaranma tarixinə nəzər salmaq;
- İkinci Dünya müharibəsinin dünya iqtisadiyyatına təsirini araşdırmaq;
- Beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının təsnifatını müəyyənləşdirmək;
- Beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının fəaliyyətini, onların hesabatlarını analiz etmək;
- Beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının idarəetmə strukturunu araşdırmaq;
- Beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının global maliyyə böhranı şəraitində göstərdiyi yardımları təhlil etmək;

- Müasir iqtisadi vəziyyətdə regionların gələcək inkişafı üçün fəaliyyət istiqamətlərini təhlil etmək.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektini beynəlxalq maliyyə qurumlarının yaranması, onların rolu və mövqeyi, iş prinsipi və idarəetmə strukturu, inkişaf strategiyaları, predmetini isə müasir iqtisadi vəziyyətdə beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının fəaliyyət mexanizmi təşkil edir.

Tədqiqatın informasiya bazasını Beynəlxalq Valyuta Fondu, Dünya Bankı, Asiya İnkişaf Bankı, Amerika Dövlətlərarası İnkişaf Bankı, Afrika İnkişaf Bankı, İslam İnkişaf Bankı, Ərəb Valyuta Fondunun nizamnamələri, onların apardığı illik hesabatlar, hazırladıqları gələcək inkişaf strategiyaları, jurnalla, məqalələrdən ibarətdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi ibarətdir:

- Qloballaşma şəraitində BVF, DB, AYİB, ADB, AfİB, ADİB, İİB və ƏVF-nin konkret fəaliyyəti, onların dünya iqtisadiyyatına təsiri və inkişafda olan ölkələrin sosial-iqtisadi problemlərinin həllində bu beynəlxalq maliyyə qurumlarının rolu öyrənilmişdir;
- Beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının fəaliyyətini öyrənərək dünya maliyyə arxitekturasının formalaşmasında fəaliyyət istiqamətlərinin dəyişdirilməsi təhlil olunmuşdur;
- Sadalanmış maliyyə təşkilatlarının həyata keçirdiyi inkişaf strategiyalarının iqtisadi səmərəliliyi təhlil olunmuşdur;

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti dünya iqtisadiyyatı, beynəlxalq iqtisadi münasibətlər, beynəlxalq ticarət, beynəlxalq maliyyə və valyuta-kredit münasibətləri ixtisaslarında metodiki dərs vəsaiti, Azərbaycanın bu qurumlarla iş birliyinin planlaşdırılmasında mənbə olaraq istifadə oluna bilər.

I FƏSİL. BEYNƏLXALQ MALİYYƏ TƏŞKİLATLARININ YARANMASINA TARİXİ BAXIŞ VƏ İQTİSADİ ZƏRURƏT

1.1 Beynəlxalq maliyyə institutlar sisteminin yaranmasının tarixi

Beynəlxalq və regional valyuta-kredit və maliyyə təşkilatları beynəlxalq iqtisadi münasibətlər, o cümlədən valyuta-kredit və maliyyə münasibətlərini tənzimləmək məqsədilə dövlətlərarası razılaşmalar əsasında yaradılmış institutlardır. Onların əsas funksiyası dünya maliyyə bazarı iştirakçılarının birgə maraqlarının qorunmasından ibarətdir. Bu funksiyanın həyata keçirilməsi üçün üç əsas istiqamət ayırmaq olar.

Birinci istiqamət odur ki, beynəlxalq maliyyə təşkilatları ümumi valyuta-maliyyə resurslarının idarə olunmasını reallaşdırır. Dünya iqtisadiyyatının dayanıqlı və stabil inkişafına nail olmaq üçün müvəqqəti çətinliklər keçirən dövlətlərə (təbii fəlakətlər, texnogen qəzalar, qıtlıq və s.) yardımların göstərilməsi məqsəduyğun hesab olunur. Lakin bunu da qeyd etmək lazımdır ki, bəzi dövlətlərin çətinlikləri bəzən digərləri üçün iqtisadi və siyasi durumlarını möhkəmləndirməyə fürsət yaradır. Belə olduqda müxtəlif problemlərlə üzləşən dövlətlərə yardımlar ümumiyyətlə göstərilmir, göstərildiyi təqdirdə isə çox ağır şərtlər tətbiq olunur. Ona görə də üzv dövlətlərin vəsaitlərini birləşdirən və onlardan problemlə dövlətlərin imtiyazlı kreditlə təmin olunmasında istifadə edən edən beynəlxalq “kassa”ların yaradılması vacibdir.

Beynəlxalq maliyyə təşkilatları dünya, o cümlədən müxtəlif regionların inkişafı üçün önəmli hesab olunan layihələrin (ekologiya, təhsil, cinayətkarlığa qarşı mübarizə) kreditləşməsinə və ya maliyyələşməsinə vəsait ayırır. Təbii ki, hər bir dövlət ayrı-ayrılıqda bu cür əməliyyatları maliyyələşdirir. Lakin belə olduqda dövlətlər özləri üçün daha çox əhəmiyyət kəsb edən layihələrə yönəlirlər. Nəticədə önəmli istiqamətlər diqqətdən kənar qalır və bu da problemin aradan qaldırılma effektivliyini azaldır. Bu məqsədlə beynəlxalq fondlar milli səviyyədə yetəri qədər diqqət ayrılmayan layihələri maliyyələşdirir.

Növbəti istiqamət beynəlxalq standartların işlənib hazırlanmasıdır. Vahid standartların istifadə olunması beynəlxalq əməliyyatlar zamanı transaksion xərcləri kəskin şəkildə azaldır və əməliyyatda iştirak edən dövlətlər üçün daha sərfəli olur. Lakin bunu da qeyd etmək lazımdır ki, bəzi dövlətlər digərlərinə nisbətə daha çox mənfəət əldə edə bilər. Bu vəziyyətin aradan qaldırılması məqsədilə standartların işlənib hazırlanması və tətbiqi beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının öhdəliyinə düşür.

Beynəlxalq maliyyə təşkilatları tərəfindən təyin olunan standartları şərtlərinə görə iki qrupa bölmək olar. Birinci qrupa texniki standartlar aiddir. Onlar dövlətlərin təşkilatlara qoşulması üçün məhdudiyyət yaratmır, əksinə keçirilən əməliyyatların asanlaşdırılmasına xidmət edir. İkinci qrup standartlar isə maliyyə və bank kredit sektorunun dövlət tənzimlənməsindən ibarətdir. Vahid standartların mövcudluğu iqtisadi cəhətdən bir-birindən asılı olan və eyni inteqrasiya qruplarına aid olan dövlətlər üçün vacib rol oynayır. Əks halda maliyyə bazarının iştirakçıları dövlət tənzimləmələrində olan norma fərqlərindən öz xeyirləri üçün istifadə edirlər (tənzimlənen arbitraj), belə ki, onlar öz əməliyyatlarını daha “yumşaq” normalar tətbiq olunan dövlətlərdə həyata keçirirlər. Tənzimlənen arbitraj maliyyə tənzimlənməsinin effektivliyini nəinki azaldır, həmçinin maliyyə sektorunun fəaliyyətində təhriflər yaradır və mövcud riskləri artırır.

Hər bir dövlətin milli maliyyə sisteminin spesifik xüsusiyyətləri vardır, bu səbəbdən beynəlxalq standartların mexaniki tətbiqi mənfəətə də gətirib çıxara bilər. Standartların həyata keçirilməsi bəzi dövlətlərin maliyyə sisteminin rəqabətqabiliyyətliliyini azaltmağa qadirdir. Dövlətlər milli tənzimləmə normalarını təyin edərkən beynəlxalq standartları əsas götürməlidirlər.

Üçüncü istiqamət isə beynəlxalq maliyyə təşkilatları tərəfindən öz üzvlərinə xidmətlərin göstərilməsidir. Bəzi xidmətlər (məsələn, nəğdsiz hesabların təmin olunması) milli iqtisadiyyatların effektiv və fasiləsiz fəaliyyət göstərməsi üçün xüsusilə vacib hesab olunur. Ayrı-ayrı dövlətlərin kommersiya strukturları və ya dövlət orqanları tərəfindən bu xidmətlərin göstərilməsi öz iştirakçılarına ciddi şəkildə təsir etmək üçün imkanlar verir. Ona görə də həmin xidmətlərin

göstərilməsi üçün xüsusi təşkilatlar yaradılır (məsələn, Dünya Bankı qrupuna daxil olan Beynəlxalq İnvestisiya Mübahisələrinin Həlli Mərkəzi) [12].

Beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının yaranması səbəblərinə keçməzdən öncə beynəlxalq valyuta sisteminə nəzər salmaq lazımdır. Beynəlxalq valyuta sistemi qloballaşan dünya iqtisadiyyatının çox mühüm hissəsidir və o 4 əsas inkişaf mərhələsi keçmişdir. Beynəlxalq valyuta sisteminin təkamülünün əsas mərhələləri 4 əsas konfransla tanınır: Paris(1867), Genüya(1922), Bretton-Vuds(1944), Kingstoun(1976). Təbii olaraq beynəlxalq valyuta sisteminin tarixi bu konfranslar arasındakı periodları əhatə edir. Lakin valyuta sistemlərinin klassifikasiyası tədiyyə balansındakı kəsirləri tənzimləyən rezerv aktivlərinə əsaslanırdı.

Bütün bu sadalananlara dayanaraq, beynəlxalq valyuta sisteminin 4 əsas mərhələsini qeyd edək:

- 1) Paris valyuta sistemi
- 2) Genüya valyuta sistemi
- 3) Bretton-Vuds valyuta sistemi
- 4) Yamayka valyuta sistemi

1862-ci ildə aparıcı dövlətlərin hakim dairələri öz valyutalarının qızıl paritetləri haqqında razılaşma imzalamışlar. Valyutaların dəyəri onların qızıl tərkibi ilə müəyyən olunurdu. Qızıl standartının mövcudluğu üçün iki əsas şərt yerinə yetirilməli idi:

- 1) Hakim dairələr istənilən miqdarda milli valyutanı müəyyən olunmuş kursla qızıla çevirməli idilər.
- 2) Heç bir məhdudiyyət olmadan qızılın import və eksportu baş verə bilməliydi[6, 284].

İlk valyuta sistemi dünya iqtisadiyyatının inkişafı və beynəlxalq ticarətin dərinləşməsi nəticəsində ortaya çıxan qızıl monet standartıdır. Həmin dövrdə valyuta sistemləri o qədər də mürəkkəb deyildi, milli və beynəlxalq valyutanın bir-birinə oxşarlığı xarakterik idi. Qızıl monet standartının özünəməxsus xüsusiyyətləri var:

- 1) Ölkələrin tədiyyə balanslarında kəsir müşahidə olunan zaman o qızıl vasitəsilə örtülürdü.
- 2) Təyin olunmuş valyuta məzənnəsi monet paritetlərindən “qızıl nöqtələri” sərhədində fərqlənə bilərdi.
- 3) Qızıldan başqa həmçinin, ingilis funt-sterlinqindən də dövriyyə zamanı istifadə olunurdu.
- 4) Dövlətin qızıl ehtiyatı və daxili pul təklifi arasında nisbət qorunub saxlanırdı.
- 5) Mübadilədə olan əskinaslar sərbəst surətdə qızıl monetlərinə çevrilirdi(mübadilə onların monet paritetinə əsaslanırdı).
- 6) Ölkələr arasında qızılın sərbəst hərəkəti təmin olunurdu.

Dünya iqtisadiyyatında dəyişikliklər baş verdikcə qızıl monet standartı təsərrüfat əlaqələrinin tələblərinə cavab verməməyə, iqtisadiyyatın, eləcə də valyuta-maliyyə sistemlərinin artıq dövlətlərin maraqlarına uyğun gəlməməyə başlamışdı. Bir sıra səbəblərdən XX əsrdə ABŞ və Fransanın iqtisadi gücünün möhkəmlənməsi Böyük Britaniyanın dünya valyuta sistemində mövqeyini zəiflətməmişdi. Birinci dünya müharibəsinin təsiri ilə ABŞ istisna bütün ölkələrdə əskinasların qızıla mübadiləsi dayandırılmışdı və qızıl standartı aradan götürülmüşdü. Belə ki, qızılın sərbəst hərəkəti beynəlxalq ödəmə dövriyyəsində ləğv edilmişdi.

Birinci dünya müharibəsi dünya iqtisadiyyatına təsirsiz ötüşməmişdi. Müharibə bitdikdən sonra ölkələr öz iqtisadiyyatlarını, beynəlxalq münasibətləri bərpa etməyə başladılar. Bununla da yeni bir valyuta sisteminə ehtiyac duyuldu. Beləliklə beynəlxalq valyuta sisteminin ilkin mərhələsi olan Genuya valyuta sistemi və ya qızıl deviz standartı qəbul olundu. Genuya konfransı 1922-ci ildə keçirilmiş və burada 30-dan çox dövlət iştirak etmişdir. Konfransda bir çox iqtisadi məsələlər müzakirə olunmuş və qərara alınmışdır ki, ölkələrin sahib olduqları qızıl ehtiyatları beynəlxalq əməliyyatlar; həyata keçirmək və onları tənzimləmək üçün kifayət deyildir, yəni qızıl və ingilis funt-sterlinqindən başqa bir valyutanın da

əlavə olunması məsləhət görüldü (ABŞ dolları). Bu qərarla adı çəkilən hər iki valyuta beynəlxalq ödəmələri həyata keçirən “əsas valyutalar” rolunu aldılar.

Genuya valyuta sistemin özündən əvvəl meydana gələn Paris valyuta sistemi ilə bir sıra oxşarlıqları var idi: qızıl dünya pulu funksiyasını yerinə yetirirdi və qızıl paritetləri qorunub saxlanırdı.

Həmin dövrdə, daha dəqiq desək, 1924-1928-ci illərdə pul islahatı keçirildi və “qızıl monometallizmi” yeni formada bərpa olundu:

- Qızıl-külçə
- Qızıl-deviz

Bu iki standartın hər birinin özünəməxsus cəhətləri var idi. Qızıl-külçə standartı mövcud olan ölkələrdə, yəni İngiltərə (1925), Fransa (1928), Yaponiya (1930), əskinaların qızıla mübadiləsi müəyyən keyfiyyət və çəkiyə malik qızıl külçələrinə mübadilə olaraq həyata keçirilirdi. Misal olaraq, 1700 ingilis funt-sterlinqi üçün 12,4 kq qızıl ödənişi həyata keçirilirdi. Beləliklə, zamanla qızıl beynəlxalq dövriyyədə ehtiyat rolunu yerinə yetirməyə başlamışdı.

Qızıl-deviz standartı mövcud olan ölkələrdə isə, yəni Almaniya (1924), Danimarka, Avstraliya, Norveç (1928), milli əskinalar qızıla deyil, digər ölkələrin valyutasına çevrilirdi. Ancaq bu əməliyyatdan sonra qızıl külçələrinə dəyişdirilən devizlərə mübadilə olunurdu. Nəticə olaraq, milli valyutanın qızıla dəyişdirilməsinin iki əsas üsulu yarandı:

- Birbaşa üsul
- Dolaylı üsul

Genuya valyuta sistemi üçün sərbəst üzən valyuta məzənnələri sistemi xarakterik idi.

Beynəlxalq valyuta sisteminin ikinci mərhələsi 1930-cu ilə qədər mövcud olmuşdur. Belə ki, digər dövlətlərin iqtisadiyyatları iki “əsas valyuta”dan asılı olmağa başladı, təbii ki, bu hal çox davam edə bilməzdi. Son zərbə isə 1929-1933-cü illər dünya iqtisadiyyatı böhranından gəldi. Böhran bu sistemi tamamilə dağıtdı. Böyük Britaniyada valyuta artıqlığı nəticəsində işsizlik yarandı, sərhəddən kənar ticarətlə bağlı çətinliklər ortaya çıxdı, məhsuldarlıq azaldı. Bununla İngiltərə 1931-

ci ildə qızıl-külçə standartını ləğv etdi və funt-sterlinq devalvasiyaya uğradı. Zəncirvari olaraq bu hal Malayziya, Hindistan, Misir və bir sıra Avropa ölkələrinin (iqtisadi və valyuta münasibətləri baxımından İngiltərədən asılı idilər) qızıl-deviz valyutalarını çökdürdü. Növbəti qızıl-külçə standartını ləğv edən ölkələr isə Yaponiya və Fransa oldu. 1933-cü ildə ABŞ-da da bir sıra əməliyyatlar həyata keçirildi, dollar 41% devalvasiya olundu, qızılın ölkə sərhədindən çıxarılmasına qadağa qoyuldu, əskinasların qızıla mübadiləsi dayandırıldı[1, 245-247].

Böyük Depressiya təkrar istehsal üçün çox dərin böhran olmaqla yanaşı əsrin böhranı hesab olunurdu. O 1929-cu ilin oktyabr ayında öz başlanğıcını ABŞ-dan götürən və bütün dünya iqtisadiyyatını sarsıdan bir böhran olmuşdur. Böhranın əsas nəticələrinə sənaye istehsalı səviyyəsinin düşməsi, işsizlik göstəricilərinin artımı, fermer təsərrüfatının məhvi, bank sisteminin çöküşünü aid etmək olar.

Ən böyük zərərin ABŞ iqtisadiyyatına dəyməsinə baxmayaraq digər dövlətlər də baş vermiş böhranın mənfi təsirlərinə məruz qalmışdır. ABŞ-dan sonra ən çox zərər çəkən dövlətlər isə ABŞ eksportundan asılı olan dövlətlər olmuşdur.

Böyük Depressiya zamanı ABŞ iqtisadiyyatının çöküşü çox dərin idi, bir çox sferalar, əsasən də, maliyyə sferası katastrofik dərəcədə zərər çəkmişdi. 1933-cü ilin əvvəlində ölkənin maliyyə sistemi demək olar ki, fəaliyyətini dayandırmışdı, banklar bağlanmağa davam edirdi. Borc böhranı çox şiddətlənmiş və aksiyaların fasiləsiz olaraq düşməsi investor və firmaların öz pullarını banklardan götürməsinə gətirib çıxarmışdı. Bu da öz növbəsində bank sisteminin çöküşünə səbəb olmuşdur.

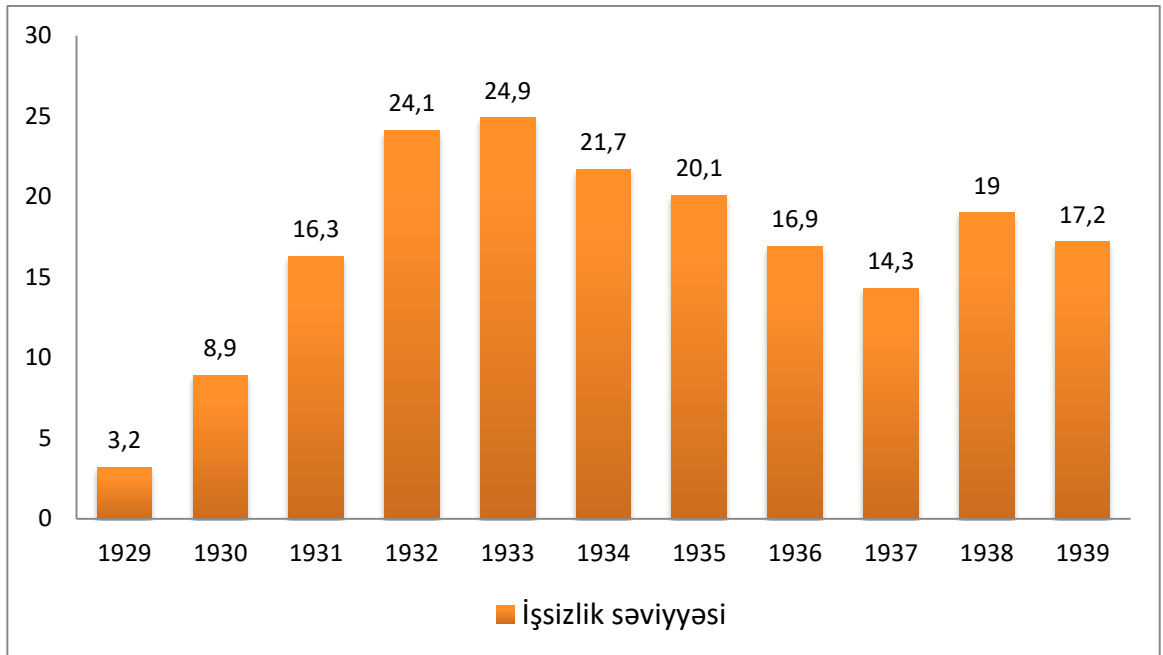
Sənaye istehsalının enişi, faktiki olaraq, 50%-ə yaxınlaşırdı, əsasən də, kənd təsərrüfatı ciddi zərər görmüşdü. Məhsullarını sata bilməyən fermerlər iflas edirdilər. Həmin dövrdə 600 mindən çox fermer təsərrüfatı məhv olmuşdur.

Aksiya bazarının iflasından bir neçə ay sonra artıq işsizlik təhlükəli miqyasa çatırdı. 1930-cu ilin martında statistik məlumatlara görə 4 mln əhali işsiz idi, 1932-ci ildə bu göstərici 12,5 mln nəfər, pik hədd isə 1933-cü ildə müşahidə olunmuşdur, 16 mln nəfər. ABŞ-ın əmək qabiliyyətli əhalisinin 17%-i yaşayış vasitələrindən məhrum olmuşdur. 1932-ci ildə mövcud işsizliklə mübarizə məqsədilə fəvqaladə qəbul olunmuş qanunda “Rekonstruktiv maliyyə

korporasiyası” şatlara işsizliyin aradan qaldırılması üçün 300 mln dollar məbləğində pul ayırmalı idi, lakin bu korporasiya işsizlik üçün sadəcə 30 mln dollar ayırmaqla kifayətləndi. Buna baxmayaraq Mərkəzi Respublika Bankı (Central Republic Bank) və Çikaqo Trast Fondu (Trust Company of Chicago) üçün 90 mln dollar həcmində kredit vermişdi. Bütün bunlar federal proqramın fiaskosuna gətirib çıxardı[14].

Şəkil 1.

Böyük Depressiya dövründə işsizlik səviyyəsi

Mənbə: Toplanmış məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən qurulmuşdur.

Almaniyaya göstərilən mənfi təsir isə birinci dünya müharibəsi üçün barışıq şərtlərini yerinə yetirərkən borclanma səbəbindən idi. İdxala tətbiq olunan tariflərə görə ixracdan gələn gəlirin azalması isə vəziyyəti bir az da pisləşdirmişdi. Həmin dövrdə mövcud olan qızıl standartı dövlətləri fiksə olunmuş valyuta kursunu saxlamağa vadar edirdi, lakin qiymətlərin enməsi və valyuta marağın itirilməsi qızıl standartının saxlanılmasını gedərək çətinləşdirir. Zamanla dövlətlər qızıl standartından imtina etməyə başlamışdılar.

Böyük Depressiya dünya iqtisadiyyatında təməlli dəyişiklərin aparılmasının, birgə fəaliyyətin güclənməsinin labüdlüyünü qaçınılmaz etdi.

Ümumiyyətlə, beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının ortaya çıxmasına səbəb olan amillər aşağıdakılardır:

- 1) Təsərrüfat həyatının beynəlmilləşməsinin dərinləşməsi, beynəlxalq əmək bölgüsü
- 2) İstehsal prosesinin milli sərhədləri aşması, transmilli şirkətlərin və bankların dünya iqtisadiyyatında sürətli inkişafı və rolunun güclənməsi
- 3) Dünya təsərrüfatının inkişafı zamanı maliyyə-valyuta problemlərinin dövlətlər tərəfindən birgə həlli üçün beynəlxalq mexanizmin işlənilib hazırlanmasının labüdlüyü

Bunu da vurğulamaq lazımdır ki, daha nüfuzlu maliyyə təşkilatı olan Beynəlxalq Valyuta Fondu və Dünya Bankının yaradılmasına Böyük Depressiya (1929-1933) və II dünya müharibəsi təkan vermişdir.

Bundan başqa, beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının yaranma səbəbi ayrı-ayrı dövlətlərdən asılı olmayan, fəaliyyətində neytral olan və bütün üzv dövlətlərin maraqlarını qoruya bilən müəyyən bir strukturun formalaşdırılmasıdır. Lakin təcrübədə inkişaf etmiş və daha zəngin dövlətlər beynəlxalq maliyyə təşkilatlarına inkişaf etməkdə olan və kasıb dövlətlərdən daha çox təsir göstərə bilər.

Beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının vəzifələrini aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək mümkündür[13]:

- Dünya maliyyə sisteminin monitorinqi
- Maliyyə siyasətində aparılan dəyişikliklərə maddi və texniki dəstəyin həyata keçirilməsi
- Maliyyə resursları tələb edən qlobal və regional iqtisadi problemlərin qarşısının alınması və aradan qaldırılması
- İştirakçı dövlətlərin valyuta sisteminin sabitliyinin qorunmasına nəzarət
- İnkişaf etmiş dövlətlərin inkişaf etməkdə olan dövlətlərə göstərdiyi maliyyə yardımlarının koordinasiyası

1.2. II Dünya müharibəsindən sonra beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının yaranmasının zərurəti

Dünya iqtisadiyyatında baş verən proseslər artıq maliyyə sistemində yeni addımlar atılmasının labüd olduğunu göstərdi. Üçüncü mərhələ olan Bretton-Vuds öz başlanğıcını 1944-cü ildən götürmüşdür. Qızıl-valyuta standartı iki “əsas valyuta”ya – ABŞ dolları, ingilis funt-sterlinqinə və qızıla əsaslanırdı. Adı çəkilən standart yalnız beynəlxalq valyuta sistemi üçün xarakterik idi, daxili pul sistemi isə qızılla ölçülməyən kredit pulları bazasında fəaliyyət göstərirdi.

Bretton-Vuds sisteminin əsas cəhətləri bunlardır:

- 1) Qızıl dünya pulu funksiyasını həyata keçirməyə davam edəcəkdi, lakin bunun üçün bir şərt təyin olunmuşdur: ehtiyat valyutaları (ingilis funt-sterlinqi, ABŞ dolları) istifadə olunmalı idi.
- 2) Ehtiyat valyutaları olan ABŞ dolları və ingilis funt-sterlinqi qızıla rəsmi kurs üzrə məcburi dəyişdirilirdi.
- 3) Milli pul vahidlərinin valyuta paritetləri dollar və qızılda müəyyən edilirdi.
- 4) Valyuta məzənnələri valyuta paritetlərindən $\pm 1\%$ ilə fərqlənə bilərdi.
- 5) Tədiyyə balansı pozulduğu təqdirdə o qızılla tənzimlənə bilərdi.
- 6) Artıq valyuta münasibətlərinə nəzarəti Beynəlxalq Valyuta Fondu və Dünya Bankı realizə edirdi.

Bretton-Vuds konfransının tarixə bəxş etdiyi ən böyük töhfələr də elə Beynəlxalq Valyuta Fondu və Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı idi. Bretton-Vuds konfransının iştirakçıları BVF haqqında saziş maddələri və BYİB haqqında statusu təsdiq etdi və hər iki maliyyə orqanının maliyyə mənbələri və strukturu formalaşmağa başladı. Ümumiyyətlə, “Bretton-Vuds əkizləri” müharibədən sonra zərər görmüş dövlətlərə yardım göstərilməsi, valyuta sistemində nəzarət edilməsi, beynəlxalq əməkdaşlıq və ticarətin genişləndirilməsi, yoxsulluğun aradan qaldırılması və s. məqsədi ilə yaradılmışdır. Formal olaraq, hər ikisi BMT-nin ixtisaslaşmış qurumu hesab edilsə də, öz fəaliyyətlərində müstəqilliklərini qoruyurlar.

Bretton-Vuds valyuta sisteminin ortaya çıxdığı dövrdə Böyük Britaniyanın qızıl ehtiyatları funt-sterlinqin qızıla mübadiləsini təmin edəcək qədər deyildi, bu səbəbdən ingilis funt-sterlinqi deviz valyutası funksiyasını itirmişdi. İngilis funt-sterlinqinin deviz valyutası rolunu itirməsi dolların öz mövqeyini bərkitməsinə gətirib çıxardı, bu da öz növbəsində ABŞ-a dünya iqtisadiyyatında iqtisadi və siyasi üstünlük qazandırdı. ABŞ tədiyyə balansında kəsir yarandığı zaman bu kəsiri digər ölkələrdən fərqli olaraq öz valyutası ilə qapada bilərdi. Həmçinin xarici ticarət hesablaşmalarını da dollar inhisarlaşdırmışdı[1, 247-248].

İkinci dünya müharibəsinin sonuna doğru Avropanın böyük bir hissəsi dağılmışdı. Daimi hava müdaxilələri böyük şəhərləri və sənaye obyektlərini bombardmana məruz qoymuşdu. Kontinentin bir çox aparıcı şəhərləri - Varşava, Rotterdam və Berlin və s. xarabaya çevrilmişdi. Regionun iqtisadi strukturu məhv olmuş və milyonlarla insan sığınacaqsız qalmışdı. Kənd təsərrüfatının bütöv məhvi qitənin çox hissəsində aclığa səbəb olmuşdu.

Ən böyük zədəni, əsasən, nəqliyyat strukturu almışdı, belə ki, dəmiryolları, körpülər və limanlar müntəzəm bombalanma nəticəsində istifadəyə tam və qismən yararsız vəziyyətə salınmışdı, bununla yanaşı bir çox ticarət gəmiləri də batırılmışdı. Zərərə məruz qalmayan ərazilərin mövcud olmasına baxmayaraq, nəqliyyat əlaqələrinin dağılması onları iqtisadi mühasirəyə salmışdı. Sadalanmış problemlərin həlli həmin dövrdə qeyri-mümkün idi, çünki müharibə nəticəsində heç bir dövlət maliyyə cəhətdən yaxşı vəziyyətdə deyildi.

İnfrastruktur cəhətdən daha az zərər çəkən dövlətlər Kanada və ABŞ idi. Hərbi sifarişlərin azalması ABŞ iqtisadiyyatını istehsalın aşağı düşməsi və işsizliklə təhdid edirdi. İqtisadiyyatın sülh dövrünə keçirilməsi problemləri kəskin şəkildə aktuallaşdı. Bu problemləri ABŞ-ın heç bir rəqibi qalmadığı xarici bazar hesabına həll etmək olardı, lakin göstərilən həll üsulu Avropa və Asiya bazarlarının müharibə nəticəsində məhv olması səbəbindən mümkün deyildi. Məntiqi olaraq, tək çıxış yolu həmin dövlətlərə iqtisadi yardım göstərmək, kreditlər təqdim etmək və iqtisadiyyatlarına investisiya yatırmaq idi.

5 iyun 1947-ci ildə ABŞ dövlət müşaviri Corc Marşall Harvard universitetində çıxış edərək müharibədən zərər çəkən dövlətlərə yardım məqsədilə qurduğu planın əsaslarından danışıdı. “Marşal planı” Avropanın “birləşdirilməsini” qarşısına məqsəd qoymuşdu, daha doğrusu təkcə Avropanın özündə deyil, həmçinin Avropa ilə ABŞ arasında valyuta və gömrük baryerlərinin aradan qaldırılmasına çalışır, xüsusilə də, Rur kömürü və Lotaringiya dəmir filizinin birləşməsini, vahid Avropa bazarının yaradılmasını güman edir, həmçinin Avropa ölkələrinin sənaye sahələrinin modernləşməsini, hakim dairələrindən kommunistlərin sıxışdırılıb çıxarılmasını və Avropanın inkişafını nəzərdə tuturdu.

Belə bir “birləşmə”yə qoşulmaq istəyən dövlətlər aşağıdakı tədbirləri görməli idi:

- 1) Bu dövlətlər gömrük tariflərinin aşağı salınması və çoxtərəfli ticarət haqqında Cenevrə və Havana konvensiyalarını imzaladıqdan sonra 1949-cu ilin dekabrında idxal lisenziyası sistemini ləğv etməli idi.
- 2) İngiltərə və Fransa tərəfindən üçüncü valyuta kursu enişindən sonra digər dövlətlər də 1949-cu ilin sentyabrında öz valyutalarının devalvasiyasını etməli idi.

Bütün bu tədbirlər sistemi amerikan kapitalı üçün yardım planına qoşulmuş dövlətlərdə aşağı qiymətə xammal alışı və müxtəlif layihələrin investisiyalaşdırılması məqsədi güdüdü[17].

“Marşal planı”nın həyata keçirilməsi üçün verilmiş şərtləri sadaladıqda belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, bu plan heç də özündə Avropa dövlətlərinin iqtisadiyyatının bərpaasını, yəni təkcə yardım məqsədi daşımırdı. Birincisi, yardımın xarakterinə ümumi nəzər saldıqda məhsul təchizatı zamanı yardım qəbul edən dövlətlərin istəklərinə baxılırmış kimi göstərilə də, son qərar haqqı ABŞ-a məxsus idi. Ona görə də, Qərbi Avropa dövlətlərinin hazır məhsul deyil, məhz istehsal avadanlıqları almaq istəyi rədd olunurdu və təchizatın əsas çəkisi yeyinti və kənd təsərrüfatı məhsullarından ibarət idi. Bu da o deməkdir ki, ABŞ öz kənd təsərrüfatı sektorunda olan məhsul artıqlığını aradan qaldırmağa və onları

Avropaya satmağa çalışırdı. Qərbi Avropa dövlətlərinin isə iqtisadiyyatlarını ayağa qaldırmaq üçün yeni istehsal avadanlıqlarına ehtiyacı var idi.

İkincisi, “Marşal planı” haqqında razılaşmanın müşayiət olunduğu digər ikitərəfli sazişlər kömək göstərilən dövlətlərin azad ticarət hüququnu məhdudlaşdırırdı, əsasən də, bu Qərbi və Şərqi Avropa dövlətləri arasında olan ticarət üçün xarakterik idi, buna misal olaraq, Fransa tonu 12 ABŞ dolları olan Polşa kömürünün əvəzinə tonu 20 ABŞ dolları olan ABŞ kömürünü idxal etməli idi. Hətta İngiltərənin Kanadadan taxıl idxalına qadağa qoyulmuşdu.

Üçüncüsü, həmin dövlətlərin pul-kredit sferasında büdcə balansının təmin olunması üçün qəti tələblər mövcud idi. Faktiki olaraq, ABŞ yardım alan dövlətlərin maliyyə sistemində nəzarət edirdi. Yardımın ümumi həcmində 20%-i xammal ixracı ilə qarşılmalı idi, bu da ABŞ-ın xammalla təchiz olunmasını qat-qat yüngülləşdirirdi.

SSRİ və Şərqi Avropa dövlətləri də planda iştirak etmək üçün dəvət olunmuşdular. Marşal planında nəzərdə tutulan yardımı qəbul etmək istəyən dövlətlər öz iqtisadiyyatları, müharibə nəticəsində dəymiş zərər, valyuta rezervləri haqqında məlumat verməli və yardımdan istifadə planını təqdim etməli idilər. Təqdim olunmuş məlumatlar nəticəsində ABŞ yardımının həcmi müəyyənləşdirildi.

Planda iştirak etmək üçün rəsmi Moskva mənfi cavab verdi, belə ki, Sovet rəhbərliyi iddia edirdi ki, yardım qəbul edən dövlətlər ABŞ-dan asılı vəziyyətə düşəcəklər, məhz bu səbəbdən milli iqtisadiyyatın bərpası üçün sadəcə öz gücünə söykənmək lazımdır. SSRİ-nin bu qərarı “soyuq müharibə”nin başlanğıcı rolunu oynadı. Həmçinin o Şərqi Avropa dövlətləri və Finlandiyanı da “Marşal planı”ndan imtina etmək üçün razılığa gətirdi.

1947-ci ilin iyul ayında Parisdə keçirilmiş konfransda 16 dövlət tərəfindən (İngiltərə, Fransa, Avstriya, Belçika, Yunanıstan, Daniya, İrlandiya, İslandiya, İtaliya, Lüksemburq, Hollandiya, Norveç, Portuqaliya, Türkiyə, İsveç, İsveçrə) ABŞ-ın təklifi qəbul olunmuş və Avropa İqtisadi Əməkdaşlıq təşkilatının əsası qoyulmuşdur. “Marşal planı” ABŞ konqresinin “İqtisadi əməkdaşlıq haqqında” qanununun qəbulu ilə 4 aprel 1948-ci ildən etibarən həyata keçirilməyə başladı və

4 illik periodu əhatə edirdi. Bunun qarşılığında amerikanlar kommunistlərin razılaşmanı imzalamış Avropa dövlətlərinin hakim dairələrindən uzaqlaşdırılmasını tələb etdi. 1948-ci ilin sonuna doğru Qərbi Avropa hakimiyyətində bir kommunist belə qalmamışdı[16].

Cədvəl 2-də “Marşal planı”na əsasən, razılaşmanı imzalayan dövlətlərin aldığı yardımların həcmi göstərilmişdir:

Cədvəl 1.

“Marşal planı”na əsasən yardım alan dövlətlər

Yardım almış dövlətlər	1948-1949 (mln dollar)	1949-1950	1950-1951	Bütün dövr ərzində
İtaliya	594	405	205	1,204
Hollandiya	471	302	355	1,128
Avstriya	232	166	70	468
İrlandiya	88	45	0	133
İslandiya	6	22	15	43
Yunanıstan	175	156	45	376
İsveç	39	48	260	347
İsveçrə	0	0	250	250
Norveç	82	90	200	372
Böyük Britaniya	1316	921	1060	3,297
Türkiyə	28	59	50	137
Almaniya	510	438	500	1,448
Fransa	1085	691	520	2,296
Daniya	103	87	195	385
Belçika və Lüksemburq	195	222	360	777
Portuqaliya	0	0	70	70
Cəmi	4,924	3,652	4,155	12,731

Mənbə: <http://rushist.com/index.php/west/4368-plan-marshalla-kratko>

İkinci dünya müharibəsinin dünya iqtisadiyyatına böyük təsir göstərməsinə baxmayaraq, göstərilmiş yardım nəticəsində Avropa dövlətləri öz qüdrətini bərpa etməyə başlamış, bu da dünya iqtisadiyyatındakı qüvvələr düzülüşünü bir daha

dəyişdirmişdi. ABŞ-dan yardım qəbul etmiş dövlətlər SSRİ iddialarının əksinə, nəinki öz iqtisadi müstəqilliyini itirdi, hətta dünya bazarında ABŞ-a rəqib oldular.

Marşal planının həyata keçirilməsinin nəticələri aşağıdakılardır:

- Həddindən artıq köhnəlmiş və öz effektivliyini itirmiş sənaye sahələri ölkələrin milli iqtisadiyyatlarında heç bir dəyişiklik aparılmadan qısa müddət ərzində bərpa olundu.
- Avropa dövlətləri xarici borclarını ödəyə bildi.
- Sosial ziddiyyətlər aradan qaldırıldı və SSRİ-ə olan münasibət pisləşdi.
- Avropanın orta sinif cəmiyyəti (xırda burjuaziya və işçi aristokratlar) sosial inqilabların zəmanəti olaraq bərpa olundu və möhkəmləndirildi.

Bretton-Vuds sisteminin çöküş səbəblərindən biri ABŞ-ın xarici dövlətlər üçün sərf etdiyi hərbi-siyasi xərclər idi. Belə ki, uzun müddət ABŞ-ın ticarət balansы öz məhsullarının rəqabətə davamlı olduğuna görə müsbət saldoya malik idi. Kapital yatırımından daxil olan gəlirlərin ilkin investisiya həddini aşmasına baxmayaraq investisiya balansы da həmçinin müsbət idi. Lakin hərbi bazaların tikilməsi, silahlı qüvvələrin saxlanması, hərbi əməliyyatların keçirilməsi sözün iqtisadi mənasında özünü dəstəkləməirdi. Bu səbəbdən 1948-1970-ci illərdə tədiyyə balansının məcmu kəsiri demək olar ki, ABŞ-ın xarici hərbi-siyasi xərclərinə bərabərləşmişdi.

Nəticədə 1970-ci illərə doğru ABŞ-dan qızıl axını baş verdi, bu da onun dünya ehtiyatlarındakı payını 1/3-ə qədər endirmişdir. ABŞ-ın siyasi-iqtisadi çətinlikləri, yəni iqtisadiyyatda baş vermiş durğunluq, Vyetnam müharibəsi dollara olan inamı sarsıtdı və əsas mərhələləri aşağıdakılar olan valyuta böhranına yol açdı:

- 1) Xüsusi əməliyyatlarda azad bazar qiyməti ilə, rəsmi əməliyyatlarda isə fiksə olunmuş qiymətlə, yəni 1 unsiya üçün 35 dollar olan iki qat qızıl bazarının tətbiqi (17 mart 1968-ci il)
- 2) Rəhbərliklər üçün dolların qızıla konversiyasının dayandırılması (15 avqust 1971-ci il)

- 3) Dolların unsiya üçün 35 dollar həddindən 38 dollara qədər (8%) devalvasiyası
- 4) Valyuta kursları paritetlərinin 2,25%-ə qədər yüksəlməsi (17 dekabr 1971-ci il)
- 5) Qızılın unsiyası üçün dolların 42,2 həddinə qədər (10%) devalvasiyası (13 fevral 1973-cü il)

Müharibədən sonrakı dövrdə ABŞ üçün tədiyyə balansının artıqlığı xarakterik idi. Lakin digər dövlətlərin iqtisadiyyatlarının çiçəklənməsi nəticəsində bu artıqlıq defisitə çevrilməyə başladı. Avropaya birbaşa investisiya axını, Vyetnama çəkilən hərbi xərclər, inflyasiyanın gedişatı ABŞ-dan kapital ixracına gətirib çıxardı. Nəticədə ABŞ-ın qızıl rezervləri 1949-cu ildə 25 milyard ABŞ dollarına bərabər idisə, 1970-ci ildə bu göstərici 11 milyard ABŞ dollarına qədər endi. 1963-1968-ci illərdə ABŞ kapital çıxarışlarının qarşısını almaq üçün rüsum tətbiq etdi, bununla yanaşı valyuta bazarında da forvard əməliyyatları keçirilməyə başladı. Bütün bu tədbirlərə baxmayaraq tədiyyə balansındakı kəsir böyüməyə davam edirdi.

1960-cı illərin ortalarında “Marşal planı”na əsasən yardım alan dövlətlər dollardan qurtulmağa başladılar. Dolların qızıla mübadiləsinə ilk olaraq 1965-ci ildə Fransa çıxdı. 1971-ci ildə isə bütün ABŞ yardımını almış dövlətlər dollardan imtina etdilər və bu da ABŞ valyutasının devalvasiyasına səbəb olmuşdur. Baş vermiş devalvasiya “Böyük depressiya”dan sonra ilk dəfə ABŞ-ın tədiyyə balansında kəsir yaranması ilə nəticələndi. Son olaraq ABŞ da dolların qızıla dəyişdirilməsini dayandırmaq məcburiyyətində qaldı.

Dünya iqtisadiyyatında baş vermiş proseslər artıq yeni valyuta sisteminə keçidi tələb edirdi. 6 mart 1973-cü ildə bir çox dövlətlər valyutalarının “üzməsinə” imkan verdilər. Yeni valyuta sistemi öz hüquqi təsdiqini 1976-cı ildə Kinqstounda (Yamayka) tapmışdır.

Hal-hazırda hər bir dövlət sərbəst şəkildə istifadə edəcəyi valyuta rejimini seçir.

1972-ci ildə böhranların növbələşməsindən sonra beynəlxalq valyuta sisteminin reformu üçün komitə yaradıldı. Ona 20 dövlətin nümayəndəsi daxil idi. Daha sonra “20-lər komitəsi” əsas məqsədi beynəlxalq valyuta sisteminin yeni prinsiplərini işləyib hazırlamaq olan Beynəlxalq Valyuta Fondunun idarə strukturunun bir bölməsinə - Müvəqqəti Komitəyə çevrildi. 1978-ci ilin yanvarında Müvəqqəti Komitə Yamaykada toplaşdı və həmin iclasın nəticələri 1978-ci ildə BVF nizamnaməsinə düzəliş kimi bərkidildi.

Yamayka valyuta sisteminin əsasının qoyulması ilə qızıl-dollar standartı aradan qaldırılmış və qızılın demonetləşdirilməsi, yəni onun rəsmi qiymətinin ləğv olunması və ölkələrin valyutalarının qızıla istənilən şəkildə bağlanması qaydaları qadağan olunmuşdur. Artıq mərkəzi banklar azad şəkildə qızılı istənilən qiymətə əmtəə kimi ala və sata bilərdi. Rəmi olaraq dollar digər ehtiyat valyutaları olan İsveçrə frankı, yapon ieni və alman markasına bərabərləşdirildi. BVF və DB-nin nəzarəti altında valyuta məzənnələrinin dünya bazarında tələb və təklif əsasında formalaşması rəsmiləşdirildi, bununla da tərəddüd sərhədlərinin təyin olunması dayandırıldı. Yamayka valyuta sistemi mərhələsinin başlanması nəticəsində beynəlxalq valyuta tənzimlənməsi sferası da genişləndirildi. Həmçinin, rəsmi aktivlərin qiymətləndirilməsi, valyutaların mübadilə məzənnələrinin müəyyənləşdirilməsi və s. əməliyyatların reallaşdırılması üçün BVF-ə üzv dövlətlərin xüsusi hesablarında yazılma yolu ilə nağdsız dövlətlərarası hesablaşmaları həyata keçirmək üçün yaradılmış xüsusi iqtibas hüquqlarından istifadə edilməyə başladı. Dövlətlər üzən məzənnələrlə yanaşı fiksə olunmuş valyutadan da istifadə edə bilərdi, yəni valyuta rejimi seçimi öz öhdələrinə buraxılırdı. Lakin BVF nizamnaməsi bütün dövlətlərin əməl etməli olduğu 3 prinsipi qoruyub saxlamışdır[6, 291]:

- 1) Tənzimlənmədən yayınmaq məqsədilə valyuta kursu və ya valyuta sistemi ilə manipulyasiya edilməsi
- 2) Maliyyə bazarında nizamsızlıq yarandığı təqdirdə vəziyyətin stabilləşdirilməsi üçün valyuta intervensiyalarının həyata keçirilməsi

3) İntervensiya zamanı valyutalarından istifadə edilən əməkdaş dövlətlərin milli maraqlarının uçotunun aparılması

Qərbi Avropada valyuta inteqrasiyası elementləri Avropa İttifaqı yaranmamışdan əvvəl formalaşmağa başlamışdı. Belə bir təşkilatın yaradılması üçün ilk böyük miqyaslı cəhd Avropa dövlətləri tərəfindən 1971-ci il ildə “1980-ci illər üçün iqtisadi və valyuta ittifaqı yaradılmasının mərhələli olaraq həyata keçirilməsi proqramı” qəbul olunmuşdur. Bu proqram hazırlanarkən Fransa monetaristləri və Almaniya Federativ Respublikası iqtisadçıları fikir qarşıdurması yaşamışdır. Fransız monetaristlər fiksə olunmuş valyuta kursu əsasında valyuta ittifaqı yaradılması, almanlar isə ilk öncə iqtisadi ittifaqın yaradılması və üzən məzənnə rejiminin seçilməsi fikrini irəli sürürdülər.

Bu mübahisə öz həllini 1969-cu ildə Haaqada eyni zamanda iqtisadi və valyuta ittifaqının yaradılması qərarı ilə tapdı. 22 mart 1971-ci ildə Avropa Birliyinin Nazirlər heyəti 10 illik periodu əhatə edən “Verner planı”nı qəbul etdi.

Birinci mərhələdə (1971-1974-cü illər) valyuta kurslarının dəyişmə sərhədlərinin darlaşdırılması (ilk öncə $\pm 1,2\%$, daha sonra 0%), valyutaların tam konvertasiyası, valyuta siyasətinin unifikasiyası, iqtisadi, maliyyə və pul-kredit siyasətlərinin razılaşdırılmasına baxılması nəzərdə tutulurdu.

İkinci mərhələ olan 1975-1976-cı illərdə isə ilkin mərhələdə baxılan məsələlərin bütöv şəkildə həlli nəzərdə tutulurdu. Növbəti mərhələdə (1977-1979-cu illər) dövlətlərin səlahiyyətlərindən bəzilərini Avropa Birliyinin dövlətüstü qurumlarına ötürülməsi, valyuta kurslarının eyniləşdirilməsi məqsədi ilə Avropa pul vahidinin buraxılması və sabit paritetlər olmadan qiymətlərin yaradılması məsələlərinin həll olunması gözlənilirdi. Vahid büdcə sisteminin əsasının qoyulması, bank fəaliyyəti və qanunvericiliyinin optimallaşdırılması, planlaşdırılırdı. Valyuta maliyyə problemlərinin həll olunması üçün birgə mərkəzin əsasının qoyulması və pul-kredit və valyuta siyasətinin harmoniyalaşdırılması üçün Avropa Birliyi ölkələrinin mərkəzi banklarının birləşdirilməsi nəzərdə tutulurdu.

İnteqrasiya prosesindəki bəzi irəliləyişlərə baxmayaraq “Verner planı” uğursuzluğa düşər oldu. Səbəb isə Avropa Birliyi dövlətləri arasındakı fikir ayrılığı

oldu – xüsusilə də, milli suverenlik və valyuta-kredit münasibətlərinin, iqtisadi artım templərinin dövlətüstü qurumlar tərəfindən tənzimlənməsi arasında. “Avropa valyuta ilanı” az səmərəli oldu, çünki Avropa Birliyi ölkələrinin valyuta siyasəti tərəfindən dəstəklənmirdi. Nəticədə ayrı-ayrı valyutalara spekulyativ təzyiqləri azaltmaq məqsədi ilə valyuta məzənnələri tez-tez dəyişdirilirdi. Bir çox Avropa Birliyi dövlətləri dar sərhədlərdə valyuta kursunu saxlamaq üçün öz rezervlərini sərf etməsinlər deyə “Avropa valyuta ilanı”ndan imtina etməyə başladılar. Avropa integrasiyasının uzunmüddətli durğunluğu 70-ci illərin ortalarından 80-ci illərə qədər davam etmişdir.

Vəziyyət artıq 80-ci illərdə müsbətə doğru gedirdi, bu müddət ərzində dövlətlər arasında iqtisadi asılılıq və dövlət tənzimlənməsi güclənirdi. Şaxələnmiş institusional təşkilati struktur formalaşdı. Valyuta sferasındakı dəyişikliklər kapitalın azad hərəkətinin təmini və vahid bazarın yaradılması ilə əlaqələnməmişdir. Bütün bunlar J. Delor komitəsi tərəfindən hazırlanmış iqtisadi, siyasi və valyuta ittifaqının yaradılması proqramının qəbuluna 1989-cu il aprelində kömək olmuşdur.

“Delor planı” aşağıdakıları nəzərdə tuturdu:

- Ümumi bazarın yaradılması, mükəmməl bazar mexanizminə nail olmaq üçün AB ölkələri arasında rəqabətin gücləndirilməsi
- Digər zona və regionların təşkilati bərabərliyinin təmin olunması
- İnflyasiyanın saxlanılması, qiymətlərin stabilləşdirilməsi, gömrük, büdcə, iqtisadi siyasətin koordinasiyası, dövlət büdcəsi kəsrinin məhdudlaşdırılması
- Pul və valyuta siyasətinin koordinasiyası üçün Avropa Valyuta İnstitutunun yaradılması
- Vahid valyuta siyasətinin aparılması, sabit məzənnə və kollektiv valyutaların tətbiqi – EKYÜ

Əlavə olaraq 2000-ci illər üçün Avropa dövlətləri siyasi ittifaqının yaradılması nəzərdə tutulurdu.

Vahid valyuta sistemi və Avropa Mərkəzi Bankının yaradılması ilə əlaqədar 1957-ci ildə bağlanmış Roma müqaviləsinə dəyişikliklər etmək labüd idi. Valyuta ittifaqının fəaliyyəti üçün “Avropa valyuta ilanı”na əməl olunması zəruri idi, yəni məzənnələrin vahid dalğalanma sərhədləri olmalı idi.

“Delor planı” əsasında hazırlanmış razılaşma Maastrixdə 1991-ci ildə 12 dövlət tərəfindən imzalanmış və 1992-ci ildən qüvvəyə minmişdir. Bu müqaviləyə görə iqtisadi və valyuta ittifaqı 3 mərhələ üzrə yaradılmalı idi.

“Avropa valyuta ilanı” dedikdə 1972-1979-cu illərdə fəaliyyət göstərən və Avropa dövlətləri arasında valyuta məzənnələrinin razılaşdırılmasını nəzərdə tutan sistem başa düşülür. 1972-ci ildə Avropa İqtisadi Birliyinin üzvləri milli valyutaların dalğalanma sərhədlərində məhdudiyətlər qoyulması haqqında danışıqlar aparmışlar. Bu proses Bretton-Vuds sistemi dağıldıqdan sonra üzən məzənnəyə keçidlə əlaqədar aparılmışdır. Avropa dövlətlərinin milli iqtisadiyyatlarını valyuta kurslarındakı spekulyasiyalarla baş verən sərt dalğalanmalara məruz qoymamaq üçün məzənnə dəyişikliklərini $\pm 1,125\%$ sərhədində saxlamağa qərar verdi.

1973-cü ildə bu dalğalanma faizi $\pm 2,25\%$ -ə qədər qaldırıldı. Ümumiyyətlə, mahiyyət etibarını ilə “Avropa valyuta ilanı” Bretton-Vuds sistemini əvəz etməyə xidmət edirdi[5, 16].

1.3. Beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının təsnifatı

Beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının təsnifatına keçməzdən öncə ayrılıqda beynəlxalq təşkilatların klassifikasiyasına nəzər yetirək. Ümumilikdə beynəlxalq təşkilatlar fəaliyyət sferasına görə ümumi və xüsusi olaraq bölünür. Beynəlxalq maliyyə təşkilatları, adından da məlum olduğu kimi bu təsnifatın xüsusi qoluna aiddir. Mövcud olan bütün beynəlxalq maliyyə təşkilatları arasında ən geniş səlahiyyətlər və fəaliyyət sferası Beynəlxalq Valyuta Fondudur[13].

Üzv tərkibinə görə beynəlxalq maliyyə təşkilatları qlobal və regional olaraq qruplaşdırılırlar. Bu təsnifat daha çox coğrafi xarakterlidir. Qlobal beynəlxalq maliyyə təşkilatlarına (BVF, DB, BHB) coğrafi yerləşməsindən asılı olmayaraq hər bir dövlət üzv ola bilər, lakin regional maliyyə təşkilatları adından da bəlli olduğu kimi müəyyən bir regionu əhatə edir.

Üzvolma şərtlərinə görə beynəlxalq maliyyə təşkilatları açıq və qapalı kimi bölünür. Qapalı xarakterli maliyyə təşkilatlarına yeni üzvlər yalnızca təsisçilərin dəvəti ilə daxil ola bilər, açıq xarakterli maliyyə təşkilatlarında isə bu təşkilatın prinsiplərini dəstəkləyən və nizamnaməsini qəbul edən istənilən dövlət üzv ola bilər[13].

Kreditlərin verilmə müddətinə görə beynəlxalq maliyyə qurumları qısa, orta və uzunmüddətli olaraq şərtləndirilirlər.

Qısa və orta müddətli kreditlərin verilmə məqsədi kredit tələb edən dövlətin tədiyyə balansındakı çətinliklərin aradan qaldırılmasıdır. Beynəlxalq Valyuta Fondu qısa və uzunmüddətli kreditlərin verilməsi üzrə ixtisaslaşmışdır. Uzun müddətli kreditlər isə, adətən, investisiya layihələri üçün ayrılır. Bu qurumlara isə misal olaraq, Dünya Bankı, Avropa Birliyi İnkişaf Fondu, Avropa İnvestisiya Bankı, Birləşmiş Millətlər İnkişaf Proqramı, Asiya İnkişaf Bankı, Afrika İnkişaf Bankı və İslam İnkişaf Bankını göstərmək olar[5, 200].

Digər bir təsnifat isə beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının quruluşuna əsaslanır: fondlar və banklar. Üzv ölkələr tərəfindən üzvlük haqqı formasında toplanan qaynaqlarla fəaliyyət göstərən təşkilatlara fond deyilir.

Nizamnamə kapitalı üçün lazım olan vəsaiti bir dəfəyə məxsus olmaqla ixrac edilən səhm qarşılığında təsis olunan təşkilatlar isə banklardır. Bankın səmayesini çoxaltmaq istədikləri zaman iştirakçı dövlətlər dövrüyyəyə yenidən səhm buraxır, həmçinin bunu da qeyd etmək lazımdır ki, banklar səmayə bazarlarından əlavə kredit cəlb etmə imkanına malikdir.

Bu təsnifatdan yola çıxaraq beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının qruplaşması belədir:

Fond xarakterli maliyyə quruluşları:

1. Beynəlxalq Valyuta Fondu
2. Beynəlxalq İnkişaf Birliyi
3. Birləşmiş Millətlər İnkişaf Proqramı
4. Avropa Birliyi İnkişaf Fondu
5. Avropa İnvestisiya Fondu
6. Asiya İnkişaf Fondu
7. Ərəb Valyuta Fondu

Bank xarakterli maliyyə quruluşları:

1. Dünya Bankı
2. Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı
3. Avropa İnvestisiya Bankı
4. Asiya, Afrika və İslam İnkişaf Bankları

Fond və bank xarakterli maliyyə qurumlarını əsas fərqləndirən cəhət kreditlərin xüsusiyyətləridir. Fond xarakterli maliyyə qurumlarında qaynaq toplanması ikinci səviyyəli bir məsələdir. Qısa və orta müddətli kreditlər verilərkən qurumun qarşısında iki önəmli şərt olur:

1. Kredit tələbi ilə müraciət edən dövlətin maliyyə ehtiyatlarında çatızmazlığın mövcudluğu
2. Kredit tələbi ilə müraciət edən dövlətin aldığı krediti geri ödəyə bilməsi

Uzun müddətli investisiya kreditləri ayıran maliyyə təşkilatlarının prinsipləri isə daha fərqlidir. Onlar sözü gedən kreditləri verərkən mənfəət əldə etmək məqsədi güdmür. Misal üçün, Avropa İnvestisiya Bankınının 130-cu maddəsində

qeyd olunur ki, bu bank fəaliyyətini mənfəət əldə etmək prinsipi üzərində qurmamalıdır. Lakin bunu da qeyd etmək lazımdır ki, bankların fəaliyyət göstərərkən heç bir mənfəət gözləməməsi onların mənfəət əldə etmədiyini ifadə etmir.

Bütün uzun müddətli investisiya krediti verən bankların ümumi cəhəti bu krediti verərkən onların yardım prinsipini əsas tutmasıdır.

Üçüncü prinsip isə maliyyə qurumlarının hissəvi maliyyələşmə əsasında fəaliyyət göstərməsidir.

Beynəlxalq maliyyə qurumları dövlətlərin inkişafına, onların iqtisadiyyatlarının çiçəklənməsinə həsr olunan layihələrin maliyyələşməsində daha yaxından iştirak edirlər.

Növbəti prinsip isə maliyyə qurumlarının beynəlxalq iştirak əsasıdır[5, 200-201].

Beynəlxalq maliyyə təşkilatlarını malik olduğu səlahiyyətlərə görə də təsnifləyirlər. Belə ki, dövlətlə birgə fəaliyyət göstərən təşkilatlar öz səlahiyyətlərinə və tənzimləmə vasitələrinə görə dövlətüstü funksiyalı təşkilatlardan fərqlənir. Dövlətüstü funksiyalara malik təşkilatlar üzv dövlətlərin müəyyən sferalarda mövcud səlahiyyətlərini sərhədləyir, belə ki, iştirakçı dövlət tərəfindən qərar qəbul olunarkən əvvəlcə bu təşkilatlarla razılaşdırılmalıdır. Dövlətüstü funksiyalı təşkilatların spesifik xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, həmin təşkilatlar dövlətlər üçün norma və qaydaların yaradılmasına xidmət edir.

Təbii ki beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının klassifikasiyasına müxtəlif yanaşmalar vardır. Digər ümumiləşmiş təsnifat isə aşağıdakı kimidir[2, 131]:

- 1) Dünya miqyasında maliyyə-kredit problemləri ilə məşğul olan BMT-nin ixtisaslaşmış müəssisələri (BVF, DB)
- 2) Müəyyən regionlarla məhdudlaşmış fəaliyyət sferası olan inkişaf bankları
- 3) Əmanət inkişaf bankları
- 4) Öz fəaliyyətini iki əsasda reallaşdıran dövlətlərarası təşkilatlar
- 5) Borcluya və yaxud kreditora tənzimləmə məqsədli yaxınlaşmalar

6) London klubu xüsusi kommersion banklarını borcluya qarşı birgə siyasət işləyib hazırlayan birləşmiş nəhəng kreditorlar

II FƏSİL. BEYNƏLXALQ VƏ REGIONAL MALİYYƏ TƏŞKİLATLARININ DÜNYA İQTİSADİYYATININ İNKİŞAFINA TƏSİRİ

2.1. Beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının fəaliyyətinin təhlili

Dünya arenasında integrasiya prosesləri güclənməkdədir, bunun nəticəsində dövlətlər arasında iqtisadi, maliyyə, mədəni və sosial münasibətlər daim inkişaf edir. Xüsusilə də, birinci fəsildə də qeyd etdiyimiz kimi, II dünya müharibəsindən sonra beynəlxalq əlaqələr sürətlənmiş və onları tənzimləmək, nəzarətdə saxlamaq üçün beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının əsası qoyulmuşdur.

Beynəlxalq Valyuta Fondu. BVF 1944-cü ildə keçirilmiş Bretton-Vuds konfransı nəticəsində iqtisadi əməkdaşlıq yaratmaq, 1929-1933-cü il Depressiyasının səbəblərindən biri olmuş devalvasiyaların təkrarlanmaması üçün rəqabət üstünlükləri əldə etmək və s. məqsədlərlə yaradılmışdır. Fondun nizamnamə kapitalı 477 milyard SDR (677 milyard ABŞ dollar) təşkil edir.

Beynəlxalq Valyuta Fondunun nizamnaməsində göstərilmiş hədəfləri aşağıdakılardır[18, 2]:

- Daimi nümayəndəliklər çərçivəsində valyuta-maliyyə sferasında məsləhətləşmələr və valyuta-maliyyə problemlərinin birgə həll olunması mexanizmi ilə təmin edən beynəlxalq əməkdaşlığı təmin etmək
- Beynəlxalq ticarətin balanslaşdırılmış artımına və genişləndirilməsinə yardım etmək, bunun hesabına məşğulluğun və real gəlirin yüksək həddinə nail olmaq, həmçinin bütün üzv dövlətlərin istehsal resurslarını inkişaf etdirmək və bu fəaliyyətləri iqtisadi siyasətin başlıca vəzifələri hesab etmək
- Valyuta kurslarının sabitliyinə nail olmaq, iştirakçı dövlətlər arasında düzgün valyuta rejimlərini dəstəkləmək, rəqabətdən üstünlük qazanmaq məqsədilə valyutaların devalvasiya olmalarından yayınmaq
- İştirakçı dövlətlərə mövcud əməliyyatlarda çoxtərəfli hesablaşma sisteminin formalaşdırılmasına yardım etmək, bununla yanaşı beynəlxalq

ticarətin artımına maneə törədən valyuta məhdudiyyətlərini aradan qaldırmaq

- Fondun ümumi resurslarının özünə inam yaratmaq zəmanəti müşahidə olunduqda üzv dövlətlərə müvəqqəti təqdim etmək, onların milli və beynəlxalq səviyyədə təsir edəcək tədiyyə balansındakı mütənasibliyinin pozulmasını aradan qaldırmaq
- Öncəki şərtə uyğun olaraq üzv dövlətlərdə tədiyyə balanslarında yaranan kəsrlərin miqyaslarını azaltmaq

Yürütdüyü siyasətdə və verdiyi qərarlarda BVF nizamnaməyə əsaslanır.

Hər bir üzv dövlət üçün xüsusi iqtibas hüquqlarında (SDR) kvota həddi təyin olunur. Üzv dövlətlərin kvotaları Müdirlər Şurası tərəfindən hesablanır. Ümumiyyətlə, kvota üzv dövlətlərin BVF ilə qarşılıqlı münasibətlərində vacib rol oynayır: dövlətlərin səs sayı məhz kvota həddindən asılıdır, onun hesabına dövlətə göstəriləcək yardımın ən yüksək həddi təyin olunur. Kvotalar hesablanarkən makroiqtisadi göstəricilərdən istifadə olunur: ÜDM, dövlətin qızıl ehtiyatları, cari əməliyyatlardakı ödəmə və gəlirlər. Hər 5 ildə Müdirlər şurası kvotalara yenidən nəzər salır və dövlətin iqtisadi inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq, dəyişiklik aparılması məqsəduyğun olarsa, bu haqda təklif irəli sürür[18, 3].

Cədvəl 2.

BVF-də keçirilmiş Kvotalara Ümumi Baxış siyahısı

Kvotalara ümumi baxış		
Kvotalara baxılması	Qərar qəbulu	Kvotaların ümumi artımı (faizlə)
Birinci beşillik	Artım təklif olunmayıb	---
İkinci beşillik	Artım təklif olunmayıb	---
1958/1959	Fevral və aprel 1959	60,7
Üçüncü beşillik	Artım təklif olunmayıb	---
Dördüncü beşillik	Mart 1965	30,7
Beşinci ümumi	Fevral 1970	35,4
Altıncı ümumi	Mart 1976	33,6
Yeddinci ümumi	Dekabr 1978	50,0

Səkkizinci ümumi	Mart 1983	47,5
Doqquzuncu ümumi	İyun 1990	50,0
Onuncu ümumi	Artım təklif olunmayıb	---
On birinci ümumi	Yanvar 1998	45,0
On ikinci ümumi	Artım təklif olunmayıb	---
On üçüncü ümumi	Artım təklif olunmayıb	---
On dördüncü ümumi	Dekabr 2010	100,0

Mənbə: Cədvəl BVF-nin rəsmi saytıdan götürülən məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən qurulmuşdur.

Həmçinin Müdirilər Şurası konkret bir üzv dövlətin istəyi ilə onun kvota həddinin dəyişdirilməsinə baxa bilər. Hər hansı bir kvota dəyişikliyinə aparılması üçün ümumi səslərin 85%-i lazımdır.

BVF üç əsas funksiyanı həyata keçirir:

1) İqtisadi nəzarət – 2017-ci ildə BVF tərəfindən 135 dövlətin iqtisadi vəziyyəti yoxlanılmışdır. BVF beynəlxalq maliyyə-valyuta sistemində nəzarəti və öz 189 üzv dövlətinin iqtisadi və maliyyə siyasətinə monitorinqi həyata keçirir. Qlobal səviyyə ilə yanaşı, ayrı-ayrı dövlətlərdə keçirilən bu nəzarət çərçivəsində sabilliyin pozulmasına təsir edəcək risklər müəyyənləşdirilir və iqtisadi siyasətlərdə düzəlişlər lazım olduğu zaman tövsiyələr verilir. BVF nəzarət sistemi iki hissəyə bölünür[20, 32]:

- ikitərəfli nəzarət
- çoxtərəfli nəzarət

2) Kreditləşdirmə - 2017-ci ildə BVF 134 milyard ABŞ dolları 15 dövlətə, əlavə olaraq, 1,5 milyard ABŞ dolları aşağı və ya sıfır faizlə aşağı gəlirli inkişaf etməkdə olan üzv dövlətlərə təqdim etmişdir.

BVF faktiki və ya potensial tədiyyə balans problemləri yaşayan üzv dövlətlərə beynəlxalq rezervlərini bərpa etmək, valyuta məzənnələrini stabilləşdirmək, idxal ödəmələrini davam etdirmək və dayanıqlı iqtisadi artıma nail olmaq üçün kreditlər verir. Böhranların tənzimlənməsi BVF kreditləşdirməsində mərkəz yer tutur. Həmçinin qlobal maliyyə böhranı

dövlətlərə xoşagəlməz şokların öhdəsindən gəlmək üçün səmərəli qlobal maliyyə təhlükəsizliyinin labüdlüyünü vurğuladı. İnkişaf banklarından fərqli olaraq BVF müəyyən layihələr üçün kreditlər ayırmır, fond kreditləri xarici valyuta defisiti yaşayan dövlətlərə milli iqtisadiyyatlarına və digər üzv dövlətlərin iqtisadiyyatlarına zərər verəcək davranışlar tətbiq etməməsinə görə iqtisadi siyasətlərində düzəlişlər etmək və artımın bərpa olunmasına kömək məqsədi ilə verir.

Geniş mənada BVF tərəfindən iki növ kreditlər təqdim olunur:

- güzəştisiz faizli kreditlər
- kasıb dövlətlərə aşağı, hətta sıfır faizli imtiyazlı kreditlər[20, 46]

Cədvəl 3 2017-ci maliyyə ili çərçivəsində ümumi resurslar hesabının müqavilələrini əks etdirir.

Cədvəl 3.

2017-ci maliyyə ili çərçivəsində ümumi resurslar hesabının müqavilələri

Üzv-dövlət	Razılaşdırmanın növləri	Qüvvəyə mindiyi tarix	Təsdiq olunmuş məbləğ
YENİ RAZILAŞDIRMALAR			
Bosniya və Herseqovina	36 aylıq genişləndirilmiş kreditləşmənin mexanizmi	07.09.2016	443,0
Kolumbiya	24 aylıq elastik kredit xətti	13.06.2016	8180,0
Kot-d-İvuar	36 aylıq genişləndirilmiş kreditləşmənin mexanizmi	12.12.2016	325,2
Misir	36 aylıq genişləndirilmiş kreditləşmənin mexanizmi	11.11.2016	8596,6
Gürcüstan	36 aylıq genişləndirilmiş kreditləşmənin mexanizmi	12.04.2017	210,4
İraq	36 aylıq “stend-bay” kredit razılaşdırılması	07.07.2016	3831,0
Yamayka	36 aylıq “stend-bay” kredit razılaşdırılması	11.11.2016	1195,3
İordaniya	36 aylıq genişləndirilmiş kreditləşmənin mexanizmi	24.08.2016	514,7
Meksika	24 aylıq elastik kredit xətti	27.05.2016	62388,9

Maldova	36 aylıq genişləndirilmiş kreditləşmənin mexanizmi	07.11.2016	86,3
Mərakeş	24 aylıq preventiv dəstək və likvidlik xətti	22.07.2016	2504,0
Polşa	24 aylıq elastik kredit xətti	13.01.2017	6500,0
Şri-Lanka	36 aylıq genişləndirilmiş kreditləşmənin mexanizmi	03.06.2016	1070,0
Surinam	24 aylıq “stend-bay” kredit razılaşdırılması	27.05.2016	342,0
Tunis	48 aylıq genişləndirilmiş kreditləşmənin mexanizmi	20.05.2016	2045,0
Cəmi			98233,8

Mənbə: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/ar/2017/eng/pdfs/AR17-RUS.pdf>

3) Potensialın inkişaf etdirilməsi – ötən il ərzində bilik mübadiləsi, mütəxəssis tövsiyələri və kadr hazırlığına 267 milyon ABŞ dolları vəsait ayırmışdır.

BVF üzv dövlətləri ilə onların iqtisadi siyasət və institutların müasirləşdirilməsi, kadr hazırlığı sahəsində əməkdaşlıq edir. Bu dövlətlərə iqtisadiyyatlarının möhkəmlənməsinə, iqtisadi artım templərinin yüksəldilməsinə və yeni iş yerlərinin açılmasına kömək edir[15, 58].

Dünya Bankı. Son 70 ildə dünya iqtisadiyyatında iri çaplı dəyişikliklər baş vermişdir. Bu dövr ərzində Dünya Bankı – inkişaf məsələləri ilə məşğul olan ən böyük qurumlardan biri, inkişaf etməkdə olan və keçid iqtisadiyyatlı 100-dən çox dövlətə borc vəsaitləri təqdim edərək və onların mövcud vəziyyətlərinə uyğun müxtəlif məsləhətlər verərək yardım etmişdir. Dünya Bankı qrupu hökumətlər, özəl sektor, vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları, regional inkişaf bankları, tədqiqat mərkəzləri və digər beynəlxalq qurumlarla geniş spektrli məsələlər üzrə - iqlim dəyişikliyi, mübahisələrin həll olunması, ərzaq təhlükəsizliyi, kənd təsərrüfatı, maliyyə və ticarət əməkdaşlıq edir. Göstərilmiş fəaliyyət Dünya Bankının qarşısına qoyduğu iki əsas hədəfinə çatmağa xidmət edir: 2030-cu ilə qədər yoxsulluğun

aradan qaldırılması və ölkələrin ən yoxsul 40% əhalisinin ümumi rifahının yaxşılaşdırılması.

Əsası 1944-cü ildə qoyulmuş Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, daha sonra isə Dünya Bankı, vahid təşkilatdan inkişaf məsələləri ilə məşğul olan və bir-biri ilə sıx qarşılıqlı fəaliyyət göstərən 5 təşkilata çevrilmişdir. Təqdim olunmuş ilk borclar II dünya müharibəsindən zərər çəkmiş dövlətlərin bərpasına xidmət edirdi. Zamanla bərpa prosesi inkişaf etdirmə prosesi ilə əvəz olundu və əsas diqqət infrastruktur obyektlərinə - barajlar, elektrik xətləri, suvarma sistemləri və yollara yönəlməyə başladı. 1956-cı ildə Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasının əsasının qoyulması ilə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə özəl şirkətlər və maliyyə qurumlarının kreditləşdirilməsinə şərait yarandı. 1960-cı ildə fəaliyyətə başlamış Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası isə dünyanın ən kasıb ölkələrinə yardımların artırılması məsələsində qətiyyət göstərdi və yoxsulluğun aradan qaldırılması məsələsini DB-nin əsas hədəflərindən birinə çevrilməsinə səbəb oldu. Daha sonra Beynəlxalq İnvestisiya Mübahisələrinin Həlli üzrə Mərkəz və Çoxtərəfli İnvestisiya Zəmanətləri Agentliyinin yaranması inkişaf etməkdə olan ölkələrin ehtiyaclarının təmin olunmasına qlobal maliyyə resurslarının cəlbini bir az da asanlaşdırdı[26]. DB-nin nizamnamə kapitalı 268,9 milyard ABŞ dolları təşkil edir[31].

Bu gün DB-nin fəaliyyəti, praktiki olaraq, yoxsulluğa qarşı mübarizə, iqtisadi artım və inkişaf etməkdə olan dövlətlərin əhalisinin həyat şəraitinin yaxşılaşdırılmasında mühüm rol oynayan bütün sahələri əhatə edir. Bank uğur əldə etmək üçün bir sıra faktorların – effektiv institutlar, düşünülmüş siyasət, informasiya mübadiləsi və qiymətləndirmə üzrə əldə olunmuş təcrübələrin daima öyrənilməsi, əməkdaşlığın gücləndirilməsi mövcud olmasının labüdlüyünü qeyd edir.

Cədvəl 4-də DB qrupu tərəfindən üzv ölkələrə 2013-2017-ci illər ərzində ayrılmış maliyyə vəsaitləri göstərilmişdir.

Cədvəl 4.

DB tərəfindən üzv dövlətlərin maliyyələşməsi

İllər/mln ABŞ dolları					
	2013	2014	2015	2016	2017
Dünya Bankı qrupu					
Ehtiyat vəsaitlər	50232	58190	59776	64185	61783
Təqdim olunmuş vəsaitlər	40570	44398	44582	49039	43853
AYİB					
Ehtiyat vəsaitlər	15249	18604	23528	29729	22611
Təqdim olunmuş vəsaitlər	16030	18761	19012	22532	17861
BİA					
Ehtiyat vəsaitlər	11008	9967	10539	11117	11854
Təqdim olunmuş vəsaitlər	9971	8904	9264	9953	10355
BİZA					
Sığortaların ümumi həcmi	2781	3155	2828	4258	4482
Trast fond resipientləri tərəfindən həyata keçirilmiş					
Ehtiyat vəsaitlər	4897	4225	3914	2910	2962
Təqdim olunmuş vəsaitlər	3341	3301	3401	3363	2919

Mənbə: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/27986/211119RU.pdf>

DB tərəfindən dəstəklənmiş 10 ən iri miqyaslı layihə isə Cədvəl 5-də öz əksini tapmışdır. Cədvəldən göründüyü DB tərəfindən maliyyə dəstəyi verilən bu dövlətlər, əsasən, böyük sənaye və inkişaf potensialına malik, lakin hələ də müyyən səbəblərdən dolayı inkişaf etmiş ölkə səviyyəsinə çata bilməyən dövlətlərdə həyata keçirilmişdir.

Cədvəl 5.

Dünya Bankının dəstəklədiyi 10 ən böyük layihə

Layihə	Layihə dəyəri, mlrd \$		Ölkə	Sektor
	Ümumi	DB payı		
İbtidai təhsil	29,8	1,006	Hindistan	Təhsil
Səhiyyənin sosial müdafiə sistemi	26,9	1,25	Meksika	Səhiyyə
Swachh Bharat missiyası dəstək əməliyyatı	22	1,5	Hindistan	Sanitariya
Bərabər xidmətlərlə paylaşılan rifahı artırma	21	0,7	Efiopiya	Kənd təsərrüfatı

				Təhsil Səhiyyə
ESKOM enerji investisiya dəstək layihəsi	10,75	3,75	CAR	Energetika
TANAP	8,6	0,8	Avropa və Mərkəzi Asiya	Energetika
İqtisadi yenidənqurma layihəsi	3	3	Cənubi Koreya	Maliyyə
Padma çoxməqsədli körpü layihəsi	2,9	1,2	Banqladəş	Nəqliyyat
Bank sektoruna dəstək	2,7	2	Hindistan	Maliyyə
Xüsusi struktur tənzimləmə kredit layihəsi	2,5	2,5	Argentina	Sosial müdafiə

Mənbə: Dünya Bankının rəsmi sahifəsindən götürülmüş məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən qurulmuşdur.

Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı. Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı Mərkəzi və Şərqi Avropada yeni era başlatmaq məqsədi ilə “Soyuq müharibə” başa çatdıqdan sonra 1991-ci ildə yaradılmışdır. Onun yaradılması haqqında razılaşma 29 may 1990-cı ildə Parisdə imzalanmış, fəaliyyəti isə 28 may 1991-ci ildən başlanmışdır. AYİB bu prosesdə tarixi rol oynamış və regionda, həmçinin region sərhədləri xaricində transformasiyanın stimullaşdırılması üçün unikal təcrübə toplamışdır.

AYİB-in əsası Avropa tarixində sınıma nöqtəsi ortaya çıxdıqda, daha dəqiq desək, kontinentin şərqində kommunizmin çöküşü baş verdikdə problemlərin aradan qaldırılması məqsədi ilə qoyulmuşdur.

Elə yarandığı ilk gündən operativlik, yaranmış problemlərə cəld və qəti reaskiya vermək bankın xarakterik cəhəti olmuşdur: SSRİ dağılması, Ərəb baharı və s.

1990-cı illərin əvvəllərində ciddi problemlərin müşahidə olunduğu dövrdə AYİB dəfələrlə Mərkəzi və Şərqi Avropanın yenidən qurulmasının hərəkətverici qüvvəsi kimi özəl sektorun investisiyalaşdırılması olduğunun doğruluğunu sübut etmişdir. Məhz bu dövrdə bank açıq bazara çıxışın təmin edilməsi problemləri üzrə ixtisaslaşmış qurum kimi formalaşmışdı.

AYİB bank sistemlərinin islahatı, qiymətlərin liberallaşdırılması, özəlləşdirmə, normativ hüquqi bazanın formalaşdırılmasında aktiv iştirak edir. Belə islahatları ixtisaslaşmış konsultasiya, professional hazırlıq və təcrübələrin ötürülməsi möhkəmləndirir və özəl, həmçinin dövlət sektoruna investisiya yatırılması ilə tamamlanır. İslahatların aparılması üçün kapital çatışmazlığı müşahidə olunduqda bank özəl və dövlət mənbələrindən əlavə kapital cəlb olunması üçün yardım göstərir.

Bəhs olunmuş təcrübə AYİB-ə öz fəaliyyətini genişləndirmək üçün mühüm rol oynadı: Monqolustan (2006), Türkiyə (2009), İordaniya, Tunis, Mərakeş, Misir, Kosovo (2012), Kipr (2014), Gürcüstan (2015). Hal-hazırda bank Mərkəzi Avropadan Mərkəzi Asiyaya qədər, Cənubi və Şərqi Aralıq dənizi sahillərində yerləşən 30 dövlətdə fəaliyyət göstərir. Çexiya AYİB-in əməliyyat siyahısından çıxmışdır və o bank tərəfindən heç bir investisiya ilə təmin olunmur.

Bazar iqtisadiyyatının necə tənzimləndiyini mənimsəməsi və beynəlxalq maliyyə qurumları ilə qarşılıqlı fəaliyyət göstərməsi banka regionun vəziyyətinin stabilləşməsində və 2008-ci ildə dünya maliyyə böhranı nəticəsində yaranmış şokdan sonra iqtisadiyyatın bərpası üçün həlledici rol oynamağa imkan verdi.

Bütün inkişaf bankları arasında sadəcə AYİB-in çoxpartiyalı rejim, plüralizm və bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinə əsaslanan və onları həyata keçirən dövlətlərə yardım etmək üçün siyasi mandatı vardır[32].

Tərkibinə 66 dövlət, Avropa İttifaqı və Avropa İnvestisiya Bankı daxildir. Nizamnamə kapitalı isə 30 milyard avro təşkil edir.

Asiya İnkişaf Bankı. Asiya İnkişaf Bankı Asiya-Sakit okeanı regionu dövlətlərinin sosial və iqtisadi inkişafına yardım göstərmək məqsədi ilə 1966-cı ildə yaradılmışdır.

Qərargahı Flippinin paytaxtı Manila şəhərində yerləşən AİB öz fəaliyyətinə rəsmi olaraq 19 dekabr 1966-cı ildə başlamışdır. Əsası qoyulduğu zaman adı keçən bankın 31 üzvü var idi.

1960-cı illərdə bankın əsas fəaliyyət istiqaməti ərzaq məhsulları istehsalı və kənd təsərrüfatına yönəlmişdir. Onilliyin sonunda AİB ilk texniki yardım göstərdi,

yəni güzəştli kreditlər təqdim etməyə başladı və Almaniyada uzunmüddətli istiqrazlar buraxdı.

1970-ci illərdə AİB təhsil, səhiyyə sferalarında, infrastruktur və sənaye inkişafında öz fəaliyyətini genişləndirdi. Həmin illərdə baş vermiş enerji böhranı zamanı AİB Asiya-Sakit okeanı regionu ölkələri üçün enerji dəstəyini artırmışdı. 1974-cü ildə isə yoxsul üzv ölkələrin kreditləşdirilməsi üçün Asiya İnkişaf Fondu yaradıldı.

1980-ci illərdə bank fərdi sahibkarlığın inkişafı üçün birbaşa investisiyadan, həmçinin özəl sektordan inkişaf layihələrinə əlavə resursların cəlbə üçün öz yüksək mövqeyindən istifadə etməyə başladı.

İkinci neft böhranı zamanı AİB infrastrukturun inkişafına, xüsusilə energetik layihələrə dəstək göstərməyə davam edirdi. Sosial infrastruktur (mikromaliyyə də daxil olmaqla) təhsil, səhiyyə, ətraf mühitin mühafizəsi, gender bərabərliyi sahələri üçün maliyyə ayırımları artırılmışdı.

1990-cı illərin başlanğıcında AİB regional iqtisadi inteqrasiya proqramı yaratmağa başladı. İlk proqram Böyük Məkonq subregionunda yerləşən qonşu dövlətlərin iqtisadi əməkdaşlıq planlarını əhatə edirdi.

1995-ci ildə bank yoxsul əhalinin inkişafına, məcburi köçkün və yerli xalqlara yardımını dəstəkləyən siyasət yürüdən ilk beynəlxalq təşkilat olmuşdur.

1997-ci ildə baş vermiş Asiya maliyyə böhranı region ölkələrinin inkişafını demək olar ki, dayandırmışdı. Böhran vəziyyətində AİB maliyyə sektorunun möhkəmləndirilməsinə xüsusi diqqət ayırmış və yoxsul dövlətlərin əhalisinin sosial müdafiəsi sistemini yaratmışdı. Bu dövr üçün AİB 4 milyard ABŞ dolları məbləğində təcili kredit ayırmışdı.

2003-cü ildə Asiya regionunu ağır infeksiyon xəstəlik olan “quş qripi” bürümüş və bu da infeksiyon xəstəliklərə qarşı mübarizədə daha sıx əməkdaşlıq və birgə fəaliyyət tələb edirdi. AİB milli və regional səviyyədə QİÇS və H5N1 (quş qripi) viruslarının yayılmasına qarşı mübarizənin təmin olunmasına dəstək göstərmişdir.

Həmçinin bank təbii fəlakətlərlə üz-üzə qalmış dövlətlərdən də öz maliyyə yardımını əsirgəməmişdir: 2004-cü ildə Hindistan, İndoneziya və Maldivdə sunami nəticələrinin aradan qaldırılması, 2005-ci ildə Pakistana zəlzələ qurbanlarına dəstək göstərilməsi.

Ümumiyyətlə, bankın təsisçiləri və aksionerləri olan 67 dövlətin 48-i regional, 19-u isə Avropa və Amerikanın inkişaf etmiş dövlətlərinin nümayəndələrindən ibarətdir.

AİB-in əsas missiyası yoxsulluqdan azad Asiya-Sakit okeanı regionunun yaradılmasına nail olmaqdır. Bankın məqsədi isə yoxsulluq səviyyəsinin azaldılması üçün inkişaf etməkdə olan dövlətlərə yardım göstərilməsi, əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasıdır.

Üzv dövlətlərə münasibətdə AİB-in əsas funksiyaları aşağıdakılardır[35, 2-3]:

- Güzəştli kreditlərin təqdim olunması
- İnkişaf proqramları və layihələrinin həyata keçirilməsinə və planlaşdırılmasına texniki yardımların göstərilməsi və qrantların ayrılması
- Asiya-Sakit okeanı regionu ölkələrinin inkişafı üçün investisiyaların cəlb edilməsi
- İnkişaf etməkdə olan üzv dövlətlərin sosial-iqtisadi siyasətlərinin koordinasiyasına yardım
- Məsləhət xarakterli xidmətlərin göstərilməsi

Nizamnamə kapitalı 140,7 milyard ABŞ dolları təşkil edir[37].

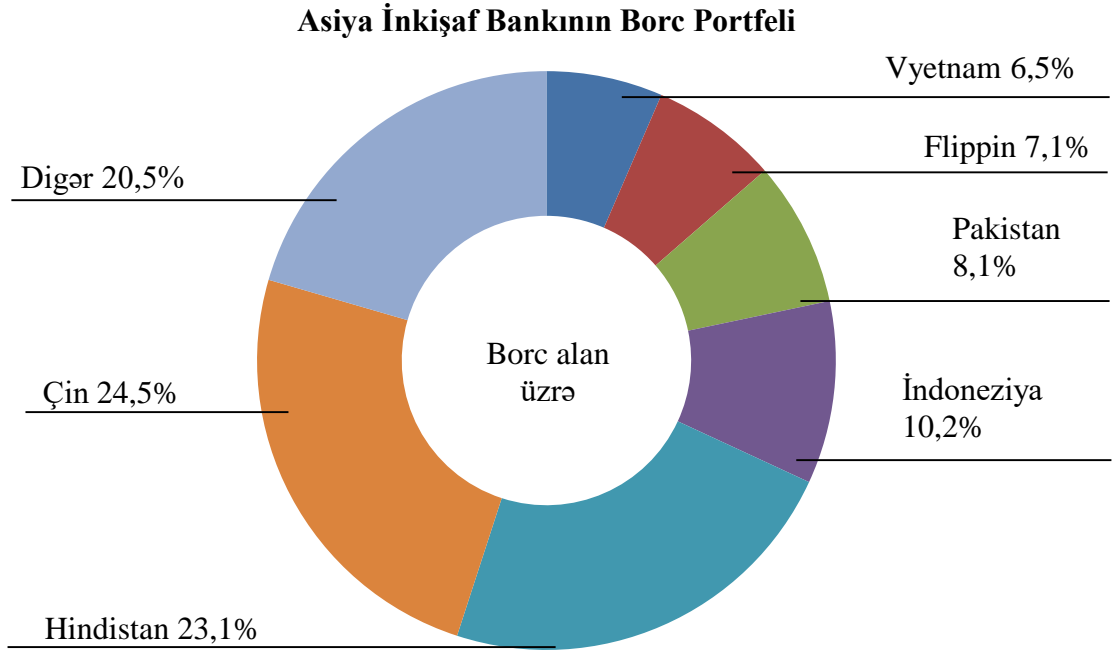
Şəkil 1.1 və 1.2-də AİB-nin 2016-cı il göstəricilərinə əsasən borc portfeli göstərilmişdir.

AİB öz fəaliyyət effektivliyini daim artırır və Asiya-Sakit okeanı regionunun inkişafı və yoxsulluq səviyyəsinin aşağı salınması kursunu həyata keçirmək üçün nəticələrin idarə olunması metodundan istifadə edir. Bu üsul bankın təşkilatı və əməliyyat səmərəliliyinin artırılmasına xidmət göstərir. O bankın fəaliyyətinin və

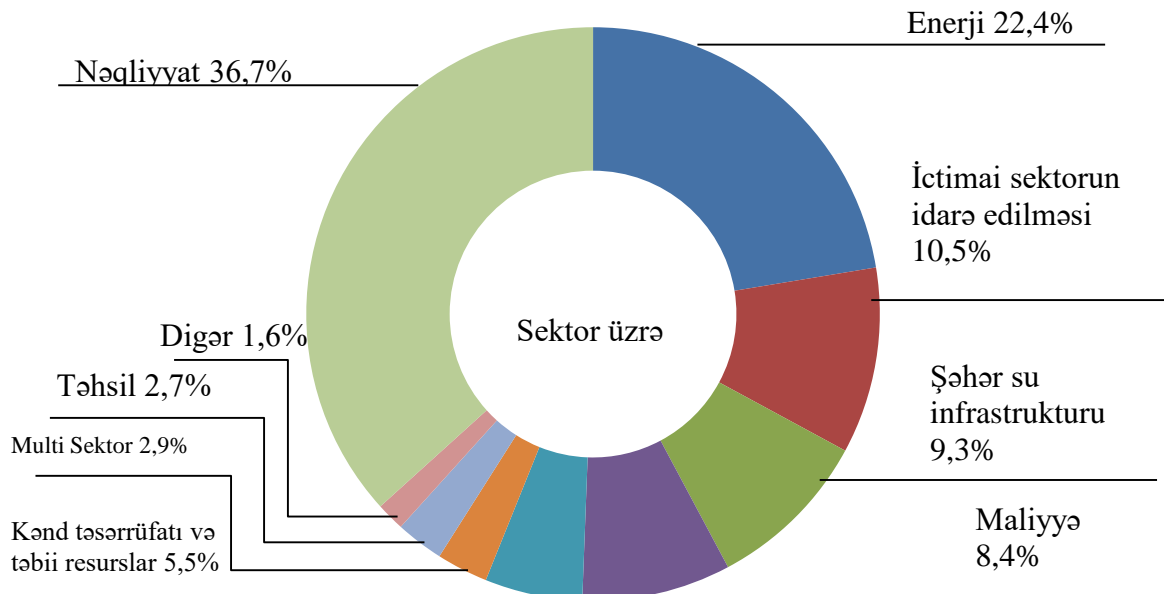
regionun inkişafına qoyuluşlarının konkret nəticələrinin müəyyənləşdirilməsinə əsaslanmışdır. Üsul özündə aşağıdakı elementləri birləşdirir:

- Resursların strateji planlaşdırılması və bölgüsü
- Fəaliyyətin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi

Şəkil 2.1.

Şəkil 2.2.

- Fəaliyyətin effektivliyinin qiymətləndirilməsi üçün indikator və göstəricilərin müəyyənləşdirilməsi (qısa və uzunmüddətli period üçün)
- Zəruri nəticələr əldə olunmadığı təqdirdə məsuliyyət daşınmasının yaradılması
- Gələcək inkişafın istiqamətlərini müəyyənləşdirilməsi məqsədilə əldə olunmuş informasiyaların istifadə olunması, habelə resurs bölgüsünün daha səmərəli aparılması

Strateji idarəetmənin göstərilmiş üsulu bankda 2004-cü ildən tətbiq olunmağa başlamışdı. Effektiv inteqrasiyaya nail olmaq məqsədilə nəticələrin idarə olunması üzrə fəaliyyət planı hər üç ildən bir işlənir. Müəyyən edilmiş hər planda məqsədlər, vəzifələr və göstəricilər, onun yerinə yetirilməsinin qiymətləndirilməsi mövcud olur. Qiymətləndirilmənin nəticələrinə əsasən növbəti plan tərtib edilir.

AİB-in maliyyələşdirdiyi bəzi layihələrə nəzər salaq:

“Özbəkistanın dayanıqlı hidroenerji layihəsi” enerji sektorunu əhatə edir və 3 mövcud su elektrik stansiyasının modernləşdirilməsinə, çay suları ilə fəaliyyət göstərən kiçik ölçülü yeni su elektrik stansiyalarının tikilməsinə və Özbəkistanda xırda ölçülü hidroenerji stansiyaları potensialının yaradılmasına və artırılmasına yönəlmişdir. Verilmiş layihə davamlı ekoloji təmiz enerji potensialının yaradılmasına, bərpa olunan enerji təminatına və etibarlı enerji əldə olunmasına kömək etməlidir. 22 noyabr 2016-cı ildə təqdim olunmuş və 15 dekabr 2016-cı ildə təsdiqlənmişdir. 28 fevral 2018-ci ildə isə başa çatdırılmışdır. AİB tərəfindən bu layihə üçün 2,5 milyon ABŞ dolları ayrılmışdır[42].

“Orta təhsil sektorunun idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi” isə Banqladeşdə həyata keçirilir və təhsil sektorunu əhatə edir. 7 dekabr 2017-ci ildə təqdim olunmuş və bitmə tarixi 10 dekabr 2019-cu il olacağı gözlənilir. Maliyyələşdirilməsinə 500 min ABŞ dolları ayrılmışdır[43].

Regional miqyaslı proqramlara isə “Almatı-Bişkek iqtisadi dəhlizinin dəstəklənməsi” layihəsini misal göstərmək olar. Layihə kənd təsərrüfatı, təbiət resursları, təhsil, sağlamlıq, sənaye və ticarət, nəqliyyat, su təchizatı, dövlət sektorunun idarə olunması, informasiya və texnologiyalar sahələrini əhatə edir. 15

dekabr 2017-ci ildə təqdim olunmuş və 30 aprel 2020-ci ildə başa çatdırılması gözlənilir. Təklif olunmuş regional texniki yardım Mərkəzi Asiya Regional İqtisadi Əməkdaşlıq çərçivəsində Almatı və Bişkek ətrafında pilot sərhədlərarası iqtisadi dəhlizin yaradılmasını nəzərdə tutur. Adı çəkilməmiş dəhliz heç bir maneə olmayan iqtisadi ərazinin əsasının qoyulmasına çoxtərəfli yanaşma güdür. O, müəssisələrin, biznesin ixtisaslaşmasının təkmilləşdirilməsinə, geniş miqyasda fəaliyyət göstərməsinə və regiondan mal və xidmət ixracının diversifikasiyalaşmasına və rəqabətqabiliyyətliliyin artırılmasına nail olmağa kömək edəcəkdir. Ayrılmış məbləğ isə 1 milyon 750 min ABŞ dollarıdır[44].

Amerika Dövlətlərarası İnkişaf Bankı. Amerika Dövlətlərarası İnkişaf Bankı 30 dekabr 1959-cu ildə Latın Amerikasını və Karib hövzəsi dövlətlərinin iqtisadi və sosial inkişafına yardım məqsədilə yaradılmışdır.

ADİB-in ilkin üzvləri regionda yerləşən 18 dövlət olmuşdur. Əsası qoyularkən nizamnamə kapitalı 1 milyard ABŞ dollarından ibarət idi. Bankın mənzil-qərarqahı Vaşinqton şəhərində yerləşir.

1960-cı illərdə ADİB-ə daha 6 region dövləti də qoşulmuşdur. İlk layihəsi Boliviyanın dağ mədəni sənayesinin inkişafına texniki yardım göstərilməsi olmuşdur.

1961-ci ildə ADİB sosial inkişafın trast fondunun əsasını qoymuş və iqtisadi inteqrasiyanın gücləndirilməsi məqsədilə Mərkəzi Amerika Bankının yaradılmasını dəstəkləmişdir. Həmçinin yaradılmış bank ilk kreditini məhz ADİB-dən almışdır.

1962-ci ildə ilk dəfə beynəlxalq kapital bazarına çıxmış və Avropa, Amerika üçün borc ayırmışdır. 1963-cü ildə isə borc alan dövlətlərdən maşın və avadanlıqların ixracı üçün xüsusi proqram təsdiqlənmişdir. 1965-ci ildə mənzil qərarqahı Buenos-Ayresdə yerləşən Latın Amerikasını İnstitutunun əsası qoyulmuş, 1966-cı ildə isə Latın Amerikasını inteqrasiyası üçün ilkin investisiyaları yatırmaq məqsədilə Fond yaradılmışdır. Böyük Britaniya və İsveçrə ilk qeyri-amerikan dövləti olaraq ADİB idarəsi altında trast fondları yaratmışdır.

1970-ci ilin əvvəllərində ADİB kənd təsərrüfatı, nəqliyyat, əlaqələr, dağ mədəni sənayesinin hasilatı və emalı, elektrik enerjisi istehsalı, su təchizatı və

kanalizasiya, mənzil tikintisi, şəhər təsərrüfatı və təhsil sferasına 4,1 milyard ABŞ dolları məbləğində kredit ayırmışdır.

1970-ci illərdə Avropanın daha 15 və 3 Latın Amerikasına ölkəsi bankın üzvü olmuşdur. Həmçinin Latın Amerikasına investisiya yatırılması üçün Norveç İnkişaf Fondunun əsası qoyulmuşdur.

1975-ci ildə ADİB ilk dəfə olaraq inkişaf layihələrinin kreditləşdirilməsi üçün özəl beynəlxalq bankları da cəlb etmişdir. Elə məhz 1970-ci illərdə bank ətraf mühitin mühafizəsi üçün proqram qəbul etmişdir.

1984-cü ildə Amerika Dövlətlərarası İnvestisiya Korporasiyası yaradılmış, lakin əməliyyatlara 1989-cu ildə başlanılmışdır.

1990-cı illərin əvvəllərində ADİB özəl sektorun inkişafı və regionda yerləşən 3 dövlətin mikromaliyyələşməsi üçün proqram qəbul etmişdir. 1990-cı ildə bankın nəzarəti altında iqtisadi inkişafın əsas problemlərinin tədqiqatı üçün regional şəbəkə yaratmışdır.

1994-cü ildə bankın idarə heyəti nizamnamə kapitalını 40 milyard ABŞ dollarına qədər artırmışdır. Bankda məlumatların açıqlanması, müstəqil qiymətləndirilmə siyasəti qəbul edilmiş və sosial inkişaf üçün Amerika Dövlətlərarası İnstitutu təsis olunmuşdur.

2000-ci ildə ADİB ilk zəmanətli kreditini ayırdı və bununla da yeni istiqamətin əsasını qoydu: zəmanətli əməliyyatlar. Həmin dövrdə bank “Minillik inkişaf proqramı”na, habelə böyük borc məsuliyyətinə cəlb olunmuş kasıb dövlətlərə dəstək proqramına qoşuldu.

2003-cü ildə ADİB-in rəhbərliyi altında 5 trust fondu yaradıldı, bankın strukturunda isə dəyişiklik baş verdi: inkişaf layihələrinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi bölməsi yaradıldı.

2005 və 2009-cu illərdə isə Cənubi Koreya və Çin ADİB-ə üzv olmuşdur.

2005-ci ildən etibarən milli valyutalarda maliyyə alətləri istifadə etməyə, həmçinin dövlət və özəl sektora təminatlı kreditlər ayırmağa başladı.

2006-cı ildə ADİB yeni iki fond təsis etdi:

1) İnfrastruktur Layihələr Fondu

2) Fəlakətlərə qarşı Xəbərdarlıq Fondu

50 illik yubileyin qeyd olunduğu vaxtla üst-üstə düşən dünya maliyyə böhranına baxmayaraq bank hələ də öz kredit əməliyyatlarını genişləndirməyə davam edirdi. Misal olaraq, 2010-cu ildə nizamnamə kapitalının rekord həddə - 70 milyard ABŞ dollarına çatdırılmasını göstərmək olar.

Amerika Dövlətlərarası İnkişaf Bankı Amerika Dövlətlərarası İnkişaf Bankı qrupuna daxil olan təşkilat hesab olunur, lakin bununla belə öz hüquqi və maliyyə müstəqilliyini qoruyur.

ADİB qrupuna daxildir:

- 1) Amerika Dövlətlərarası İnkişaf Bankı (Inter-American Development Bank)
- 2) Amerika Dövlətlərarası İnvestisiya Korporasiyası (Inter-American Investment Corporation)
- 3) Çoxtərəfli İnvestisiya Fondu (Multilateral Investment Fund)

ADİB-in bütünlükdə 48 üzvü vardır, bunlardan 26-ı Latın Amerikasını və Karib hövzəsi dövlətləri, 18-i isə qeyri-region dövlətləridir.

Hər bir üzv dövlət nizamnamə kapitalındakı payın həcminə baxmayaraq ADİB-in maliyyələşdirdiyi layihələrdə iştirak üçün bərabərhüquqludur. Nizamnamə kapitalı isə 171 milyard ABŞ dollarıdır[48].

ADİB-in bütünlükdə missiyası iqtisadi və sosial cəhətdən inkişaf etmiş Latın Amerikasını və Karib hövzəsi regionuna malik olmaqdır.

Bank nizamnaməsində öz əksini tapmış əsas hədəfləri aşağıdakılardır[45]:

- İnkişaf etməkdə olan üzv ölkələrin iqtisadi və sosial inkişafını sürətləndirilməsinə yardım göstərilməsi
- İqtisadi artım məqsədi ilə dövlət və özəl investisiya yatırılmasının stimullaşdırılması
- Yüksək iqtisadi və sosial əhəmiyyətə malik olan layihələrin maliyyələşdirilməsinin təmin olunması
- Region dövlətlərinin resurslardan rəşional istifadəsini təmin etmək

- Üzv ölkələrin inkişafın xidmət edən proqramların hazırlanması, işlənməsi və maliyyələşməsinə texniki yardım göstərilməsi

Afrika İnkişaf Bankı. Afrika İnkişaf Bankının əsasının qoyulması 4 avqust 1963-cü ildə Sudanın Xartum şəhərində Afrika dövlətlərinin dünya bazarından asılılığının azaldılması və onların iqtisadi inkişafına, həmçinin sənayeləşməsinə yardım etmək məqsədi ilə təklif olunmuşdur. Bank öz rəsmi fəaliyyətinə 1 iyul 1966-cı ildə başlamışdır.

Mənzil-qərargahı Kot-Divuarın Abican şəhərində yerləşir. Təşkilatda iştirak edən 80 üzv dövlət vardır və onlardan 54 müstəqil Afrika dövlətləri, yəni regional, 26-ı isə qeyri-regional dövlətlərdir. AfİB-nın nizamnamə kapitalı 92,1 milyard ABŞ dollarıdır.

Afrika İnkişaf Bankı qrupu özündə aşağıdakıları birləşdirir:

- Afrika İnkişaf Bankı
- Afrika İnkişaf Fondu (29 noyabr 1972-ci ildə Afrika İnkişaf Bankı və 13 qeyri-regional dövlətlər tərəfindən yaradılmışdır.)
- Nigeriya Trast Fondu (1976-cı ildə Nigeriya dövləti tərəfindən yaradılmışdır.)

AfİB-a üzv olmaq istəyən qeyri-regional dövlətlər ilk öncə Afrika İnkişaf Fondunun iştirakçısı olmalıdır.

Təşkilatın resursları adi və xüsusi resurslardan ibarətdir. Adi resurslar:

- Afrika İnkişaf Bankının borc öhdəliklərini yerinə yetirmək məqsədi ilə nizamnamə kapitalında mövcud olan payı
- Bankın verdiyi kreditlər üzrə geri qaytarılan vəsaitlər
- Beynəlxalq kapital bazarında AfİB-in ayırdığı borclar hesabına cəlb olunan vəsait
- Kreditlərdən əldə olunan gəlirlər
- Bank tərəfindən alınan digər gəlirlər

Bankın yaradılması haqqında nizamnamənin VIII maddəsinə əsasən bankın onun məqsəd və funksiyalarına müvafiq olan xüsusi fondlar yarada və onlara

rəhbərlik edə bilər. Afrika İnkişaf Fondu və Nigeriya Trast Fondu belə fondlardandır.

Digər xüsusi fondlar:

- Ərəb Neft Fondu (Arab Oil Fund)
- Afrikada Fövqaladə Quraqlıq və Aclığa Yardım Fondu (Special Emergency Assistance Fund for Drought and Famine in Africa)
- Xüsusi Yardım Fondu (Special Relief Fund)

Afrika İnkişaf Bankının fəaliyyətinin əsas istiqamətləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- Regional üzv dövlətlərin sosial və iqtisadi inkişafına yardım
- İnvestisiya proqramları və layihələrinin maliyyələşdirilməsi
- Dövlət-özəl əməkdaşlıq mexanizminin inkişafı
- Sindikatlaşdırılmış kreditlərin təqdim olunması məqsədi ilə çoxtərəfli inkişaf institutları ilə əlaqələrin qurulması
- İştirakçı dövlətlərə bank zəmanətlərinin təqdim olunması
- Regional üzv dövlətlərə inkişaf layihələrinin hazırlanmasında texniki yardım göstərilməsi

Son onillikdə Afrikada davamlı inkişafa nail olunmasına baxmayaraq, hələ də 120 milyon afrikalı işsizdir, əhalinin 42%-i 1,25 ABŞ dolları həddindən aşağıda yoxsulluqda yaşayır, təqribi olaraq, hər dörd nəfərdən biri ac qalır. Bərabərsizlik yüksək həddədir: dünyanın ən çox bərabərsizlik müşahidə olunan 10 ölkəsindən 6-ı Afrikadadır. Qitənin karbon emissiyası digərlərinə nisbətə az olsa da, iqlimi dəyişikliklərə çox həssasdır. Alıcılıq qabiliyyətinin yüksəldilməsi daha çox insan, ölkə və nəhayət region üçün iqtisadi imkanların genişləndirilməsini tələb edir və qitənin ehtiyacı olan produktiv iş yerlərinin açılmasına kömək edəcəkdir. Qitənin “yaşıl artım”a keçə bilməsi üçün “Dayanıqlı İnkişaf Hədəfləri”nə təmiz enerji, ekoloji rəşadət kənd təsərrüfatı, su resurslarının idarə olunması alətləri vasitəsi ilə nail olması labüddür.

İslam İnkişaf Bankı. İslam İnkişaf Bankının əsas hədəfi müsəlman ölkələrinin dini qanunlara cavab verən iqtisadi və sosial inkişafına dəstək göstərməkdir.

2020-ci ilə qədər dünya miqyasında islam dininin tələblərinə əsaslanan və müsəlman ölkələrində insan potensialının dayanıqlı inkişafına təsir göstərən inkişaf bankına çevrilmək isə İİB-nin əsas təyinatıdır.

Müsəlman dövlətlərinin maliyyə nazirləri iclasının qərarı ilə əsas 1973-cü ildə qoyulmuşdur. Rəsmi fəaliyyətə isə 1975-ci ildən başlamışdır. Hal-hazırda 57 üzvü vardır. Bankın əsas səhmdarları Səudiyyə Ərəbistanı, Sudan, Küveyt, Liviya, türkiyə, BƏƏ, İran, Misir, İndoneziya və Pakistandır[58, 3].

İİB-a daxil olmaq üçün xüsusi şərtlər vardır və onlar aşağıdakılardır:

- İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının üzvü olmaq
- Bankın üzvlük haqqını ödəmək
- Direktorlar şurası tərəfindən qəbul olunmuş qaydalara əməl olunması

Bankın pul vahidi dinar, rəsmi dili isə ərəb dilidir, lakin ingilis və fransız dillərindən də istifadə olunur. Nizamnamə kapitalı isə 150 milyard ABŞ dolları təşkil edir.

İslam İnkişaf Bankı qrupuna aşağıdakı qurumlar daxildir:

- 1) İslam İnkişaf Bankı
- 2) İslam Tədris və Tədqiqat İnstitutu (Islamic Research and Training Institute (IRTI)) – 1981
- 3) İnvestisiyaların və Eksport Kreditlərinin sığortalanması üzrə İslam Korporasiyası (Islamic Corporation for the Insurance of Investment & Export Credit (ICIEC)) - 1994
- 4) Fərdi Sektorun İnkişafı üzrə İslam Korporasiyası (Islamic Corporation for the Development of the Private Sector (ICD)) - 1999
- 5) Beynəlxalq İslam Maliyyə-Ticarət Korporasiyası (International Islamic Trade Finance Corporation (ITFC)) - 2008

İİB-nin əsas fəaliyyət istiqamətləri aşağıdakıları əhatə edir[58, 3-4]:

- Layihələrin maliyyələşdirilməsi

- İştirakçı dövlətlərdə yoxsulluğun azaldılmasına yardım göstərilməsi
- İştirakçı dövlətlərdə iqtisadi-ticari əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi
- Kiçik və orta sahibkarlığın dəstəklənməsi (o cümlədən, mikromaliyyələşmə)
- Üzv dövlətlərin resurslarının mobilləşdirilməsi
- İslam maliyyə institutlarının kapitallarında iştirak edilməsi
- İnvestiya və ixrac kreditlərinin sığorta və yenidən sığortalanması
- Əməkqabiliyyətli əhali üçün təhsil və tədqiqat proqramlarının təşkili
- Üzv dövlətlərdə fəvqaladə vəziyyət yarandıqda onlara kömək göstərilməsi

Bank nəzarəti üzrə Bazel komitəsi İİB-ni sıfır riskli inkişaf bankları qrupuna daxil etmişdir. İİB xarici maliyyə institutları ilə əməkdaşlığa xüsusi diqqət ayırır. Bunun nəticəsi olaraq, 2011-ci ildə Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, Asiya İnkişaf Bankı, Ali Maliyyə Nəzarəti Qurumları Təşkilatı (International Organisation of Supreme Audit Institutions), Dünya Bankı ilə əməkdaşlığa başlamışdır.

İİB öz fəaliyyətində dövlət-özəl tərəfdaşlıq mexanizmindən istifadə edir, bu da sosial xarakter daşıyan layihələrin həyata keçirilməsinə əlavə maliyyə resurslarının cəlb olunmasına imkan yaradır. Misal olaraq, dövlət-özəl tərəfdaşlıq prinsipləri əsasında Malayziya İnkişaf Bankı (Bank Pembangunan Malaysia Berhad) İslam İnkişaf Bankının Selanqor ştatında avtomagistral tikintisi ilə bağlı birgə layihəsini göstərmək olar.

Müsəlman dövlətlərində yoxsulluğun azaldılması məqsədi ilə İİB mikromaliyyələşmə alətlərindən istifadə edir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bank təkcə maliyyə yardımı deyil, həmçinin texniki yardım da göstərir (Maldiv, Tacikistan, Türkiyə, Cibuti).

Kredit, bazar və əməliyyat risklərinin qiymətləndirilməsi və azaldılması məqsədi ilə İİB öz fəaliyyətində risklərin idarə olunması üzrə xüsusi alətlərdən istifadə edir. Maliyyə sabitliyinin, üzv dövlətlərin və digər borc alanların kredit

qabiliyyətinin daimi monitorinqi bankın kredit risklərinin idarə olunmasına imkan verir.

Xüsusi diqqət suveren və likvidlik risklərinə ayrılır. Ona görə də bank yuxarıda sadalanmış risklərin məhdudlaşdırılması üçün risk menecmenti fəaliyyətinin səmərəliliyinə daxili nəzarət sistemi qurmuşdur. Risklərin idarə olunması sisteminin təkmilləşdirilməsi səbəbi ilə periodik olaraq xaricdən mütəxəssislər cəlb olunur.

Mərkəzi Asiya İqtisadi Regional Əməkdaşlıq çərçivəsində İİB bir çox layihələrin maliyyələşdirilməsində iştirak etmişdir. 22 iyun 2010-cu ildə Azərbaycanda dəyəri 691 milyon avro olan Cənub qaz elektrik stansiyası üçün 134 milyon avro borc ayırmışdır. Layihənin məqsədi Azərbaycanda artıq 40 ildən çox fəaliyyət göstərmiş Şirvan istilik elektrik stansiyasının əvəz olunması və 780 meqavatt gücündə Cənub qaz elektrik stansiyasının tikilməsindən ibarət idi[59].

9 dekabr 2013-cü ildə İİB Özbəkistanda hidroelektrik stansiyaların müasirləşdirilməsi üzrə müəyyən layihələrin lizinq maliyyələşməsinə təsdiqləmişdir. Layihə çərçivəsində Daşkənd, Şəhrixan və Kadırda hidroelektrik stansiyalarının gücünü 70 meqavatta çatdırmaq məqsədilə turbin generatorlarının, kommunikasiya və köməkçi avadanlıqların dəyişdirilməsi və ya qurulması nəzərdə tutulmuşdu. İİB bu layihə üçün 100 milyon ABŞ dolları, Özbəkistan hakimiyyəti isə 25 milyon ABŞ dolları ayırmışdır[60].

Bank nəqliyyat sektorunu da diqqətdən kənar qoymamışdır. 27 may 2012-ci ildə Tacikistan üçün 19 milyon ABŞ dolları məbləğində borc vermişdir. Bu borc Şaqon-Ziqar yolunun üçüncü fazasının rekonstruksiyasını nəzərdə tuturdu (Faza 3 özündə 18,87 km yolu əks etdirirdi). Layihə 2014-cü ildə tamamlanmışdır[61].

İİB Türkmənistan-Əfqanıstan-Pakistan-Hindistan qaz-boru kəmərinin Türkmənistan hissəsinin tikilməsinin maliyyələşməsinə 2016-cı ilin oktyabrında 700 milyon ABŞ dolları kredit ayırmışdır. Bu haqda razılaşma Vaşinqtonda BVF və DB-nin payız sessiyasında imzalanmışdır. Transmilli qaz-boru kəmərinin tikilməsi Cənub-Şərqi Asiya ölkələrinin uzunmüddətli enerji daşıyıcıları ilə təmin olunmasına imkan verəcək və regionun gələcək iqtisadi inkişafında böyük rol

oynayacaqdır. 1814 km olan TAPİ magistral transmilli qaz-boru kəmərinin tikintisinə 13 dekabr 2015-ci ildə başlanılmışdır və hesablamalara əsasən, 214 km hissəsi Türkmənistan ərazisindən keçəcəkdir. Layihənin təhvili 2019-cu il üçün planlaşdırılmışdır[62], [63].

Özbəkistan üçün İİB 2017-2021-ci illəri əhatə edən başqa bir layihəyə də imza atmışdır. Bank kənd ərazilərində, təxmini, Özbəkistanın 6 regionunda 30.000 nəfərin yaşayışı üçün nəzərdə tutulan yenilənmiş layihələrdə 6.400 ev tikilməsi məqsədilə 300 milyon ABŞ dolları kredit ayırmışdır. Bu kredit çərçivəsində həmçinin 110,5 km yol çəkilişləri və 197, 8 km-lik içməli su sisteminin salınması nəzərdə tutulmuşdur. 2014-cü ilin noyabrında layihənin birinci fazasının həyata keçirilməsi üçün 100 milyon ABŞ dolları həcmində kredit vermişdir. Birinci fazada (2017-ci ilə qədər) 3 regionda 1415 ev tikilmişdir[65].

Ərəb Valyuta Fondu. Ərəb Valyuta Fondu Ərəb Dövlətləri Liqasının üzv dövlətlərinin kredit təşkilatı hesab olunur. Əsası 27 aprel 1976-cı ildə Mərakeşdə qoyulmuş və fəaliyyətə rəsmi olaraq 1977-ci ildə başlamışdır. Təşkilatın təsisçiləri kimi 22 dövlət çıxış edirdi. Baş ofisi BƏƏ-nin paytaxtı Əbu-Dabidə yerləşir.

Fondun nizamnamə kapitalı 1,200 milyon dinara bərabərdir[68, 11]

Ərəb Valyuta Fondunun əsas məqsədi ərəb iqtisadi inteqrasiyasının valyuta təməlini qoymaq və ərəb ölkələrinin iqtisadi inkişafını sürətləndirməkdən, təyinatı isə ərəb regionunda iqtisadi, maliyyə və valyuta islahatları proqramları sahəsində davamlı inkişafa nail olmaq üçün əsas inkişaf institutu olmaqdan ibarətdir[69].

Fondun hədəfləri aşağıdakılardır[68, 7]:

- İştirakçı ölkələrin tədiyyə balanslarında yaranmış pozulmaların aradan qaldırılması
- Ərəb valyutalarının mübadilə kursunun stabilliyinin təmin olunması və iştirakçı dövlətlər arasında məhdudiyətlərin ləğv olunması
- İştirakçı dövlətlərin iqtisadi inkişafının sürətlənməsinə səbəb olacaq valyuta məsələlərində qarşılıqlı əməkdaşlıq və balanslaşdırılmış siyasətin yaradılması

- Xarici bazarlarda iştirakçı dövlətlərin maliyyə vəsaitlərinin investisiyalaşması ilə bağlı siyasət üzrə məsləhətləşmələrin aparılması
- Ərəb maliyyə bazarlarının möhkəmləndirilməsi və inkişafına yardım
- Ərəb dövlətləri çərçivəsində vahid valyutanın yaradılması
- Üzv dövlətlər arasında ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsi

Verilmiş hədəflərin həyata keçirilməsi üçün fond bir sıra vasitələrdən istifadə edir[68, 8-9]:

- Tədiyyə balansında müşahidə olunan defisitə aradan qaldırılması üçün iştirakçı dövlətlərə maliyyə yardımı məqsədi ilə qısa və ortamüddətli kreditlərin təqdim olunması
- İştirakçı dövlətlər arasında kapitalın azad hərəkətinin təşviqi və ticarətin inkişafı
- İştirakçı dövlət tərəfindən fonda yerləşdirilən istənilən maliyyə vəsaitinin idarə olunması
- İştirakçı dövlətlərlə onların iqtisadi və siyasi vəziyyəti haqqında periodik konsultasiyaların keçirilməsi
- Elmi tədqiqatların həyata keçirilməsi
- İştirakçı dövlətlərin bank və maliyyə qurumlarına texniki yardımın göstərilməsi

Üzv dövlətlər fondun qarşısına qoyduğu məqsədləri həyata keçirmək üçün öz aralarında və fondla qarşılıqlı fəaliyyət göstərirlər. Hər bir üzv dövlət əməl etməlidir[68, 9-10]:

- Öz aralarında bütün məhdudiyyətləri aradan qaldırmaq məqsədi ilə pul köçürmələri və ödəmələr üzrə mövcud məhdudiyyətləri aradan qaldırılmaq
- Vahid ərəb iqtisadi siyasəti çərçivəsində koordinasiyaşmanın lazımı səviyyəsini əldə etmək, xüsusən də, pul-kredit və maliyyə sahəsində, bununla da, Ərəb Dövlətləri Liqasının iqtisadi inteqrasiyasına nail olmaq və ərəb regionu çərçivəsində vahid valyuta yaradılması üçün lazımı şərait yaratmaq

Fondun əsas alətləri kredit, texniki və ticari yardımın göstərilməsidir. O struktur islahatlarının, investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün kredit təqdim edir. Kreditlər pul, struktur və yanacaq kreditləri olaraq təsniflənir. Müasir pul kredit sistemi 4 istiqamət üzrə realizə edilir:

- 1) Avtomatik kreditlər – dövlət bu krediti tədiyyə balansında kəsir müşahidə olunduğu zaman əldə edə bilər. Kvotanın 75%-i həcmindədir və 3 illik müddəti vardır.
- 2) Adi kreditlər – tədiyyə balansındakı kəsri aradan qaldırmaq üçün avtomatik kredit yetərsiz olduqda təqdim olunur. Kvotanın 100%-i həcmindədir və 5 illik müddəti vardır. Dövlət ƏVF ekspertləri ilə bir il ərzində maliyyə islahatı keçirilməsi ilə əlaqəli razılaşma imzalayır.
- 3) Genişləndirilmiş kreditlər – tədiyyə balansında iqtisadiyyatın struktur pozuntuları ilə əlaqəli ciddi axsamalar olduğu zaman ayrılır. Kvotanın 175%-i həcmindədir və 7 il müddəti vardır. Dövlət ƏVF ekspertləri ilə iki il ərzində maliyyə islahatı keçirilməsi ilə əlaqəli razılaşma imzalayır.
- 4) Kompensasiya kreditləri – əmtəə və xidmətlərin ixracının düşməsi və ya idxala çoxlu xərc ayrılması nəticəsində ortaya çıxan tədiyyə balans kəsirinin maliyyələşməsi məqsədi ilə təqdim olunur. Kvotanın 50%-i həcmindədir və 3 illik müddəti vardır.

Yanacaq kreditləri 2007-ci ildə neft və qazın qiymət dəyişiklikləri ilə əlaqədar olaraq neft idxalı ilə məşğul olan dövlətlər üçün yaradılmışdır.

Struktur kreditləri isə məhz maliyyə və bank sahələrində islahatlar keçirilən zaman 4 illik müddətə, kvotanın 175%-i həcmində təqdim oluna bilər.

Texniki yardım üzv dövlətlərin maliyyə nazirliyi və ya mərkəzi bankı vasitəsilə Ərəb Dövlətləri Liqasının maliyyə bazarlarının inkişafı və onlar arasında əlaqələrin möhkəmləndirilməsinə görə verilir. Həmçinin pul-maliyyə, kredit fəaliyyəti və bank nəzarəti sferası üçün kadr hazırlığına da yönəldilir.

Ərəb Valyuta Fondu ticarət sferasında keçirilmiş islahatlara çəkilmiş xərclər səbəbindən maliyyə çətinlikləri yaşayan dövlətlərə ticari yardım göstərir. Bu yardım kvotanın 175%-i təşkil edir və 4 illik möhlətlə verilir.

Hər bir dövlət ayrı-ayrılıqda özü də müxtəlif problemlərin həlli üçün vəsaitlər ayıraraq layihələr hazırlayır. Birinci fəsildə də vurğuladığımız kimi belə olduğu halda onlar özləri üçün daha çox önəm daşıyan məsələlərə yönəlir, bununla da regional və qlobal əhəmiyyətli problemlər diqqətdən kənar qalır. Məhz bu səbəbdən beynəlxalq maliyyə təşkilatları belə layihələrə (ekologiya, təhsil, cinayətkarlığa qarşı mübarizə və s.) kredit və yardımlar ayıraraq problemlərin aradan qaldırılma effektivliyini artırır.

Təbii ki, beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının fəaliyyəti yuxarıda sadalanmışlarla bitmir. Beynəlxalq maliyyə təşkilatları ümumilikdə regionların və dünyanın iqtisadi inkişafının artım dinamikasını qoruyub saxlamağa, stabilliyə nail olmağa və yaranmış problemləri aradan qaldırmağa xidmət edir.

2.2. Beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının idarəetmə strukturunun təhlili

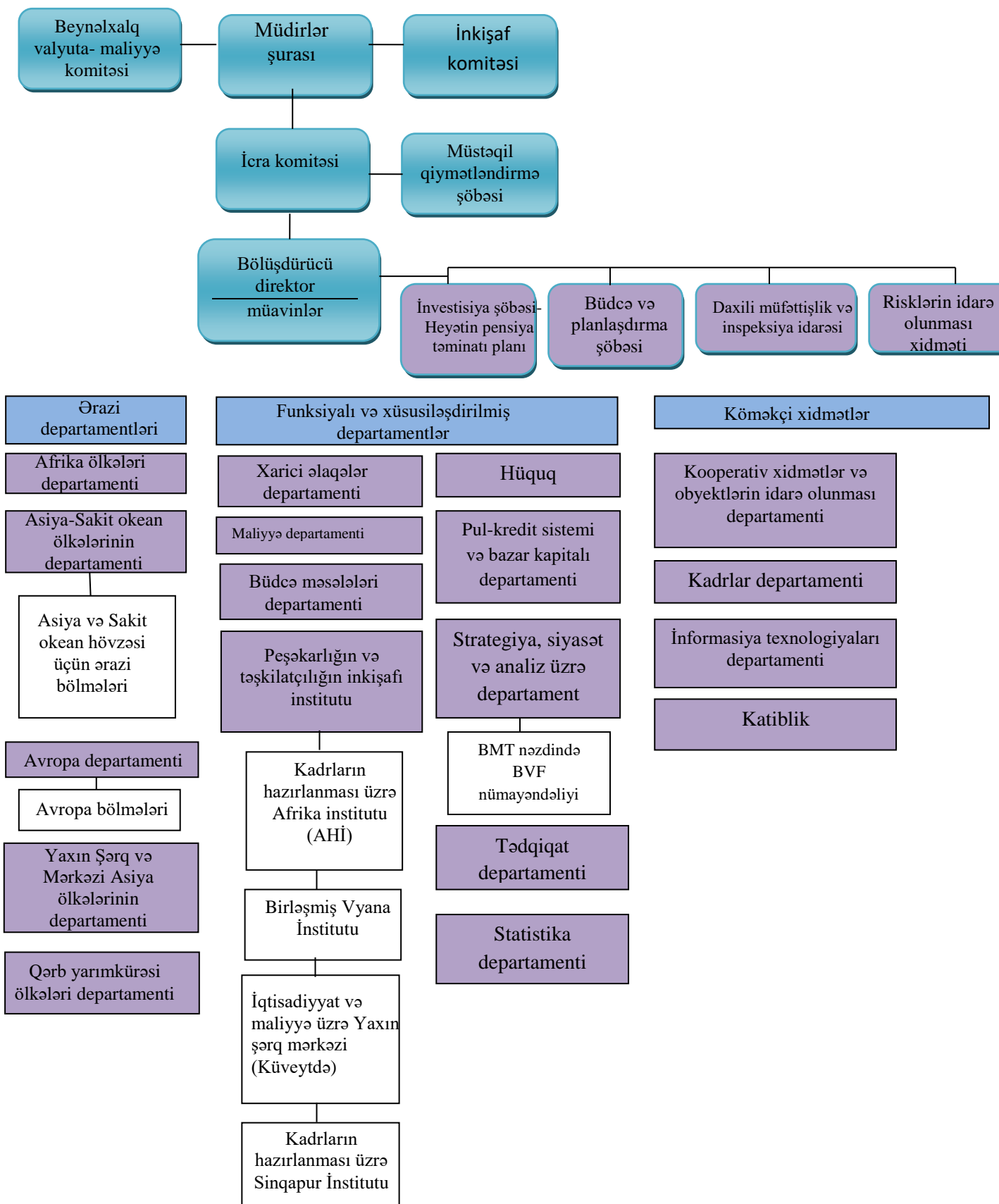
Beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının yaranma prosesi müəyyən mərhələləri əhatə edir. Hər bir beynəlxalq təşkilat yaradılarkən ilk olaraq nizamnamə və ya təsis sənədi qəbul olunur, daha sonra həmin təşkilatın strukturu və əsas orqanları formalaşdırılır. Təsis haqqında qərar üzv dövlətlərin səsverməsindən sonra dərhal qüvvəyə minir. Beynəlxalq təşkilatların təsis sənədləri müxtəlif cür adlandırıla bilər, lakin buna baxmayaraq onlar məzmun etibarilə özlərində eyni məlumatları əks etdirir (məqsəd, prinsip, nizamnamə kapitalı və s.). Təşkilatın strukturu müəyyənləşdirilərkən material bazası formalaşdırılır, mənzil-qərargah seçilir və əsas orqanlar və onların səlahiyyətləri müəyyənləşdirilir. Beynəlxalq təşkilatın fəaliyyətinin dayandırılması isə üzv dövlətlərin protokol yazması ilə baş verir. Onların maliyyə resursları üzv dövlətlərin haqlarından ibarətdir və ümumi rifah üçün istifadə olunur.

Beynəlxalq Valyuta Fondu. Hal-hazırda BVF üzvlüyündə 189 dövlət vardır.

Ali orqanı, hər bir dövlətdən bir müdir və bir müavin təyin olunan Müdirlər Şurası hesab olunur. Nizamnaməyə əsasən, müdir və müavinlər üzv dövlətlərin maliyyə naziri və mərkəzi bank direktoru seçilir. Öz səlahiyyətlərinin müəyyən hissəsini Müdirlər Şurası İcra şurasına həvalə etsə də, kvotaların artırılması üzrə qərarları, XIH-ı təyinatı, yeni üzvlərin qəbulu, üzvlüyün dayandırılması, qayda və nizamnaməyə düzəlişlər edilməsi hüquqlarını özündə saxlayır[3, 59].

BVF-də strateji rəhbərliyi reallaşdıran bu orqan ildə bir dəfə toplanır. Bir qayda olaraq sentyabr və ya oktyabrda keçirilən görüşlər iki il Vaşinqtonda, üçüncü il isə hər hansı üzv dövlətdə baş verir. İllik görüşlər iki günlük ümumi xarakterli icaslardan ibarət olur və hər bir dövlətin nümayəndəsi bir-biri ilə məsləhətləşmələr aparır və beynəlxalq maliyyə və iqtisadiyyat sahəsində öz dövlətlərinin fikrini irəli sürür. Bununla yanaşı, iclas gedişatında Müdirlər şurası mövcud beynəlxalq pul problemlərini və onlara həll üsullarını müzakirə edir. İki ildən bir görüş zamanı İcra şurasının tərkibi müəyyən olunur. Şəkil 3-də BVF idarəetmə strukturu öz əksini tapmışdır.

BVF idarəetmə strukturu

24 üzvdən ibarət İcra şurası BVF-nin gündəlik fəaliyyəti ilə məşğul olur. Birlikdə 24 üzv 189 iştirakçı dövləti təmsil edir. ABŞ və Çin kimi böyük iqtisadiyyata malik dövlətlərin özünəməxsus nümayəndəsi vardır, lakin digər nümayəndələr 4 və ya daha çox dövləti təqdim edirlər. Ən çox təmsil etmə 24 üzv dövlətdən ibarətdir. İcra şurası demək olar ki, dövlətlərin illik yoxlamalarından başlayaraq, hər şeyi müzakirə edir. Qərarlar, adətən, konsensus vasitəsilə alınır, amma bəzən formal səsvermədən də istifadə olunur. Rəsmi müzakirələrin sonunda şura öz mövqeyini bildiren ümumiləşmə aparır. Qeyri-rəsmi müzakirələr isə hələ hazırlıq mərhələsində olan problemlə siyasət məsələləri üçün ola bilər[24].

Dünya Bankı. Dünya bankının da ali orqanı Müdirələr Şurasıdır və hər iştirakçı dövlətin, adətən, mərkəzi bank direktoru və ya maliyyə naziri olan təmsilçisi və onun müavinindən təşkil olunur. Nümayəndələr 5 illik müddətə seçilir və yenidən seçilmə hüquqları vardır.

Üzv dövlət həmçinin BİA-ya və BMK-ya üzvdürsə, adı çəkilən heyət burada da öz vəzifə və məsuliyyətlərini yerinə yetirir. Bundan başqa Müdirələr şurası Beynəlxalq İnvestisiya Mübahisələrinin Həlli üzrə Mərkəzin heyəti göstərilməyibsə, İnzibati şurasında çıxış edir. Çoxtərəfli İnvestisiya Zəmanətləri Agentliyinin İdarə heyəti isə ayrıca müəyyən olunur.

Nizamnaməyə əsasən bütün səlahiyyətlər Müdirələr şurasına məxsusdur, lakin o, aşağıda sadalanan vəzifələr istisna olmaqla, İcraedici direktorlar şurasına həvalə edə bilər[28]:

- Üzvlüyə qəbul və onun dayandırılması
- Nizamnamə kapitalının azaldılması və artırılması
- Bankın gəlirlərinin müəyyənləşdirilməsi
- Nizamnaməyə üzrə apelyasiya qərarlarının qəbul olunması
- Digər beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq haqqında rəsmi razılaşma
- Bank əməliyyatlarının dayandırılması
- İcraedici direktorlar şurasının üzvlərinin sayının artırılması
- Nizamnaməyə dəyişiklərin təsdiq olunması

İcraedici direktorlar şurası DB-nin prezidenti və 25 icraçı direktordan ibarətdir. Prezident görüşlərə sədrlik edir və adətən, bərabərlik müşahidə olunmadığı halda səs haqqı olmur. Şuranın üzvləri ayrılıqda, şura tərəfindən xüsusən vəzifələndirilmədikdə, bankın maraqlarını təmsil edə bilməz.

İcraedici direktorlar şurasının müavinləri direktorlar olmadıqda sərbəst şəkildə çıxış edə bilirlər, lakin bu zaman səsvermə hüququna sahib olmurlar.

İlk Direktorlar Şurası BYİB nizamnaməsinin V bölməsində qeyd olunduğu kimi 12 üzvdən ibarət idi. Onların üzv sayının artırılması haqqında qərar 80% səs çoxluğu ilə qəbul olunur. 1992-ci ildən Banka qoşulan yeni üzvlər, genişlənmiş əlaqələr səbəbi ilə üzv sayı 20-ə qədər qaldırıldı. Daha sonra iki yeni pozisiya Rusiya və İsveçrə müşayiəti ilə ölkələr qrupu üçün açılaraq üzv sayını 24-ə qədər artırdı. Son qərar isə 1 noyabr 2010-cu ildə verilmiş və üzv sayı 25 olmuşdur[29].

Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı. AYİB-in səhmdarları 64 ölkə, Avropa İttifaqı və Avropa İnvestisiya Bankından ibarətdir. Hər bir səhmdarın İdarə Heyətində onu təmsil edən özünəməxsus nümayəndəsi vardır.

Direktorlar Şurası 23 direktordan ibarətdir. Hər direktor bir və ya birdən çox ölkələr qrupunu təmsil edir. İdarə Heyətinin ümumi səlahiyyətlərinə tabe olan bankın İcraedici Direktorlar Şurası ümumi əməliyyatlar və bank siyasəti üçün məsuliyyət daşıyır.

Prezident İdarə heyəti tərəfindən seçilir. Hal-hazırda prezident 2012-ci ildə təyin olunan və 2016-cı ildə yenidən seçilən Suma Çakrapartidir. Prezident bankın fəaliyyətinə İdarə heyəti ilə birgə rəhbərlik edir.

Vitse prezident prezidentin təklifi ilə İdarə heyəti tərəfindən 4 illik müddətə seçilir. Prezident öz səlahiyyətlərini yerinə yetirmə qabiliyyətində olmadıqda onun səlahiyyətləri vitse prezidentə keçir[33].

İcraedici Direktorlar şurası işlərinə dəstək olması üçün 3 komitə yaratmışdır:

- 1) Audit üzrə komitə
- 2) Bütçə və İnzibati İşlər komitəsi
- 3) Maliyyə əməliyyatları siyasəti üzrə komitə

Prezident bankın özündə vitse prezidenti və digər rəhbər üzvləri birləşdirən icra komitəsinə rəhbərlik edir. Aşağıda sadalananlar isə bankın ümumi rəhbərliyində iştirak edən digər komitələr göstərilmişdir:

- 1) İcra komitəsi
- 2) Aktiv və məsuliyyət komitəsi
- 3) Böhran idarəetmə komitəsi
- 4) Hüquqların qorunması üzrə komitə
- 5) Kapital üzrə komitə
- 6) İnformasiya texnologiyaları komitəsi
- 7) Əməliyyat komitəsi
- 8) Satınalma şikayətləri üzrə komitə
- 9) Risk komitəsi
- 10) Strategiya və siyasət üzrə komitə

Baş rəhbərlik qrupu – bütün fəaliyyət aspektlərini tənzimləyir, habelə icraedici komitə və prezidentə məsləhətlər verir.

AYİB korporativ idarəetmənin ən yüksək standartlarını həyata keçirir. Bankın bütün bölmələrində öhdəliklər və müvafiq idarəetmə mexanizmləri dəqiq müəyyən olunmuşdur və ayrılmışdır. Bununla belə AYİB daha effektiv korporativ idarəetmə metodlarına keçid əldə etmək üçün aktiv iştirak edir[34].

Asiya İnkişaf Bankı. Qərarların qəbul olunması üzrə ali orqan idarə şurası hesab olunur. Onun tərkibi üzv dövlətlərin nümayəndələrindən və onlar tərəfindən təyin olunmuş müavinlərdən ibarətdir. AİB-in idarə heyətinin iclası ildə bir dəfə keçirilir.

Direktorlar şurası 12 nəfərdən ibarətdir, onlardan 8-i Asiya-Sakit okeanı regionu ölkələrindən seçilir.

Direktorlar şurasının işinə dəstək göstərən 6 komitə mövcuddur:

- Audit üzrə komitə
- Daxili idarəetmə üzrə komitə
- Büdcə üzrə komitə
- Effektiv inkişaf komitəsi

- Etika üzrə komitə
- Kadrlarla iş üzrə komitə

Bankın mövcud fəaliyyəti İdarə Şurası tərəfindən 5 illiyə seçilən Prezident tərəfindən idarə olunur. AİB-in əməliyyat departamentlərinə aşağıdakılar daxildir:

- Şərqi Asiya departamenti
- Mərkəzi və Qərbi Asiya departamenti
- Cənub-Şərqi Asiya departamenti
- Cənubi Asiya departamenti
- Sakit okeanı regionu departamenti
- Fərdi sektorla əməliyyatlar üzrə departament

Departamentin çoxsaylı funksiyalarından əsasları aşağıdakılardır:

- Orta və uzunmüddətli strategiyaların işlənməsi sahəsində bankın bütün fəaliyyət aspektlərinin planlaşdırılması, koordinasiyası və monitorinqi
- Bankın digər inkişaf institutları və beynəlxalq təşkilatlarla institusional səviyyədə qarşılıqlı əlaqələrinin koordinasiyası, əməkdaşlıq üzrə memorandumların işlənməsi daxil olmaqla
- Biznes proseslərinin, habelə müvafiq normativ sənədlərin təkmilləşdirilməsi
- Nəticələrin idarə olunması planının həyata keçirilməsi monitorinqi[35, 4-5]

Amerika Dövlətlərarası İnkişaf Bankı. Bankın idarə olunması bankın ən üst təşkilati strukturu hesab olunan İdarə Şurasının ixtiyarına verilmişdir. Hər bir üzv-dövlət səs sayı dövlətinin yatırdığı kapital ilə proporsional olan idarəçi təyin edir. İdarəçilər, adətən, maliyyə nazirləri, mərkəzi bank prezidentləri və ya digər yüksək rütbəli rəsmilər olmalıdır. İdarə şurası bankın əməliyyatlarını nəzərdən keçirmək və əsas siyasi qərarları vermək məqsədilə hər ilin mart və ya aprel ayında iclas keçirir. Müəyyən məsələlərlə bağlı növbədənəknar iclaslar da keçirilə bilər. İclaslarda alınmış qərarlar İdarə Şurasının Təsdiqlənmiş Sərəncamları siyahısında əks olunur.

ADİB-in İdarə Şurası bank fəaliyyətinə və rəhbərliyinə nəzarət etməkdən məsul olsa da, o bir çox səlahiyyətlərini İcraçı Direktorlar Şurasına ötürmüşdür.

İcraçı Direktorlar Şurası bank əməliyyatlarını idarə etməklə səlahiyyətlənmişdir. Onlar həftəlik görüşlər keçirir və digər öhdəliklərlə yanaşı, zəmanətlər və borclar, strategiya, o cümlədən üzv dövlətlərin strategiyaları, inzibati büdcənin təsdiq olunması, göstəricilərin qurulması və digər maliyyə məsələlərinə görə məsuliyyət daşıyırlar.

Direktorlar şurası 48 üzv ölkəni təmsil edən 14 icraçı direktordan və direktor iştirak etmədikdə tam səlahiyyətə malik olan 14 alternativ üzvdən ibarətdir.

İcraçı Direktorlar şurası yanında fəaliyyət göstərən 5 Daimi Komitə vardır və 14 nümayəndənin hər biri bu komitələrə üzvdür.

Müdirlər şurası tərəfindən seçilən prezident görüşlərə rəhbərlik edir və o, bankın gündəlik fəaliyyətindən məsuliyyət daşıyır, keçirilən əməliyyatlara rəhbərlik edir[47].

Afrika İnkişaf Bankı. Digər təşkilatlarda olduğu kimi AfİB-da da ali orqan müdirdən və onun müavinindən təşkil olunmuş və 5 ildən bir seçilən İdarə Heyətidir. İllik görüşlər may ayında bank əməliyyatlarının, yürüdülmən siyasətdə dəyişikliklərin nəzərdən keçirilməsi və strateji bələdçiliyin aparılması məqsədi ilə keçirilir. Aşağıda göstərilənlər istisna olmaqla, səlahiyyətlərini icraçı direktorlar şurasına həvalə edir:

- Bankın kredit siyasəti ilə bağlı direktivlərin verilməsi
- Nizamnamə kapitalının azaldılması
- Xüsusi fondların administrasiyasının əsasının qoyulması və ya qəbulu
- Hələ müstəqillik əldə etməyən və ya banka üzv olmayan dövlətlərlə, həmçinin digər dövlət və beynəlxalq təşkilatlarla ümumi razılaşmaların əldə olunması
- Bankın prezidentinin seçilməsi, onun fəaliyyətinin dayandırılması, vəzifə şərtlərinin təyin olunması, mükafatlandırma
- İcraçı direktorların və müavinlərinin mükafatlarının təyin olunması

- Ümumi balansın, gəlir və itkilərin hesabatının aparılması üçün xarici auditorların və bu kimi mütəxəssislərin seçilməsi
- Auditorların hazırladığı ümumi balans, gəlir və itkilər haqqında hesabatın təsdiq olunması

İcraçı Direktorlar Şurası öz funksiyalarını 7 komitə vasitəsilə həyata keçirirlər. Onlar həmçinin qeyri-rəsmi iclaslarda geniş şəkildə şura sədri ilə müzakirələr və məsləhətləşmələr aparırlar.

İcraçı Direktorlar Şurası aşağıdakı sahələrə nəzarəti həyata keçirir:

- Bankın maliyyə menecmenti, hesabat, risk, daxili nəzarət, satınalma fəaliyyəti, şəffaflıq və antikorrupsiya əməliyyatları
- AfİB qrupunun xarici auditorlarının seçilməsi, əvəz olunması, müstəqilliyi və səmərəliliyi
- Daxili nəzarət strukturu, maliyyə hesabatı aparılması prosedurları, şəffaflığın monitorinqi və bankın etibarlılığı daxil olmaqla, maliyyə hesabatları prosesi
- Daxili auditorlar qrupunun müstəqilliyinin, şəffaflığının və effektivliyinin təmin olunması
- Bank qrupunun qiymətləndirmə funksiyasının idarə olunması
- Korporativ satınalma daxil olmaqla, əmtəə və xidmətlərin satın alınması üzrə ən yaxşı təcrübənin təmin olunması

İslam İnkişaf Bankı. İİB-nin baş qərargahı Səudiyyə Ərəbistanında, daha dəqiq desək, Ciddə şəhərində yerləşir. Regionlar üzrə ofisləri Mərakeşdə 1994-cü ildə, həmçinin Malayziyada 1994-cü ildə, Qazaxıstanda 1997-ci ildə və Seneqalda 2008-ci ildə fəaliyyətə başlamışdır. Asiya və Avropada yerləşən digər ofislər isə 2008-2012-ci illərdə açılmışdır. Bununla yanaşı, bankın 12 dövlətdə nümayəndəliyi mövcuddur: Azərbaycan, Özbəkistan, Sudan, Əfqanıstan, Banqladeş, Qvineya, İran, İndoneziya, Syerra-Lion, Pakistan, Nigeriya, Yəmən.

Üzv dövlətlər İİB-in idarəetməsində öz nümayəndələri tərəfindən təmsil olunurlar – İdarə heyəti və Direktorlar heyəti.

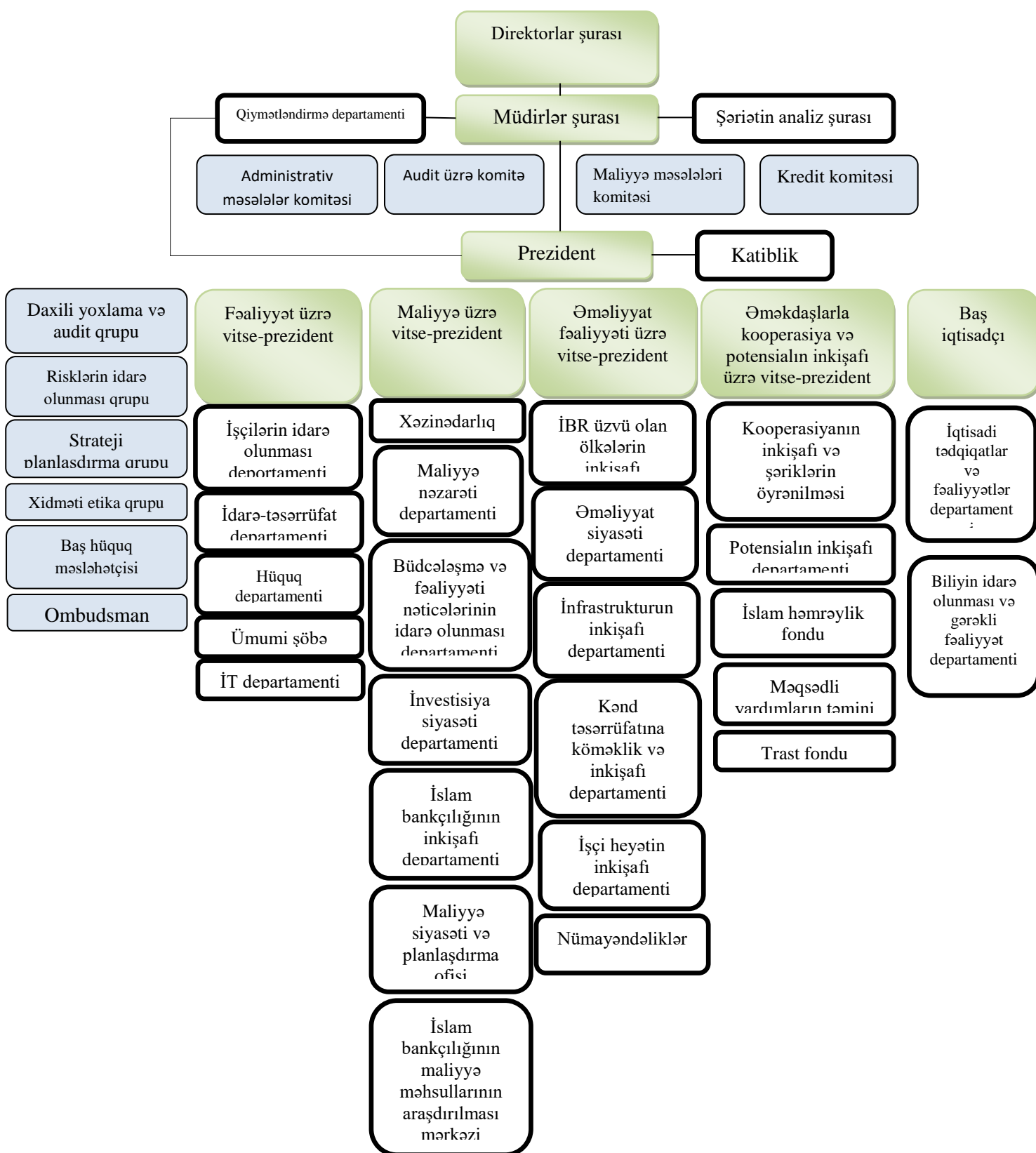
Bankın idarə olunmasında ali kollegial orqan İdarə heyəti hesab olunur.

Direktorlar heyəti 18 üzvdən ibarətdir və heyətin yarısı İİB-nin ən böyük səhmlərinə malik dövlətlərin üzvlərindən formalaşır, digər yarısı isə İdarə şurasının üzvlərindən təşkil olunmuşdur[58, 6-7].

Şəkil 4-də İİB-in idarəetmə strukturu öz əksini tapmışdır.

Şəkil 4.

İİB idarəetmə strukturu

Direktorlar heyətinin fəaliyyətinə aşağıda verilmiş komitələr dəstək göstərir:

- Administrativ işlər üzrə komitə
- Audit üzrə komitə
- Maliyyə işləri üzrə komitə
- Kredit komitəsi

İİB-nin təşkilati strukturuna 24 müstəqil fəaliyyət göstərən qurum daxildir.

Bankın 932 əməkdaşı vardır.

Ərəb Valyuta Fondu. ƏVF-nun idarəetmə strukturu fondun onun nəzarət, icraedici orqanları, onların inteqrasiyası, qarşılıqlı əlaqələri, horizontal kommunikasiyası, fikir mübadiləsi, bilik sferasının genişləndirilməsində rolların və səlahiyyətlərin bölüşdürülməsinə ayırdığı diqqəti əks etdirir. İdarəetmə strukturu İdarə Heyəti və İcraedici Direktorlar Şurasından ibarətdir ki, onların da tabeliyində Audit və Risk komitəsi, icraedici idarəetmə sistemi, departamentlər və komitələr mövcuddur.

İdarə heyətində hər bir üzv dövlət nümayəndə və onun müavini ilə təmsil olunur. O hər il qayda və prosedurlara uyğun olaraq səsvermə və görüşləri tənzimləmək üçün çağırılır. Hər il idarə heyəti tərəfindən cavabdeh sədr seçilir. ƏVF nizamnaməsi idarəetmə haqqında bütün səlahiyyətləri, qeyri-müstəsna səlahiyyətlərin İcraedici Direktorlar şurasına ötürülməsi daxil olmaqla, İdarə heyətinə həvalə edir. Qeyri-müstəsna səlahiyyətlər dedikdə nəzərdə tutulur: baş direktorun, İcraedici Direktorlar şurasının sədrinin, onun üzvlərinin təyin olunması, üzvlərin mükafatlandırılması, yeni üzvlərin qəbulu və ya üzvlüyün dayandırılması, kapitalın artırılması, gəlirlərin bölüşdürülməsi, xarici auditorların seçilməsi, yekun hesabatların təsdiq olunması, ƏVF nizamnaməsinə dəyişiklik və əlavələrin edilməsi. İdarə heyəti fondun strateji oriyentasiya, hesabatlılıq və qiymətləndirmədən məsul olan ən nüfuzlu orqanıdır.

İcraedici direktorlar şurası sədr rolunda çıxış edən baş direktordan və üzv ölkələrin vətəndaşları arasından İdarə heyəti tərəfindən 3 illik dövr üçün seçilən və

sübut olunmuş təcrübəyə malik 8 üzvdən təşkil olunmuşdur. Onlar rüblük görüşlər keçirir, həmçinin ehtiyac olduqda növbədən kənar iclas çağırılır. ƏVF qayda və prosedurları dövətləri, gündəliyi, səsvermə və qərarvermə proseslərini müəyyənləşdirir. Onlar əsas siyasət istiqamətlərinin, strateji pıan və proqramların işlənilib hazırlanmasına nəzarəti, idarəetmənin hesabatlılığı və təqdimatı və İdarə heyətinə hesabat verməyi həyata keçirir.

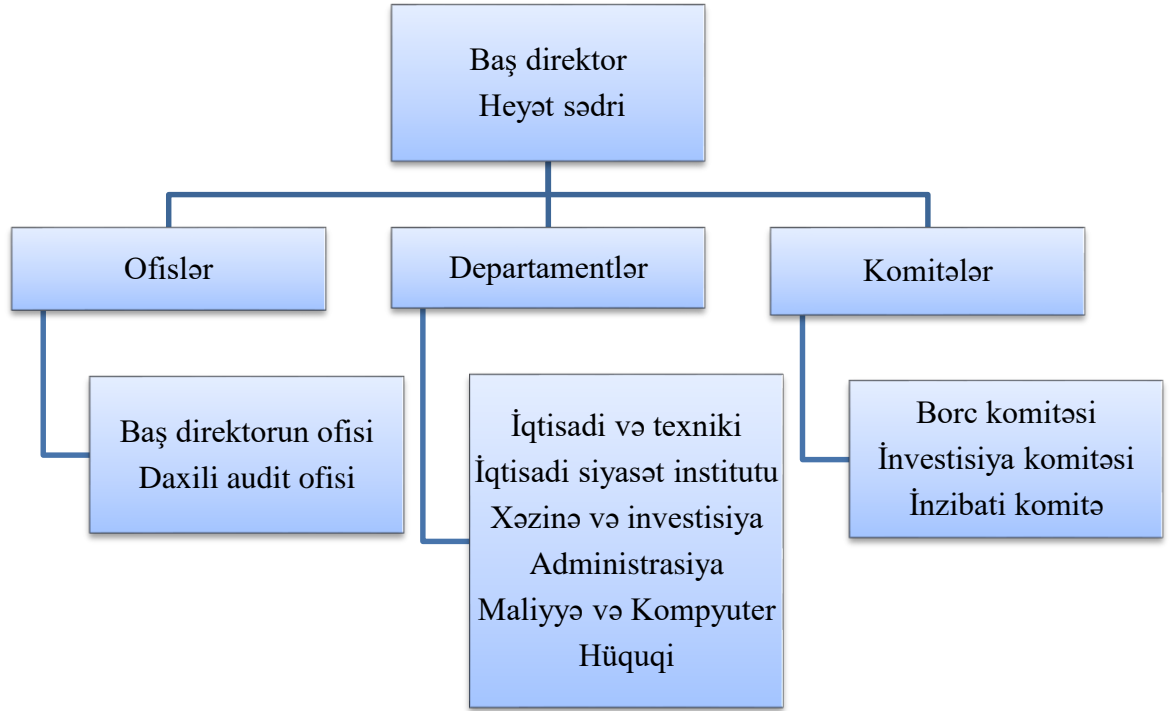
Audit və Risk komitəsi icredici direktorlar heyəti nəzdində yaradılır və ona hesabat verir. Komitənin təyinatı nəzarət məsələlərində heyətə yardım etməkdən ibarətdir. Hər sessiyanın başlanğıcında direktorlar şurası tərəfindən seçilən və fondun idarəetmə sistemindən asılı olmayan 3 üzvdən ibarət olur. Audit və Risk komitəsi nizamnaməyə əsasən fəaliyyət göstərir. Vəzifələri maliyyə hesabatlarının bütövlüyünün təmin olunması, risklərin idarə edilməsi və daxili nəzarət siyasətinin həyata keçirilməsini, daxili auditin idarə olunmasının effektivliyinin və səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi, həmçinin bu ofisin hesabatlarının müzakirəsi, xarici auditorlar və onların hesabatlarının müzakirəsi, irəli sürülmüş hesabatların nəzərdən keçirilməsini əhatə edir.

ƏVF-nun Daxili Audit Ofisi daxili nəzarət sisteminin əsas komponentidir. Ali idarəetmə orqanları bu ofisin öz mandatını müstəqil olaraq həyata keçirdiyini bildirir. Onun funksiyaları daxili nəzarət sisteminin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi, risklərin idarə olunması və qəbul olunmuş metodologiyaya uyğun idarə olunmadan ibarətdir. Daxili Audit Ofisi birbaşa Direktorlar şurasına tabe olan Audit və Risk komitəsi ilə əlaqə qurur[72].

ƏVF-nun idarəetməsinin təşkilati strukturu Şəkil 5-də verilmişdir:

Şəkil 5.

ƏVF idarəetmə strukturu

Mənbə: <http://www.amf.org.ae/en/page/organization-structure>

Beləliklə, hər bir orqanın özünəməxsus daxili strukturu və tərkibi vardır və onun səlahiyyətləri, fəaliyyət dairəsi üzv dövlətlərin razılığı olmadan dəyişdirilə bilməz.

III fəsil: BEYNƏLXALQ MALİYYƏ TƏŞKİLATLARININ GƏLƏCƏK İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

3.1. Qlobal maliyyə böhranı şəraitində beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının fəaliyyəti

Artıq 1997-ci ilin oktyabrından, Asiya böhranının birinci dalğasından sonra, BVF-nin valyuta sisteminin qarantı rolunun öhdəsindən gələ bilmədiyi haqqında müzakirələr başlamışdır ki, sistemin özü müasir sivilisasiyanın tələblərinə cavab vermir, Yamayka valyuta sisteminə əsaslanan BVF yaranmış böhranlarla mübarizə apara bilmir.

Yamayka valyuta sistemi SDR standartına, qızılın demonetləşdirilməsinə, dövlət tərəfindən valyuta rejiminin azad seçiminə, BVF tərəfindən dövlətlərarası valyuta sisteminin tənzimlənməsinin gücləndirilməsinə əsaslanır. Son prinsip əslində bir sıra şübhə və suallar doğururdu. 1999-cu ildə Davosda keçirilmiş iqtisadi forumda inkişafda olan və keçid iqtisadiyyatlı dövlətlərin rəhbərlikləri istifadə olunan sistemlə bağlı öz narahatçılıqlarını bildirmişlər. Məsələn, Misir prezidenti Mübarək bildirmişdir ki, adı çəkilmiş sistem sadəcə inkişaf etmiş ölkələrin maraqlarına xidmət edir.

Aydındır ki, Yamayka valyuta sistemi çərçivəsində BVF maliyyə bazarlarının və ssuda kapital bazarının liberallaşması üzrə aktiv siyasət həyata keçirirdi, xüsusilə də, kapitalın hərəkətinə olan məhdudiyyətlərin aradan qaldırılması fonddan kredit alınmasının başlıca şərtidir. Bir tərəfdən kapital axınına olan məhdudiyyətlərin aradan qaldırılması ölkədə yeni iş yerlərinin açılmasına səbəb olacaqdı. Eyni zamanda Harvard iqtisadçılarının araşdırmalarına əsasən inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün xarici kapitalın hərəkəti və iqtisadi artımın mövcudluğu – investisiya artımı və inflyasiyanın aşağı enməsi ilə əlaqəli əməliyyatların liberallaşdırılması arasında müsbət korelyasiya mövcud deyil.

Bundan başqa digər bir fakt da dərin bir analizə layiqdir: bütöv liberallaşdırma zamanı ölkə iqtisadiyyatına ilk olaraq “isti pullar” daxil olur və onsuz da sadə olmayan vəziyyəti destabilləşdirir. Koreya, Tayland, Rusiyada (borc

böhranı) baş vermiş böhranlar da bunu sübut edir. Təsadüfi deyildir ki, 1988-ci ilin payızında ilk dəfə olaraq BVF-nin likvidliyinin son baş vermiş böhranlardan dolayı və likvidlik səviyyəsinin lazımi səviyyədə saxlanılması üçün müzakirə aparıldıqda Fondun əsas donoru olan ABŞ öz qiymətləndirmələrində çox ehtiyatlı davranmışdır. Amerikan konqressmenləri öz vergi ödəyicilərinin vəsaitlərini düşünmədən “xərcləməyə” meyilli deyildilər, onların nöqteyi-nəzərindən BVF öz valyuta ehtiyatlarını böhran zamanı qeyri-effektiv və yanlış istifadə etmişdir.

Fondun digər bir problemi isə hətta ümumi qəbul olunmuş konsepsiyalar çərçivəsindən kənara çıxsa belə, üzv dövlətlərin qarşısında duran problemlərin həll olunmasına yönəlmiş yeni ideyalardan kasad olması idi.

Lakin bunu da unutmaq olmaz ki, baş vermiş böhranların səbəbi BVF tərəfindən həyata keçirilən siyasətdən daha çox inkişaf etməkdə olan dövlətlərin qanunvericiliklərinin kamil olmamasında gizlənir. Məsələn, ABŞ-da hər hansı bir amerikan korporasiyasının aksiyalarına qarşı törədilən spekuliyativ xarakterli hücumu görə bazarın manipulyasiya olunması iddiası ilə “hücum edən” tərəf, kompaniyanın cavabdeh əməkdaşları üçün ən ciddi nəticələrlə (həbs cəzası daxil olmaqla) ittiham oluna bilərdi. Cənub-Şərqi Asiyada Amerika İnvestisiya Fondunun fəaliyyətlərinə nəinki cinayət kimi baxılır, həmçinin zərər çəkən tərəfin yetersizlikdə ittiham olunmasına səbəb olur.

Təbii ki, milli iqtisadi siyasətdəki bütün boşluq və səhvləri spekuliyantların hesabına yazmaq doğru olmazdı. Dinamik iqtisadiyyatlı və stabil milli valyutaya malik ölkələrdə böhran baş vermir. Böhran qeyri-effektiv və daha çox korrupsiya hallarının qarışmış olduğu siyasətə sahib ölkələrdə baş verir.

Bir sıra ekspertlərin fikrincə, o zamanlar BVF-nin büdcə və pul siyasətinin sərtləşdirilməsi tələbləri deflyasiya və resessiyaya səbəb olaraq daha çox böhranın dərinləşməsinə gətirib çıxarırdı. BVF-nin apardığı standart prosedurlar heç də Asiya böhranının kontinentə yayılmasının qarşısını ala bilmirdi.

Elə buna görə də təsadüfi deyildir ki, bir çox ekspertlər kapitalın azad hərəkətinin ümumi mənafeyə müsbət təsir göstərdiyi vaxtların artıq keçdiyini bildirirdi. DB-nin baş iqtisadçısı Cozef Stiqlis hesab edirdi ki, kapitalın beynəlxalq

axınına vergi və məhdudiyyətlər tətbiq etməyin vaxtı artıq gəlib çatmışdır. Əslində o zamanlar kapitalın hərəkətinə nəzarət ideyası heç də yeni deyildi. O 70-ci illərin sonuna qədər bütün dövlətlərin tətbiq etdiyi bir norma idi. Fransa və İtaliya 80-ci illərin sonuna qədər, Çin və Hindistan isə mövcud dövrə qədər bu normanı davam etdirir. Malayziya 1998-ci ilin sentyabrında kapitalın hərəkətinə nəzarət üçün bir sıra tədbirlər keçirmişdir.

Kapitalın hərəkətinə nəzarət investisiya azadlığını məhdudlaşdırır, təkcə fiktiv pulların axınına deyil, ilk növbədə iqtisadiyyata real pul axınına maneə törədir. Axı əgər investorun kapitalın repatriasiyasına zəmanəti yoxdursa, o çətin ki kapital qoyuluşunu həyata keçirmək istəyər. Bu bazarın likvidliyinə zərər vurur, bazara etibarını bütünlüklə yox edir, sui-istifadəyə və korrupsiyaya səbəb yaradır. Kapitalın hərəkətinə nəzarət ya demokratik olmayan dövlətlərdə, ya da az yetərli hakimiyyət kredit bazarına təsir göstərmək üçün digər alətlərdən istifadə etmək vəziyyətində olmadıqda mövcud olur.

Bu da qeyd olunur ki, kapitalın hərəkətinə nəzarət ölkənin daxili maraqlarına uyğun olan xarici investorları nəzərə almadan iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsi üçün dövlətin “əllərini bağlayır”, lakin daxili rezervlər, ümumiyyətlə, xarici investisiyalar mövcud olmadan hər hansı bir siyasətin həyata keçirilməsi üçün istifadə olunmalı maliyyə mənbəyi sual altına düşür. Bu mövzuda Çin təcrübəsinə də söykənmək doğru deyil, belə ki, Çin qanunvericiliyi yuanın məhdudlaşdırılmış konvertasiyası zamanı xarici investorlara elə imtiyazlar və elə bir liberal investisiya qanunvericiliyi yaradır ki, bu da Çində bazara olan inamı yüksəldir[74].

Bütün bunlardan nəticə çıxararaq BVF 2008-ci ildə baş verən dünya maliyyə böhranına daha təkmlil cavab vermişdir.

BVF dünya iqtisadi böhranına öz üzv dövlətlərinə dəstək göstərmək üçün bir çox cəbhələrə resurs cəlb edərək reaksiya göstərmişdir. BVF kreditləşdirmə potensialını artırmış və ondan istifadə etmiş, iqtisadi siyasətlə bağlı qərarlar qəbul etmək üçün müxtəlif ölkələrlə olan iş təcrübəsinə tətbiq etmiş və dövlətlərin ehtiyaclarına daha həssas reaksiya verə bilmək üçün islahatlar keçirmişdir[23, 1].

Qlobal maliyyə böhranını aşmaq məqsədilə BVF-nin öhdəliyinə daxil olan maliyyə resurslarının artırılması təşkilata üzv dövlətlərə dəstək göstərilməsi üçün BVF-nin götürəcəyi ölçülər arasında ən mərkəzdə idi. 2009 və 2010-cu illərdə üzv ölkələr Fonda 170 milyard SDR həcmində ikitərəfli razılaşma çərçivəsində maliyyə resursları təqdim etmişlər. Daha sonra bu resurslar həcmələrini 34 milyard SDR-dən 370 milyard SDR-ə qaldıraraq yeni borc razılaşmasının genişlənməsinə daxil olmuşlar. 2012-ci ildə dünya maliyyə konyukturasının pisləşməsi ilə əlaqədar bir sıra üzv ölkələr ikitərəfli borclanmanın yeni raundu çərçivəsində BVF resurslarını əlavə olaraq doldurmağı öz öhdələrinə götürmüşlər. 2015-ci ilin sonu üçün 280 milyard SDR həcmində 35 razılaşma bağlanmışdır.

2010-cu ilin dekabrında keçirilmiş Kvotalara Ümumi Baxış BVF-nin daimi resurslarını 477 milyard SDR-ə çatdıraraq iki dəfə artırmışdı. Resursların cəlb olunması şərti 2016-cı ildə yerinə yetirilmişdir. Nəticədə on dördüncü Kvotalara Ümumi Baxış ilə əlaqədar yeni borc razılaşmaları üzrə kredit məbləği (kvota çatışmazlığı olduğu halda vacib zəmanət aləti hesab olunmağa davam edirdi) 370 milyarddan 182 milyarda qədər ixtisar olunmuşdur.

Hal-hazırda Fondun kredit potensialı (kvotalar, yeni borc razılaşmaları və 2012-ci ilin borc razılaşmaları daxil olmaqla) təxminən 690 milyard SDR təşkil edir.

Fondun öz kredit potensialını artırmasından başqa 2009-cu ildə üzv ölkələr SDR-in 250 milyard ABŞ dolları ekvivalentində ümumi bölüşdürülməsi haqqında qərar qəbul etmişlər, bu səbəblə SDR həcmi 10 dəfə artırmışdır. Bu da bir çox ölkələrin, əsasən də, aşağı gəlirlilərin mövcud rezervlərinin artırılmasına gətirib çıxarmışdı[23, 1-2].

Qlobal maliyyə böhranı zamanı ölkələrə dəstəyi gücləndirmək məqsədilə BVF öz kreditləşmə potensialını artırmışdır və böyük həcmli maliyyələşmə ilə böyük məbləğlər təklif edərək və ölkələrin güclü tərəfləri, onların vəziyyətinə görə kreditləşdirmə səviyyəsini fərqləndirərək borcların təqdim olunmasına yenidən baxışı təsdiqləmişdir.

2009-cu ildən tətbiq olunmağa başlayan və əlavə olaraq 2010-cu ildə təkmilləşdirilən elastik kredit xətti çox yaxşı iqtisadi göstəricilərə malik ölkələr üçün əhəmiyyətli BVF kredit resurslarının sürətli əldə olunmasına yol açan və ən əsası da böhranın qarşısının alınması üçün zəmanət formasında kreditləşmə alətini təqdim edir. Ölkə üçün kredit xətti təsdiq olunduqdan sonra ona iqtisadi siyasətlə bağlı heç bir şərt qoyulmur. Elastik kredit xətti çərçivəsində Kolumbiya, Meksika və Polşaya ümumilikdə 100 milyard ABŞ dollarını aşan resurslara əldə olunma verilmişdir. Elastik kredit xəttinin təsdiq olunması təyin olunduğu kimi borclanma dəyərinin aşağı salınmasına və iqtisadi siyasətdə manevrlə edilməsi imkanlarının genişlənməsinə aparır.

Regional və ya dünya iqtisadiyyatında yüksəlmiş stres normal şərtlər altında böhran təhdidi olmayan dövlətlərə də təsir göstərə bilər. Stres dövrlərində böhranın “kənar müşahidəçilər”inə yetərli həcmdə qısamüddətli likvidliyə sürətli əldə olunma verilməsi bazarların inamını möhkəmlədə, zəncirvari effekti məhdudlaşdırır və böhranla bağlı ümumi qiymətləri azalda bilər. Önləyici Dəstək və Likvidlik Xətti 2011-ci ildən tətbiq olunmağa və möhkəm iqtisadi determinantlara malik üzv dövlətlərin likvidlik tələblərinin təmin olunmasına başlanmışdır. Önləyici Dəstək Xəttindən Makedoniya və Mərakeşdə istifadə edilmişdir.

Realizə olunmanın təşkilati kriteriyaları bütün BVF kreditləri, həmçinin aşağı gəlirli ölkələrdə keçirilən proqramlar üçün ləğv edilmişdir. Təşkilati islahatlar BVF resursları ilə dəstəklənən proqramların tərkib hissəsi olaraq qalır, lakin onlar daha çox dövlətin iqtisadiyyatının oyadılması üçün prinsipial anlam daşıyan sferalarda cəmlənmişdir.

BVF dövlətlərə sosial xərclərin, o cümlədən sosial yardımın qorunub saxlanmasına, hətta onların artırılmasına kömək etmişdir. Xüsusilə, cəmiyyətin daha həssas təbəqələrinə böhranın təsirlərini yüngülləşdirən sosial müdafiə proqramlarına xərclərin artırılmasını, o cümlədən onların ünvanlılığının yüksəldilməsini dəstəkləyirdi.

BVF 2008-ci il qlobal maliyyə böhranından sonra Fond tərəfindən həyata keçirilməyə başlayan proqramlar haqqında icmal hazırlamışdır. İcmal göstərmişdir ki, Fondun resursları ilə dəstəklənən proqramlar dünya maliyyə böhranının öhdəsindən gəlməyə dünya iqtisadi sisteminin yoxumunu daxil edən çoxlarının ehtiyat etdiyi hipotetik ssenaridən yayınmağa imkan verən kurs keçirmişdir. 2008-ci il böhranı və əvvəl baş verən böhranlar arasında fərq şoklara, təsir mexanizmlərinin ötürülməsi və siyasətin hazırladığı cavablara münasibətdə qərarlar əhəmiyyətli dərəcədə olan qeyri-müəyyən şərtlərlə qəbul edilirdi. Proqramların həyata keçirilmə nəticələri rəhbərliyə növbəti proqramların işlənilməsinə xidmət etmişdir və zamanla təməli möhkəmləndirib zəncirvari reaksiya risklərini azaldaraq siyasətin götürdüyü ölçülərin diapozonunun genişləndirilməsinə öz qatqılarını vermişdir[23, 2-3].

Dünya maliyyə böhranına cavab olaraq BVF aşağı gəlirli ölkələrə münasibətdə öz yürütdüyü siyasətin islahatlaşdırılması üzrə görünməmiş addımlar atmışdır. BVF proqramı nəticəsində təqdim olunan şərtlər daha elastik və aşağı gəlirli ölkələrin ehtiyaclarına uyğun şəkildə həyata keçirildilər, imtiyaz səviyyəsi artırıldı və sosial ehtiyac xərclərinin müdafiəsinə daha böyük diqqət ayrıldı. Trast fondu çərçivəsində aşağı gəlirli dövlətlərə açıq olan imtiyazlı resurslar yoxsulluğun aradan qaldırılması və iqtisadi artıma yardım məqsədilə “Qrup 20” dövlətləri tərəfindən çağırılaraq 2009-cu ildə əhəmiyyətli dərəcədə artırıldı[23, 3].

BVF-nin legitimliyinin və effektivliyinin təmin olunmasının əsas prioriteti idarəetmə strukturunun islahatıdır.

İdarə heyəti 2010-cu il dekabrın 15-də on dördüncü kvotalara ümumi baxış çərçivəsində idarəetmə strukturunun islahatını təsdiqləmişdir. Bu paket ən kasıb üzv dövlətlərin səs sayı saxlandığı halda bazar iqtisadiyyatı formalaşmış dinamik inkişaf edən və inkişaf etməkdə olan dövlətlərin xeyrinə kvotaların 6%-li punktlardan yuxarı ölçüdə yenidən bölüşdürülməsinə gətirən iki dəfə artırılmasıdır. İslahat həmçinin özünə bütünlüklə seçilmiş idarə heyətini daxil edirdi və inkişaf etmiş Avropa dövlətləri öz nümayəndələrini iki nəfər ixtisar etməli idi.

Bu islahat BVF nizamnaməsinə edilmiş dəyişikliklərlə birgə 26 yanvar 2016-cı ildən qüvvəyə minmişdir. 2010-cu il islahatları isə 2008-ci ilin aprelində qəbul edilmiş kvota və səs islahatlarına əsaslanmışdır və 3 mart 2011-ci ildən qüvvəyə minmişdir. Bu islahatlar çərçivəsində 52 üzv dövlətin kvotaları artırılmışdı, ən böyük artım Çin, Koreya, Hindistan, Braziliya və Meksikaya aiddir. Daha 135 üzv dövlətin səs sayı aşağı gəlirli dövlətlər daxil olmaqla əlavə baza səsləri hesabına artırılmışdır[23, 5].

Ümumilikdə inkişafa uzunmüddətli yardım etmək məqsədilə bütün çoxtərəfli inkişaf bankları iqtisadi böhran (2008) baş verərkən öz mandatlarına uyğun olaraq cavab vermişlər. Böhrana qarşı dəstək üçün bütün maliyyə qurumları borcvermələri kəskin şəkildə artırmışdır və DB-nin antitsiklik kredit cavabı digərlərinə nisbətə proporsional olaraq böyük olmuşdur. Ticarətin maliyyələşdirilməsinə olan təşəbbüslər, inkişaf banklarının böhrana BMK-nın qlobal ticarət maliyyələşdirilməsi proqramına paralel olan cavab proqramlarının mərkəzi lövhəsi idi. Bütün inkişaf bankları kreditləşdirilmənin genişləndirilməsi prosesində daha öncə baş vermiş böhranlar zamanı mövcud olan vasitələrə arxayın idi. AİB, İİB və AfİB DB kimi keçmiş böhranlardan miras xüsusi kreditləşdirmə vasitələrini canlandırmağa çalışırdı. Bütün beynəlxalq maliyyə təşkilatları orta gəlirli dövlətlər üçün kreditləşmə səviyyəsini yüksəltmişdi, bütün bunlara baxmayaraq diqqətini daha ağır təsirə məruz qalan seçilmiş dövlətlərə yönəlmiş BVF-nin kreditləşmə səviyyəsindən az idi.

Çoxtərəfli inkişaf bankları qeyri-hökumət əməliyyatlarını böhran dövründə yumşaltmışdı, yalnız AYİB-də həmin əməliyyatlar kəskin şəkildə artmışdır. BMK və AYİB-in strukturlarının oxşar olmasına baxmayaraq böhrana qarşı reaksiyalarında kontrast nəzərə çarpan idi. BMK-nın böhran dövründə əməliyyatları geniş idi, halbuki AYİB-də bu göstərici 58% idi. Müxtəlif üsul və strategiyalarla olsa belə, hər ikisinin məqsədi öz balanslarını qorumaqdan ibarət idi[75, 9-10].

Cədvəl 6 2008-2010-cu illərdə beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının həyata keçirdiyi əməliyyatları göstərir.

Böhran ərzində beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının əməliyyatları (2008-10)

	Böhran ərzində beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının əməliyyatları (2008-10)							
	Cari borcvermə (milyard)					Ümumi verilmiş borclar (milyard)		
	2005-07	2008	2009	2010	İllik orta dəyişim, 2005-07 müqayisədə 2008-10 (%)	2009	2008	Artım (milyard)
Dünya Bankı	23,3	35,2	55,0	46,8	96	121,8	107,4	14,4
BMK	5,9	10,4	8,6	11,1	71	29,2	24,8	4,4
AvropaİB	60,6	82,7	110,0	95,2	58	472,3	410,6	61,7
AYİB	6,4	7,5	11,0	12,0	58	26,2	21,7	4,5
AİB	7,9	10,6	14,1	12,4	58	44,3	38,2	6,1
İİB	7,5	11,2	15,5	13,4	79	59,0	52,2	6,8
AfİB	1,5	2,2	5,0	2,0	100	12,3	9,4	2,9
Toplam	113,1	159,8	219,2	192,9	69	765,1	664,3	100,8
BVF	5,1	49,5	123,3	166,0	2,131			

Mənbə: <https://www.oecd.org/derec/49755570.pdf>

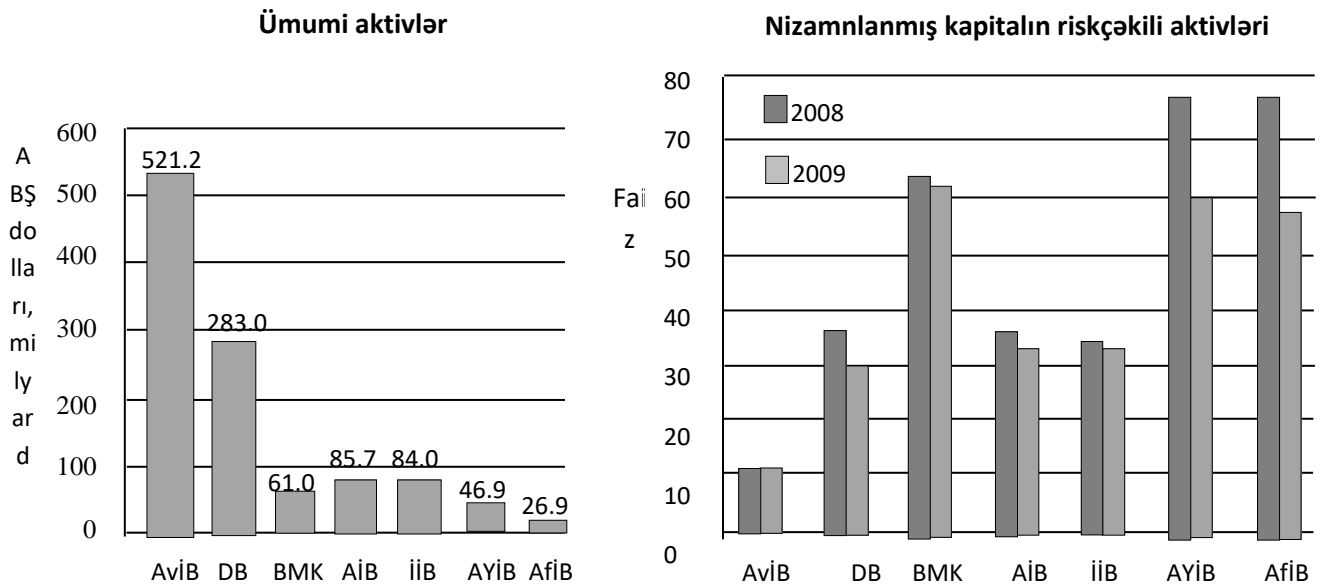
Çoxtərəfli inkişaf bankları arasında ən böyüyü DB hesab olunur (AvİB istisna olmaqla). AvİB həm ictimai, həm özəl sektorda əksər hallarda investisiya dərəcəli kreditlər verir. DB-nin bir çox müştəriləri isə investisiya dərəcələrindən aşağıdadır. AYİB və BMK dövlət zəmanəti olmadan keçid iqtisadiyyatlı bazarların müəssisələrinə investisiya yatan və ya borc verən geniş spektrli özəl səhm fondudur. AİB və İİB də həm özəl, həm də dövlət müəssisələrinə borc versələr də, özəl müəssisələrə verilən borclar məhdudlaşdırılır, AİB portfelinin 10%-i, İİB-nin isə 20%-i həcmində [75, 13]. Şəkil 6 DB və digər maliyyə təşkilatlarını böhran dövründə əks etdirmişdir.

Bu maliyyə təşkilatlarının risk profilləri son dərəcə müxtəlifdir. AvİB ən çox kreditləşdirmişdir, risk aktivləri üçün nizamlanmış kapitalı 11%-dir. BMK və AYİB-in isə yüksək səhmləri vardır, belə ki, onların müştərilərinin risk profilləri yüksək səhm proporsiyaları səbəbindən ən risklidir.

Cədvəl 7 böhrandan öncə və sonrakı vəziyyəti göstərərək infrastrukturda olan borc öhdəliklərini əks etdirir.

Dünya Bankı və digər maliyyə təşkilatları böhran dövründə

Mənbə: <https://www.oecd.org/derec/49755570.pdf>

Cədvəl 7.

Böhrandan öncə və sonra infrastrukturda olan borc öhdəlikləri

İllər	BYİB		BİA		Cəmi
	ABŞ \$, milyon		ABŞ \$, milyon		
2005	5.0	61	3.3	39	8.3
2006	6.5	65	3.5	35	10.0
2007	6.8	59	4.7	41	11.5
2008	8.6	61	5.6	39	14.2
2009	14.4	72	5.5	28	19.8
2010	20.3	76	6.5	24	26.7
Böhrandan öncəki orta illik	6.1	61	3.8	39	9.9
Böhrandan sonrakı orta illik	17.3	74	6.0	26	23.3
Dəyişiklik (%)	184		56		135

Mənbə: <https://www.oecd.org/derec/49755570.pdf>

Ümumilikdə, böhranların baş vermə səbəbləri müxtəlifdir. Onlar dövlətin xarici və ya daxilində olan səbəblərdən dolayı baş verə bilər. Bu zaman beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının əsas vəzifəsi baş vermiş böhranların səbəblərini araşdırmaq,

onun digər ölkələrə, regiona və nəhayət dünya səviyyəsində yayılmasının qarşını almaqdan, bununla yanaşı böhrandan zərər çəkən dövlətlərin iqtisadiyyatlarını yenidən qurulmasına və modernləşməsinə yardım etməkdən və böhranın nəticələrini aradan qaldırmaqdan ibarətdir.

3.2. Müasir dünya iqtisadiyyatı şəraitində beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının global problemlərinin həllində rolu

1 yanvar 2016-cı ildə BMT sammitində 2015-ci ilin sentyabrında qəbul olunmuş “Dayanıqlı İnkişaf Hədəfləri” rəsmi şəkildə qüvvəyə minmişdir. Qarşıdan gələn 15 ildə bu hədəflərə nail olmaq üçün dövlətlər, beynəlxalq və regional maliyyə təşkilatları yoxsulluğun və onun bütün formalarına son qoymaq, bərabərsizliklə mübarizə, iqlim dəyişiklikləri ilə bağlı problemlərin həlli və kimsənin kənarda qalmaması istiqamətində səyləri gücləndirir. Dayanıqlı İnkişaf Hədəflərinin əsasında Minilliyin İnkişaf Məqsədləri dayanmışdır. Yeni hədəflərin unikalığı ondan ibarətdir ki, o bütün dövlətlərə - kasıb, varlı və orta gəlirli planetin paralel qorunmasına çağırış edir. Burada etiraf olunur ki, yoxsulluğun qarşısının alınması iqtisadi artımla bağlı strategiyaların həyata keçirilməsi və bir sıra sosial tələbatların, o cümlədən təhsil, səhiyyə, sosial müdafiə və əmək məşğulluğunun təmin olunması, eyni zamanda ətraf mühitin mühafizəsi və iqlim dəyişiklikləri problemləri ilə sıx bağlıdır[79]. “Dayanıqlı İnkişaf Hədəfləri” qarşısına 17 əsas hədəf və 169 məsələ qoymuşdur[77]:

- Yoxsulluq və onun bütün formalarına son qoymaq
- Aclığa son qoymaq, qidalanmaya və ərzaq təhlükəsizliyinə nail olmaq, onu təkmilləşdirmək və kənd təsərrüfatının dayanıqlı inkişafına yardım etmək
- Sağlam həyat tərzi və yaşından asılı olmayaraq hər kəsi layiqli həyatla təmin etmək
- Bütün yaşlarda keyfiyyətli və bərabər təhsil ilə təmin etmək
- Gender bərabərliyinə nail olmaq və bütün qadınları imkanlarla təmin etmək
- Hər kəs üçün su resursları və sanitariyanın mövcudluğunu və ondan istifadəni təmin etmək
- Hər kəsi etibarlı, dayanıqlı, müasir və əlverişli enerji ilə təmin etmək
- Ölkələr arasında və onların daxilində bərabərsizliyi azaltmaq
- Dayanıqlı istehsal və istehlakla təmin etmək
- İqlim dəyişiklikləri və onların nəticələri ilə bağlı təcili ölçü götürmək

- Şəhərlər və yaşayış məntəqələrinin təhlükəsizlik, dayanıqlılıq və möhkəmliyinə nail olmaq
  - Dayanıqlı iqtisadi artıma və tam məşğulluğa nail olmaq, hər kəsi uyğun işlə təmin etmək
  - Okean, dəniz və su resurslarının rəşional istifadəsini və qorunmasını təmin etmək
  - Dayanıqlı infrastruktur və sənayeləşməyə nail olmaq, innovasiyalar həyata keçirmək
  - Quru ekosistemini bərpa etmək və qorumaq, onlardan rəşional istifadəni təmin etmək, səhrələşmə ilə mübarizə, torpaqların deqradasiyası və biomüxtəlifliyin itirilməsinin qarşısını almaq
  - Dayanıqlı inkişaf üçün sülhpərəst cəmiyyət qurmaq, hər kəs üçün ədaləti təmin etmək və bütün səviyyələrdə effektiv, hesabatlı, inklyuziv müəssisələr yaratmaq
  - Tətbiqetmə vasitələrini gücləndirmək və qlobal əməkdaşlığı canlandırmaq
- “Dayanıqlı İnkişaf Hədəfləri”nin hüquqi səlahiyyətə malik olmamasına baxmayaraq, fərz edilir ki, hökumətlər öz üzərinə sadalanmış 17 hədəfin həyata keçirilməsi üzrə məsuliyyət götürəcək və bunun üçün mexanizmlər yaradacaq.

Növbəti regional baxış və fəaliyyətlər və milli səviyyədə aparılmış analizlərin nəticələrinə əsaslanacaq və daha sonra gələn qlobal səviyyəli fəaliyyət üçün zəmin rolunu oynayacaqdır.

BVF öz mandatı çərçivəsində dayanıqlı inkişaf üçün beynəlxalq əməkdaşlıq edir. Üzv ölkələrində “Dayanıqlı İnkişaf Hədəfləri”nin həyata keçirilməsinə dəstəyi artırmaq məqsədilə bir sıra təşəbbüslər həyata keçirmişdir. Xüsusilə BVF[76, 1-2]:

- İnkişaf etməkdə olan aşağı gəlirli ölkələrə maliyyə dəstəyini genişləndirmişdir: BVF-nin giriş normalarında və güzəştli maliyyələşmə limitlərində 50% artım; Sürətli Kredit Təşisi altında daimi əsaslı BVF kreditlərinə 0%-li qoyuluş; təbii fəlakətlərlə üzləşən dövlətlərə təcili

maliyyələşmə alətləri çərçivəsində giriş limitlərinin artımı; 2018-ci ilin sonuna qədər BVF-nin bütün imtiyazlı kreditlərinə 0%-li qoyuluş.

- İnkişaf etməkdə olan dövlətlərə yeni Vergilər üzrə Əməkdaşlıq Platforması əsasında daxili gəlirlərin mobilləşməsinin stimullaşdırılması məqsədilə, həmçinin digər beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq yolu ilə dəstəyi gücləndirir. BVF hər il vergi siyasəti və administrasiyası üzrə 100-dən çox ölkəyə texniki yardım göstərir və inkişaf etməkdə olan dövlətlərə dəstəyini genişləndirir, o cümlədən beynəlxalq vergi məsələlərini yeri gəldikdə işıqlandırır.
- İnfrastruktura dəstək siyasəti çərçivəsində üzv dövlətlərə infrastrukturada dövlət investisiyaları yatırmağı artırmağa istiqamətlənmiş dəstək göstərir. İnisiativlər makroiqtisadi siyasət və potensialın artırılması üzrə işlər sahəsində BVF tövsiyələrinin dərinləşməsinə, həmçinin dövlətlərə infrastrukturadakı böyük çatışmazlıqların dövlət borclarının dayanıqlılığını risk altına qoymadan öhdəsindən gəlməyə yardım etməyə istiqamətlənmişdir. Belə bir neçə pilot layihəsi bir çox üzv dövlətlərdə həyata keçirilir. Bundan əlavə, BVF-nin yeni borc limitləri siyasəti təhlükəsiz borc limitlərinin saxlanması ilə artım və investisiyaların dəstəklənməsi üçün maliyyə ehtiyatlarına elastiklik əlavə edir. Həmçinin BVF inkişaf etməkdə olan aşağı gəlirli dövlətlərə kömək məqsədilə dövlətlərin borc və öhdəliklərinin həll olunmasına daha yaxşı rəhbərlik etmək və dövlət borcunun dayanıqlı yolla saxlanılmasını dəstəkləmək üçün borc dayanıqlılığının təmin olunması sistemini yenidən işləyir.
- Ətraf mühitin dayanıqlılığı aspektində siyasi konsultasiyaları dərinləşdirir və bu tövsiyələri müvafiq əməliyyatlarda tətbiq edir.

BVF üzv dövlətləri ilə “Dayanıqlı İnkişaf Hədəfləri” üzrə qarşılıqlı münasibətlərin dərinləşdirilməsi üçün bir sıra inkişaf məsələləri üzrə siyasət əsaslı tədqiqatlardan hədəf götürülmüş davranışlar üzrə operativ işə qədər dərslər hazırlayır. Daxildir[76, 2]:

- İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə struktur dəyişiminin və diversifikasiyanın dayanıqlı artımda rolu və bu dəyişiklikləri dəstəkləmək üçün ehtiyac duyulan siyasətçilər. Açar siyasət özündə infrastrukturun iqtisadi cəhətdən effektiv şəkildə möhkəmləndirilməsi, maliyyə dərinləşməsinə dəstək və kənd təsərrüfatı istehsalının artırılması üzrə ölçüləri birləşdirir;
- Gəlir və gender bərabərsizliyi ilə mübarizə və iş yerlərinin yaradılmasının təşviqi ilə iqtisadi və maliyyə inteqrasiyasına yardım, fiskal siyasətin redistributiv rolunu səmərəli şəkildə artırmaq və maliyyə sabitliyini qoruyarkən maliyyə xidmətlərinə çıxışı artırmaq;
- Enerjinin yenidən qurulması yolu ilə ətraf mühitin və iqlim hadisələrində dayanıqlılığını artırmaq.

AİB-in hal-hazırkı fəaliyyəti onun 2008-ci ildə Direktorlar heyəti tərəfindən qəbul olunan və təsdiqlənən 2008-2020-ci illəri əhatə edən uzunmüddətli strategiyaya əsaslanmışdır.

Bankın uzunmüddətli strategiyası regional prioritetlər və “Minillik bəyannamə” nəzərə alınmaqla hazırlanmışdır.

Bu strategiyada bankın əsas missiyası olan yoxsulluqdan azad Asiya-Sakit okeanı regionunun yaradılması planının həyata keçirilməsi üçün olan məqsədlər öz əksini tapmışdır:

- Asiya-Sakit okeanı regionunun sosial-iqtisadi inkişafı
- Asiya-Sakit okeanı regionunun dayanıqlı ekoloji artımı
- Asiya-Sakit okeanı regionu ölkələrinin regional inteqrasiyası

İndi isə AİB regiona təsir edən gündəmdə olan hadisələri ümumiləşdirmiş və onlara çıxış yolu tapmışdır[80]:

- 1) Sürətlə dəyişən inkişaf mənzərəsi – gündəmdə olan hadisələrə cavab verə bilmək üçün sürətli uyğunlaşma
- 2) AİB müştərilərinin artan müxtəlifliyi – müştərilərin ortaya çıxan ehtiyaclarına cavab verə bilmə
- 3) Yeni global inkişaf gündəlikləri – Dayanıqlı İnkişaf Hədəfləri və İqlim razılaşmasına uyğunlaşma

4) Maliyyə resurslarının genişləndirilməsi – fondlardan maksimum istifadə və əməkdaşlığın qurulması

5) AİB-in genişlənmiş borcvermə qabiliyyəti – AİB maliyyələşməsinin keyfiyyətinin artırılması və zəmanət verilməsi

Nəticə olaraq o sürətlə inkişaf edən Asiya və Sakit okean ölkələrində baş verən dəyişikliklərə cavab vermək üçün yeni bir strategiya hazırlayır. Yeni strategiya:

- “Strategiya 2020”-ə əsaslanır;
- inkişaf etməkdə olan üzv ölkələrlə AİB-in 2030-cu ilə qədər bağlılığına ümumi baxış və əsas istiqamətləri;
- AİB-in iqlim dəyişiklikləri üzrə Paris razılaşması və Dayanıqlı İnkişaf Hədəfləri ilə necə bərabərləşdiyinin təsvir edilməsini;
- AİB-in effektivliyini daha da artırmaq üçün keçirilməsinə ehtiyac olan institusional və təşkilati islahatların müəyyənləşdirilməsini əks etdirəcəkdir.

5 sentyabr 2015-ci ildə AfİB qrupunun səkkizinci prezidenti Akinvumi Adessina 2013-2022-ci illəri əhatə edən inkişaf strategiyasına əsaslanaraq yeni gündəm ortaya qoymuşdu. Öz çıxışında 5 prioritetli inkişaf sahəsini qeyd etmişdir: “The High’s 5” sadalanmış vəzifələri özündə birləşdirirdi[52]:

- 1) Afrikanı enerji və işıqlandırmaq
- 2) Afrikanı yemləmək
- 3) Afrikanı sənayeləşdirmək
- 4) Afrikanı inteqrasiya etdirmək
- 5) Afrika əhalisi üçün yaşayış keyfiyyətini artırmaq

Xüsusi diqqət ayrılmış 5 sektor Afrika əhalisinin həyat səviyyəsinin transformasiyası üçün vacib rol oynayır və BMT-nin “Dayanıqlı İnkişaf Hədəfləri”nə uyğundur.

Əvvəl də qeyd etdiyimiz kimi, AfİB 2013-2022-ci illəri əhatə edən “Onillik İnkişaf Strategiyası” qəbul etmişdir. Bu strategiyanın ikili hədəfləri artımların

yüksəlişinə nail olmaq və 5 əməliyyat prioriteti vasitəsi ilə “yaşıl artım”a keçidi nəzərdə tutur[57].

1) İnfrastruktur inkişafı

Afrikanın hələ də ciddi infrastruktur ehtiyacı vardır. O ÜDM-in sadəcə 4%-i infrastruktura investisiya edir (müqayisə üçün Çində bu göstərici 14%-dir). İnfrastrukturda göstərilmiş boşluqlar aradan götürülsə, ÜDM göstəricisi 2% arta bilər.

Bank Afrika infrastrukturuna gözəçarpan töhfələr vermişdir və on milyonlarla afrikalı bankın investisiyaları hesabına nəqliyyat, enerji və su ilə təmin olunmuşdur. AfİB qitədə infrastrukturun maliyyələşməsinə təkcə kreditləşmə hesabına deyil, həmçinin öz maliyyə resursları vasitəsilə etməyi nəzərdə tutur.

2) Regional iqtisadi inteqrasiya

İnteqrasiya Afrika üçün öz tam potensialını dərk etmək, dünya iqtisadiyyatındakı proseslərdə iştirak etmək və dünya bazarına çıxmaq deməkdir. Tandemdə hərəkət etmək üçün fiziki və iqtisadi mexanizmi olmayan 54 dövlətin mövcudluğu bu prosesi çətinləşdirir. AfİB Afrikanın iqtisadi inteqrasiyasını canlandırmaqda vacib rol oynayır, belə ki, dənizə çıxışı olmayan dövlətlərin daha böyük bazarlar tapmasına, beynəlxalq bazarlarda iştirak etməsinə və daxili ticarətin inkişafına yardım edir.

3) Özəl sektorun inkişafı

İş yerləri yaradılması və s. dövlət tərəfindən həyata keçirilən vəzifələr vaxt keçdikcə özəl sektor vasitələri ilə həyata keçirilməyə başlamışdır. Dövlətlərlə birbaşa və ya dolaylı işləməsindən asılı olmayaraq, bank Afrikada özəl investisiyalaşmaya aktiv yardım edəcəkdir.

Bank maliyyələşdirmə, məsləhət və texniki yardım göstərməklə özəl sektorun tələblərinə və imkanlarına cavab verən fəaliyyət planları işləyib hazırlayır. Xüsusi diqqət qadın və gənc sahibkarların qarşılaşdığı problemlərin həllinə və kiçik və orta müəssisələrin dəstəklənməsinə ayrılacaqdır. Maliyyə sektorunun möhkəmləndirilməsində o kiçik və orta müəssisələrin kreditləşməsinə stimullaşdırmaq, yerli kapital bazarının inkişafına nail olmaq, maliyyə idarələrində

risklərin idarə olunmasına yardım göstərmək və maliyyə standartlarının qəbul olunmasına yardım edəcəkdir.

4) İdarəçilik və hesabatlılıq

İqtisadi artım möhkəm ədalətli, şəffaf və effektiv idarəetməyə əsaslanır. Afrikanın tələblərinə uyğun olaraq bank hesabat aparan və onların artımına nail olmağa çalışan idarələrə, misal olaraq, parlamentarilərin potensialının möhkəmləndirilməsi, kütləvi informasiya vasitələri və vətəndaş cəmiyyəti üçün yardım edəcəkdir. Dövlət maliyyəsinin idarə olunmasının yaxşılaşdırılması məqsədi ilə AfİB fiskal mərkəzsizləşdirilməyə və daxili resursların mobiləşdirilməsinə daha çox dəstək verəcəkdir.

5) Texnoloji imkanlar

İşsizlik Afrika üzrə ciddi problemə çevrilmişdir, əsasən gənclər arasında. İxtisaslaşmış işçi sayını artırmaq üçün bank əmək bazarında tələb olunan iş yerlərinə texniki və professional hazırlıq keçir.

“Onillik İnkişaf Staregiyası” əsas 3 sahəyə diqqət ayırmışdır:

1) Cins

2) Zəif bölgələr

3) Kənd təsərrüfatı və ərzaq təhlükəsizliyi

“The High’s 5”-a daxil olan 5 sektor təkçə “Onillik İnkişaf Strategiyası”nın deyil, habelə “Dayanıqlı İnkişaf Hədəfləri” ilə və iqlim dəyişikliyi üzrə qlobal öhdəliklərlə (“Onillik İnkişaf Strategiyası”ndan dərhal sonra qəbul olunmuşdur) sıx əlaqəlidir.

İİB-in də 10 illik inkişaf planı vardır və o 2014-cü ildə təsdiq olunmuşdur, 2016-2025-ci illəri əhatə edir. İBB qrupunun təsdiqlədiyi strategiya İslam Əməkdaşlıq Korporasiyasına daxil olan ölkələrdə artımı dəstəkləmək və reaksiyalara daha tez cavab verən üsullarla daha geniş inkişafa nail olmaq, xarici ətraf mühit dəyişikliklərinə dayanıqlı olmaq və öz aralarında, həmçinin dünya ilə əlaqələrini gücləndirmək məqsədlidir. Əlavə olaraq Strategiya qlobal inkişafa yardım etmək üçün islam maliyyə sektorunun gələcək inkişafına dəstəyi artıracaqdır[81].

İİB Qrupunun 10 illik strategiyasının ümumi məğzi aşağıdakı kimidir:

Strateji məqsədlər:

- inklyuzivlik – üzv ölkələrin iqtisadi və sosial inkişafı üçün üstünlük verilən əməkdaşa çevrilmək
- əlaqəlilik – Cənub-Cənub korparasiyası üçün güclü katalizator
- beynəlxalq maliyyə sektorunun inkişafı – islam maliyyə sektorunun aparıcı nüfuzu

Bütün bunları nəzərə alaraq belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, regionların inkişafı strategiyası müəyyən bir regionun sosial-iqtisadi inkişafına yönəlmiş uzunmüddətli tapşırıqların həyata keçirildiyi tədbirlər toplusudur. Onların hazırlanması üçün ilk öncə inkişaf hədəfləri təyin olunur, regionun xarici mühiti analiz olunaraq onun güclü və zəif tərəfləri müəyyənləşdirilir. Daha sonra isə inkişaf konsepsiyaları işlənilib hazırlanaraq konkret fəaliyyət istiqamətləri və onların həyata keçirilmə strategiyaları qurulur. Sadalanmış maliyyə qurumlarının ayrı-ayrılıqda regional inkişafa yönəlməsi əslində bütün dünyanın inkişafına gətirib çıxarır.

NƏTİCƏ

Beynəlxalq maliyyə təşkilatları maliyyə dəstəyi göstərən və inkişaf etməkdə olan ölkələrə iqtisadi və sosial inkişafa nail olmaq məqsədilə peşəkar tövsiyələr verən, o cümlədən beynəlxalq maliyyə əməkdaşlığını və stabilliyi gücləndirən institutlardır. Beynəlxalq maliyyə təşkilatları dedikdə, əsasən, BVF, DB, AYİB, AİB, AfİB, ADİB və İİB nəzərdə tutulur. Sonuncu sadalanmış 5 bank dünyanın müəyyən bir regionuna fokuslanır və bu səbəbdən, çox zaman regional maliyyə qurumları adlanırlar. BVF və DB, əksinə olaraq, öz əhatə dairəsində qlobaldır, onlar həmçinin BMT-nin agentlikləri hesab edilir, lakin müstəqil fəaliyyət göstərirlər.

Bütün beynəlxalq maliyyə təşkilatları üzv-dövlətlər kimi sadəcə suveren ölkələri qəbul edirlər, buna baxmayaraq qəbul etdikləri ölkələr xarakterinə görə müxtəlif ola bilər: borc alan ölkələrdən tutmuş inkişaf etmiş donör dövlətlərə qədər. Regional inkişaf banklarında region dövlətlərinə üzvlük məhdudlaşdırılmamışdır, lakin regionda yerləşməyən dövlətlər üçün müəyyən şərtlər vardır. Hər bir beynəlxalq maliyyə təşkilatının özünəməxsus qanuni və əməliyyat statusu vardır, bir çox ölkələr bir neçə beynəlxalq maliyyə təşkilatının üzvü olduğundan onlar arasında geniş əməkdaşlıq mövcuddur.

Regional maliyyə təşkilatlarının yaradılması 1950-1960-cı illərdə Asiya, Afrika və Amerika qitələrində baş vermiş bir sıra hadisələr səbəbi ilə yaradılmışdır:

- müstəmləkə siyasəti aradan qaldırıldıqdan sonra müstəqillik qazanmış dövlətlərin beynəlxalq iqtisadi arenaya cəlb olunması
- müstəqillik əldə etmiş dövlətlərin yaranmış milli iqtisadi problemlərinin kollektiv şəkildə həll olunması üçün əməkdaşlığın zəruriliyi
- inkişaf etməkdə olan ölkələrin tələbindən doğan, lakin heç də həmişə BYİB-də müzakirə edilməyən regional problemlərin həllinə ehtiyac olması

Bu bankların əsasının qoyulması BMT-nin regional iqtisadi komissiyaları tərəfindən dəstəklənmişdir.

Daha sonra regional inkişaf banklarının fəaliyyətinin analizi hər il kreditləşmə səviyyəsinin artıma meyilli olduğunu göstərmişdir. Misal üçün, əgər fəaliyyətə başladığı dövrlərdə, məhz 1969-cu ildə bu göstərici 1,8 milyard ABŞ dolları idisə, 1999-cu ildə 32,5 milyard ABŞ dollarına qədər yüksəlmişdi. Yəni 30 ildə inflyasiya nəzərə alınmaqla kredit portfelləri iki dəfə artmışdır.

Beynəlxalq maliyyə təşkilatları, xüsusilə də BVF və DB qlobal məsələlərə istiqamətlənmiş mürəkkəb analiz və effektiv maliyyələşdirmə aparmaq üçün səhmdarları tərəfindən verilən mandata sahibdir. Şübhəsiz ki, beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının resursların mobilizə olunmasında və onların problemlərin həllinə yönəlmiş layihələr üçün düzgün paylaşdırılmasında üstünlükləri vardır. Bu qurumlar dünya maliyyə sisteminin tənzimlənməsi vəzifəsini uzun illər boyu yerinə yetirmişlər, lakin bu proses heç də həmişə problemlərlə mütənasib olmamışdır. Onların qlobal problemlərin aradan qaldırılmasına yönəlmiş cəhdləri legitimlik, effektivlik, şərtlikdən istifadə və maliyyə gücü ilə bağlı qayğılardan dolayı axsadılmışdır. Beynəlxalq maliyyə təşkilatlarında islahatlar aparılması təklif olunmuş və bəziləri yerinə yetirilmişdir. Aparılmış islahatlar onların qlobal problemləri daha effektiv həll etmələrinə, dünya əhalisinin rifahının yaxşılaşdırılmasına, öz məqsədlərinə daha tez şəkildə nail olmalarına kömək etmişdir. Beynəlxalq maliyyə təşkilatları özləri də islahatların zəruri olduğunu qeyd etmişlər, belə ki, üzv-ölkələr onlardan regional və qlobal inkişaf problemlərində həlledici rol oynanmasını gözləyirlərsə, bu zaman təkmilləşmək ən vacib məsələlərdən biridir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. R. F. Rəsullu. “Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər”
2. L. P. Borodulina, İ. A. Kudryaşova, V. A. Yurqa. “Beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar”. Bakı-2008
3. M. Məmmədov, E. İbadov. “Beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar”. Bakı-2008
4. N. R. Quliyev. “Beynəlxalq maliyyə münasibətləri”. Bakı-2011
5. Z. F. Məmmədov. “Beynəlxalq valyuta-kredit münasibətləri və xarici ölkələrin pul-kredit sistemi”. Bakı-2008
6. З. Ф. Мамедов. “Деньги, кредит, банки”. Баку-2008
7. Л. Н. Красавина. “Международные валютно-кредитные и финансовые отношения”. Москва, «Финансы и статистика»-2005
8. В. В. Климачев. “Международные финансовые центры и финансовая глобализация”. 2010
9. James K. Boyce. “The International Financial Institutions: Postconflict Reconstruction and Peacebuilding Capacities”. 2004
10. Vinay Bhargava. The Role of the International Financial Institutions in Addressing Global Issues
11. Международные финансовые институты <http://bibliotekar.ru/finansovoe-pravo/96.htm>
12. https://studme.org/1300032724791/ekonomika/globalnye_mezhdunarodnye_valyutnokreditnye_finansovye_organizatsii
13. Классификация международных финансовых организаций
http://studbooks.net/47684/finansy/klassifikatsiya_mezhdunarodnyh_finansovyh_organizatsiy
14. Великая депрессия
http://www.economicportal.ru/facts/great_depression.html
15. Великая депрессия <https://postnauka.ru/faq/45709>
16. План Маршалла и его значение для восстановления Европы
<http://lybs.ru/index-1165.htm>

17. План Маршалла – кратко <http://rushist.com/index.php/west/4368-plan-marshalla-kratko>
18. Статьи соглашения <http://www.imf.org/external/pubs/ft/aa/rus/index.pdf>
19. Основные сведения об МВФ
<http://www.imf.org/external/np/exr/facts/rus/glancer.pdf>
20. Годовой отчет МВФ 2017
<http://www.imf.org/external/pubs/ft/ar/2017/eng/pdfs/AR17-RUS.pdf>
21. Схема организационной структуры Международный Валютный Фонд <http://www.imf.org/external/russian/orgchartr.htm>
22. Квоты в МВФ <http://www.imf.org/external/np/exr/facts/rus/quotasr.pdf>
23. Действия МВФ в ответ на глобальный экономический кризис
<http://www.imf.org/external/np/exr/facts/rus/changingr.pdf>
24. IMF Executive Directors and Voting Power
<http://www.imf.org/external/np/sec/memdir/eds.aspx>
25. Governance structure <http://www.imf.org/external/about/govstruct.htm>
26. История Всемирного банка
<http://www.vsemirnyjbank.org/ru/about/history>
27. Годовой отчет 2017
<https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/27986/211119RU.pdf>
28. Совет управляющих
<http://www.vsemirnyjbank.org/ru/about/leadership/governors>
29. Совет директоров
<http://www.vsemirnyjbank.org/ru/about/leadership/directors>
30. Подразделения Всемирного банка
<http://www.vsemirnyjbank.org/ru/about/unit>
31. Financial Strength Backed by Shareholder Support
http://treasury.worldbank.org/cmd/htm/financial_shareholder.html
32. Наша история <http://www.ebrd.com/ru/who-we-are/history-of-the-ebrd.html>

33. Corporate Governance of EBRD <http://www.ebrd.com/corporate-governance.html>
34. EBRD structure and management <http://www.ebrd.com/who-we-are/our-structure.html>
35. АЗИАТСКИЙ БАНК РАЗВИТИЯ: опыт стратегического управления <http://www.veb.ru/common/upload/files/veb/analytics/strman/sm201202adb.pdf>
36. Asian Development Bank History <https://www.adb.org/about/history>
37. Capital Structure <https://www.adb.org/site/investors/credit-fundamentals/capital-structure>
38. ADB At a Glance <https://www.adb.org/sites/default/files/page/41282/adb-glance-sep2016.pdf>
39. ADB Members <https://www.adb.org/about/members>
40. ADB Organization Chart <https://www.adb.org/sites/default/files/page/203876/adb-org-chart-20180215.pdf>
41. Sector and Thematic Groups <https://www.adb.org/about/departments-offices#accordion-0-4>
42. Uzbekistan: Sustainable Hydropower Project <https://www.adb.org/projects/50130-001/main#project-pds>
43. Bangladesh: Improving Secondary Education Sector Management <https://www.adb.org/projects/44213-019/main#project-pds>
44. Almaty–Bishkek Economic Corridor Support <https://www.adb.org/projects/51254-001/main#project-pds>
45. Who we are? <https://www.iadb.org/en/about-us/overview>
46. Basic Facts 2017 <http://idbdocs.iadb.org/wsdocs/getdocument.aspx?docnum=40862380>
47. How are We Organized? <https://www.iadb.org/en/about-us/how-are-we-organized>

48.2018 Approved Program and Budget

<http://idbdocs.iadb.org/wsdocs/getdocument.aspx?docnum=EZSHARE-1748706463-39>

49.2016 Annual Report

<https://publications.iadb.org/bitstream/handle/11319/8218/Inter-American-Development-Bank-Annual-Report-2016-The-Year-in-Review.pdf?sequence=4&isAllowed=y>

50.African Development Bank <https://www.afdb.org/en/about-us/corporate-information/african-development-bank-afdb/>

51.Mission and Strategy <https://www.afdb.org/en/about-us/mission-strategy/>

52.The High 5 for Transforming Africa <https://www.afdb.org/en/the-high-5/>

53.AfDB's Strategy for 2013–2022 <https://www.afdb.org/en/about-us/mission-strategy/afdb-s-strategy/>

54.The African Development Bank Group

https://www.afdb.org/fileadmin/uploads/afdb/Documents/Financial-Information/AfDB_financial_overview_-_2016.pdf

55.Context <https://www.afdb.org/en/about-us/mission-strategy/context/>

56.Objectives <https://www.afdb.org/en/about-us/mission-strategy/objectives/>

57.Operational priorities <https://www.afdb.org/en/about-us/mission-strategy/objectives/>

58.Особенности деятельности Исламского Банка Развития

http://www.veb.ru/common/upload/files/veb/analytics/strman/sm201212_2.pdf

59.Проект по Джанубской газовой электростанции

<https://www.carecprogram.org/ru/index.php?page=project-details&pid=299>

60.Модернизация гидроэлектростанций в Ташкенте, Шахрихане и

Кадырье <https://www.carecprogram.org/ru/index.php?page=carec-project-details&pid=423>

61. Реконструкция автодороги Шагон-Зигар, Фаза 3
<https://www.carecprogram.org/ru/index.php?page=carec-project-details&pid=428>
62. Исламский банк развития примет участие в финансировании проекта ТАПИ <http://www.turkmenistan.ru/ru/articles/42001.html>
63. Исламский банк развития выделит кредит в 700 миллионов долларов на строительство газопровода ТАПИ
<http://www.turkmenistan.ru/ru/articles/42049.html>
64. ГАЗОПРОВОД ТАПИ: ИЗ ИДЕИ В РЕАЛЬНОСТЬ
<http://www.turkmenistan.ru/ru/articles/43126.html>
65. Исламский банк развития даст \$300 млн на жилье в сельской местности
<https://ru.sputniknews-uz.com/economy/20170501/5313776/IBR-kredit-na-jilie.html>
66. Islamic Development Bank Organizational Chart <http://www.isdb-pilot.org/wp-content/uploads/2016/08/Organisational-Chart.pdf>
67. Islamic Development Bank
[https://isfd.isdb.org/EN/NewsandCalendar/ISFD-news/Pages/Islamic-Development-Bank-Triples-Authorised-Capital-to-US-\\$150-Billion-.aspx](https://isfd.isdb.org/EN/NewsandCalendar/ISFD-news/Pages/Islamic-Development-Bank-Triples-Authorised-Capital-to-US-$150-Billion-.aspx)
68. The Article of Agreement of the Arab Monetary Fund
http://www.amf.org.ae/sites/all/libraries/pdf.js/web/viewer.html?file=http://www.amf.org.ae/sites/default/files/Files/The%20Articles%20of%20Agreement%20of%20the%20AMF%20-%20English_0.pdf
69. Arab Monetary Fund Vision and Mission
<http://www.amf.org.ae/en/page/vision-and-mission>
70. Objectives and Means <http://www.amf.org.ae/en/page/objectives-and-means>
71. AMF Strategy Framework 2015-2020
<http://www.amf.org.ae/sites/all/libraries/pdf.js/web/viewer.html?file=http://www.amf.org.ae/sites/default/files/Files/strategy%20in%20English.pdf>
72. Organization Structure <http://www.amf.org.ae/en/page/organization-structure>

73. Governance Framework <http://www.amf.org.ae/en/page/governance-framework>
74. МВФ И МИРОВОЙ ЭКОНОМИЧЕСКИЙ КРИЗИС
<http://www.bankmib.ru/1016>
75. The World Bank Group's Response to the Global Economic Crisis
<https://www.oecd.org/derec/49755570.pdf>
76. IMF and the Sustainable Development Goals
<http://www.imf.org/en/About/Factsheets/Sheets/2016/08/01/16/46/Sustainable-Development-Goals>
77. Sustainable Development Goals
<https://sustainabledevelopment.un.org/?menu=1300>
78. Final list of proposed Sustainable Development Goal indicators
<https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/11803Official-List-of-Proposed-SDG-Indicators.pdf>
79. Повестка дня в области устойчивого развития
<http://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/about/development-agenda/>
80. Road to 2030 <https://www.adb.org/multimedia/roadto2030/#timeline>
81. 10 Year Strategy Managing for Development Results
https://www.isdb.org/irj/go/km/docs/documents/IDBDevelopments/Internet/English/IDB/CM/Publications/strategic_plan/10%20Year%20Strategy%20-%20Managing%20for%20Development%20Results.pdf

РЕЗЮМЕ

В глобализационном современном мире считается важным исследование интеграция государств и их внешнеэкономические связи. В мировой торговле и взаимоотношениях изменение в национальном уровне в государствах с высшей долей действует сразу на платёжные балансы, национальную валюту, баланс внешней торговли и другие экономические показатели государств которые имеют экономические связи с ним. Именно из-за этого в развитие экономике страны международные экономические связи имеет важную роль с международными финансовыми организациями.

В первой главе диссертации просмотрено международно-экономические связи, Проанализированы причины и результаты Великой Депрессии, после исследован воздействие второй мировой войны и в результате созданный «План Маршала». Все это объясняет необходимость создания международных финансовых организаций.

Во второй главе проанализировав годовые отчёты финансовых организаций, изучены направление их действий, а также просмотрено организационные структуры перечисленных финансовых организаций.

В третьей главе изучено ответы международных организаций в кризисных состояниях и стратегии развития в регионах.

В общем, в мировом уровне международные финансовые организации обслуживают защищению и сохранению динамику роста экономического развития. Они играют исключительную роль в мобилизации ресурсов и правильное распределение этих ресурсов для проектов направленных решению проблемов.

SUMMARY

It is important to examine the financial integration of the states and their foreign economic activities in the globalizing world. Changes in the level of national economies of high-ranking countries in world trade and mutual international relations immediately influence to payment balance, national currency, foreign trade balance, and other economic indicators which are in economic relations with it. Especially for this reason, international economic relations with international financial institutions play a great role in the development of the country's economy and their analysis, regulation are considered to be one of the urgent issues.

In the first chapter of the dissertation, international financial and currency-credit relations were examined, result and consequences of “Great Depression” were analyzed, and then the influence of the Second World War on the world economy and plan of “Marshal” which is created as a result of 2nd World War were investigated. All of them are explaining necessity of international financial institutions’ creation.

In the second chapter, annual reports of international financial institutions and their activities have been investigated. Also, the management structures of the financial institutions that are mentioned have been looked here.

In the third chapter, the response of international financial institutions to crises and their development strategies for regions were analyzed.

Generally, international financial institutions serve to maintain the growth dynamics of global economic companies. They have an undeniable role in the mobilization of their resources and the proper distribution of these resources to projects, which targeted at the solution of problems.

REFERAT

Mövzunun aktuallığı. Qloballaşan müasir dünyada dövlətlərin maliyyə inteqrasiyası və onların xarici iqtisadi fəaliyyətinin incələnməsi zəruri məsələdir. Dünya ticarətində və qarşılıqlı beynəlxalq münasibətlərdə yüksək paylı dövlətlərin milli iqtisadiyyat səviyyəsində olan dəyişiklikləri dərhal onunla iqtisadi əlaqədə olan dövlətin tədiyyə balansını, milli valyutasını, xarici ticarət balansını və digər iqtisadi göstəricilərinə təsir edir. Bu səbəbdən ölkə iqtisadiyyatının inkişafında beynəlxalq maliyyə təşkilatları ilə əməkdaşlıq mühüm rol oynayır və onların təhlili və tənzimlənməsi aktual məsələlərdən biridir.

Tədqiqatın predmet və obyektı. Tədqiqatın predmetini müasir iqtisadi vəziyyətdə beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının fəaliyyət mexanizmi, obyektini isə beynəlxalq maliyyə qurumlarının yaranması, onların rolu və mövqeyi, iş prinsipi və idarəetmə strukturu və inkişaf strategiyaları təşkil edir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi dünya maliyyə və valyuta-kredit münasibətlərinə nəzər salmaq, qloballaşan dünyada beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının rolunu müəyyənləşdirmək, üzv-dövlətlərə göstərilmiş yardımları nəzərdən keçirmək, böhran şəraitində fəaliyyətini təyin etmək və dünya əhalisinin daha yaxşı həyat tərzi üçün onların strateji inkişaf planlarını tədqiq etməkdən ibarətdir. Dissertasiya işinin vəzifələri isə beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının yaranma tarixinə nəzər salmaq, onların təsnifatını, fəaliyyət istiqamətlərini, idarəetmə strukturlarını, illik hesabatlarını, böhran şəraitində gördüyü işləri və müasir iqtisadi vəziyyətdə regionların gələcək inkişafı üçün fəaliyyət istiqamətlərini təhlil etməkdən ibarətdir.

Tədqiqatın informasiya bazasını və işlənməsi metodlarını Beynəlxalq Valyuta Fondu, Dünya Bankı, Asiya İnkişaf Bankı, Amerika Dövlətlərarası İnkişaf Bankı, Afrika İnkişaf Bankı, İslam İnkişaf Bankı, Ərəb Valyuta Fondunun nizamnamələri, onların apardığı illik hesabatlar, hazırladıqları gələcək inkişaf strategiyaları, jurnallar, məqalələr və sadalanmış təşkilatların rəsmi internet səhifələrindən götürülmüş məlumatlar və tarixi, müqayisəli, statistik və ümumiləşdirmə metodları təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi ibarətdir:

- Qloballaşma şəraitində BVF, DB, AYİB, ADB, AfİB, ADİB, İİB və ƏVF-nin konkret fəaliyyəti, onların dünya iqtisadiyyatına təsiri və inkişafda olan ölkələrin sosial-iqtisadi problemlərinin həllində bu beynəlxalq maliyyə qurumlarının rolu öyrənilmişdir;
- Beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının fəaliyyətini öyrənərək dünya maliyyə arxitekturasının formalaşmasında fəaliyyət istiqamətlərinin dəyişdirilməsi təhlil olunmuşdur;
- Sadalanmış maliyyə təşkilatlarının həyata keçirdiyi inkişaf strategiyalarının iqtisadi səmərəliliyi təhlil olunmuşdur;

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti dünya iqtisadiyyatı, beynəlxalq iqtisadi münasibətlər, beynəlxalq ticarət, beynəlxalq maliyyə və valyuta-kredit münasibətləri ixtisaslarında metodiki dərs vəsaiti, Azərbaycanın bu qurumlarla iş birliyinin planlaşdırılmasında mənbə olaraq istifadə oluna bilər.

Dissertasiya işinin strukturu aşağıdakı kimidir:

Dissertasiya işinin birinci fəslində beynəlxalq maliyyə və valyuta-kredit münasibətlərinə nəzər salınmış, “Böyük Depressiya”nın səbəb və nəticələri təhlil edilmiş, daha sonra isə ikinci dünya müharibəsinin dünya iqtisadiyyatına göstərdiyi təsir və bunun nəticəsində yaradılmış “Marşal planı” araşdırılmışdır. Bütün bunlar beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının yaranma zərurətini izah edir.

İkinci fəsilə isə beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının illik hesabatları analiz olunaraq onların fəaliyyət istiqamətləri öyrənilmişdir. Həmçinin burada adı çəkilmiş maliyyə qurumlarının idarəetmə strukturlarına da baxılmışdır.

Üçüncü fəsilə isə beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının böhran şəraitində cavabları və regionların inkişafına dair tərtib olunmuş inkişaf strategiyaları təhlil olunmuşdur.

Ümumiyyətlə, beynəlxalq maliyyə qurumları dünya səviyyəsində iqtisadi inkişafın artım dinamikasını qoruyub saxlamağa xidmət edir. Onların resursların mobilizə olunmasında və həmin resursları problemlərin həllinə yönəlmiş layihələr üçün düzgün paylaşdırılmasında mühüm rolu vardır.